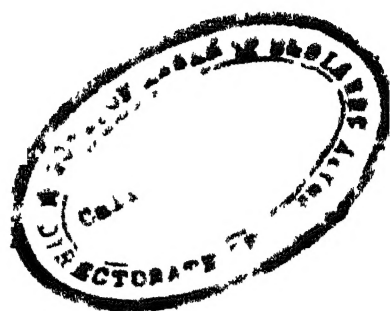

ସୃଗ-ତୃଷ୍ଣା

ନବୀନଚନ୍ଦ୍ର ଡେକା

ଗଣେଶ ପ୍ରକାଶନ
ପୁରୀ

প্রকাশক :

শ্রীমতী অঞ্জনা তালুকদার

গণেশ প্রকাশন

পুর-জ্যোতি নগর

গুৱাহাটী-৭৮১০২০

প্রথম প্রকাশ—১৯৭০

দ্বিতীয় প্রকাশ—১৯৯৫

বেচ : ৩০.০০ টাকা মাত্র।

ছপা কর্বোতা •

শ্রীকর নাৰায়ণ চৌধুরী

আৰ্য্য বুক বাইণ্ডিং এণ্ড প্রিন্টিং

পুর শব্দীয়া

গুৱাহাটী-৩

উছৰ্গা

যাৰ পৰা এই বিনন্দীয়া সৃষ্টি দেখিবলৈ পালোঁ, যাৰ কণ্ঠত বৰগীত-ভাটিমা শুনি শৈশৱত টোপনি গৈছিলোঁ আৰু পুৱা সাৰ পাই উঠিছিলোঁ, যি জনৰ চকুত অমুশাসনৰ উগ্ৰ দৃষ্টি দেখি মোৰ শিশু-হৃদয় ধৰে ধৰে কঁপিছিল, দশম ভাগৱত আছিল যাৰ সঙ্গী, মেলে সৰ্বাহ কথাত কৰ্ণাত যি গৰাকী সৌম্য-পুৰুষে ধৰ্ম্ম-শাস্ত্ৰৰ উদ্ধৃতি দিহে কৈছিল, যাৰ পবিত্ৰ স্মৃতি আশৈশৱৰ বুকুত বান্ধি লৈ আছে—

সেইজনো মোৰ আদি-গুৰু, পিতা স্বৰ্গীয় ভজোৰাম ডেকাৰ পুণ্য সোঁৱৰণত এই ক্ষুদ্ৰ লিখনি উছৰ্গা কৰিলোঁ। ইতি—

নবীনচন্দ্ৰ ডেকা।

আগলি কথা—

কিছুদিন আগতে কলকাতাৰ পৰা ওলোৱা সাময়িকী ‘সুন্দৰ’ত আমি হই-জিনিছিয়েৰে ধাৰাবাহিক গল্প-প্ৰবন্ধ দিছিলোঁ। পাছে, ‘সুন্দৰ’ সম্পাদিত কিয়া গ্ৰেফোল্ড পুথি টোপুলিত পৰিছে। তাকে দেখি সুন্দৰৰ মুখে কবখোজা কথাখিনি আমি অইন পুথি আকাৰতে প্ৰকাশ কৰিলোঁ। নামটি ‘সুন্দৰ’ত প্ৰকাশ পোৱাৰেই ‘মৃগ তৃকা’ বখা হ’ল।

মৃগ-তৃকা অইন একো নহয়, আজিৰ জগতখনত ঘটি থকা কিছুমান হাঁহি-কাঞ্চোৰ, হৰিষ-বিবাদ আৰু আশা-নিবাশাবেই হৰি-প্ৰতিচ্ছবি। মক জন্তুক প্ৰতিকলিত হোৱা অসীম মানৱ-তৃকাৰ টুকুৰা-টুকুৰ দৃশ্য-পট মনৰ কপালী-পৰ্দাত পৰি অন্তৰত কিছুমান অনুভূতিৰ সৃষ্টি কৰে। তাকে খৰি বাখিবলৈ প্ৰয়াস কৰাতে ৰূপ পায় কিতাপৰ।

আগতীয়াকৈ কিতাপৰ বিষয়ে কৰলগীয়া আমাৰ একো নাই। সেৱা সজ্জন্য পঢ়ুৱৈ সমাজৰ বাবেই নিবেদন কৰা হৈছে। বস্তুটিৰ স্বৰূপ মূল্যায়ন কৰিব পাঠকসকলে। আমাৰ সমল হ’ল মাত্ৰ বাইজৰ মৰম-চেনেহ আৰু সহানুভূতি।

১৯৬৯ চনৰ গৰম বন্ধৰ কেইটামান দিনত লৰালৰিকৈ কিতাপৰ লিখা শেষ কৰা হয়। লগে লগে আনি দস্তৰকৰা এও কোম্পানীকে প্ৰথম পাণ্ডুলিপি দেখুৱা হৈছিল। তেওঁলোকেও প্ৰথম দৃষ্টিতে আমাৰ পুথিখনি ছপোৱাৰ আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিলে। এইখিনিত আমি উক্ত কোম্পানীৰ পৰিচালক শ্ৰীযুত অন্তৰ দত্তৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ হৈ ব’লোঁ।

আমাৰ প্ৰিয় ছাত্ৰ শ্ৰীমান ব্ৰজগোপাল দাস আৰু ভাগিন শ্ৰীমান গিৰীশ চন্দ্ৰ ভালুকদাৰে কিতাপৰ পাণ্ডুলিপি কৰি দি সহায় কৰে। সহকৰ্মী শ্ৰেণীৰ শিক্ষক শ্ৰীযুত ভগবান চন্দ্ৰ পাঠকে বেটুপাতৰ ছবিটি আঁকি দিছে। এইসকলৰ সহায় আৰু মৰমৰ কথা সদায় আমাৰ মনত থাকিব।

যোৱা বছৰৰ আগষ্ট মাহতে ছপাকলত দিয়া এই কিতাপখন হৃদয় কলিকতাৰ কেবাটিও যন্ত্ৰ বাগৰি মানা আছকালৰ মাজেদি শেহান্তত ঐকান্ত প্ৰেছৰ পৰা ছপা হৈ ওলাবলৈ সমৰ্থ হৈছে। ইয়াতে কিছুমান অজানিত ভুল-ত্রুটি বৈ যোৱাটো স্বাভাৱিক। তাৰ বাবে বাইজৰ ওচৰত ক্ষমা ভিক্ষা কৰিছোঁ।

আগৰ দৰে বাইজৰ মৰম-আদৰ পালে ভবিষ্যতে কলম হাতত লোৱাৰ আশা ৰাখিছোঁ। ইতি—

বিনীত—

নবীনচন্দ্ৰ ডেকা।

মৃগ-তৃষ্ণা

[১]

মাজ নিশা। পুহমহীয়া জাৰ। বাহিৰত কিহৰ হৈ চৈ ?
কোনোবে খঙেৰ কৈছে—“মাৰ মাৰ, চোৰ কটা বদমাইচ ।” ধাচ
ধাচ কৰে কাৰোবাক মৰিওৱা শব্দ। লগে লগে এটা ভয়ানক
আকুল চিঞৰ—

‘মৰিলোঁ ও ঈশ্বৰ সকল। প্ৰাণটি নামাৰিবাহক ও ।’

এলাহ-নিহালিৰ উম লৈ আক থাকিব নোৱাৰি। ওচৰতে কিবা
এটি অঘটনাহ ঘটিবগৈ এতিয়া। আলনাৰপৰা খপ্‌জপাই এৰীয়া
চাদৰখন লৈ গাত মেৰিয়াই বাহিৰ ওলালোঁ। ৰাতিটো এন্ধাৰ
আছিল। হাত টিপ ৰাতিটো ললোঁ। ধাৰণা আছিল সিদ্ধিৰ
মুখত কোনো চোৰ ধৰা পৰিছে। নাইবা কাৰো বাৰীৰ আলু-কবি
চোৰৰ দিন দশা ৱেয়া হৈছে। কিন্তু কথা কোনোটো নহয়। গাঁৱৰ
পঞ্চায়ত অভিচাৰ চোতালতহে দেখোন এক আহুকলীয়া সমাজ
গোট খাইছে। ওচৰতে এখন জীপ গাড়ীও। তিবোতা মানুহ
কিছুমানে সৰৱে নিজৰ নিজৰ আবেগ-উৎকণ্ঠা প্ৰকাশ কৰিছে।
ডেকাবোৰ দস্ত-দৰ্প আত্মাঙ্গন কৰি গুৰিয়াল মাটিকে দ কৰিছে।
অলপ নিলগৰপৰা স্পষ্টকৈ একো টলকিব নোৱাৰিলোঁ। কেৱল
বিস্ময়ত বুৰ গলোঁ।

“দে তাইক হাতে ভৰিয়ে বান্ধি গাড়ীত তুলি দে ।”

ডেকাকেইজনমানে জোনালীক ঠেলি-ঠেঁচি জীপখনৰ ফালে লৈ গ'ল। তাই বৰকৈ উচুপিছে। কক্ক উচুপনি, কিন্তু তালৈ যেন কাৰো সহানুভূতি নাই। চন্দৰীৰে চুলি ছিগি বুঢ়া-মেথো সকলক কাৰো কোকালি কৰিছে, কিন্তু তালৈ যেন কোনেও ভ্ৰক্ষেপ কৰা নাই মাত্ৰ ছুই এজনে গুপ্তপাই উঠিছ—

“থ থ তোৰ শেনপেননিখন এতিয়া। পদ্মা নাম্বাৰা জীয়েকক উদং মেলি সমাজখনকে খাই এৰিনি। আজি কৰিম যি দিছা কৰিব লাগে।”

ঘটনাটো ঘটিছিল মাঘবিজুৰ উৰুকাৰ দিনাখন। মই ছুটীত গাঁওৰ ঘৰলৈ আহিছিলোঁ। ঘৰত মাত্ৰ অকলশৰীয়া দেউতা। লগত ৰাফ্ফনি বা সহায়কাৰী মানুহ এজনত বাহিৰ তেওঁৰ সংসাৰখনত আৰু কোনো নাই। মোৰো তেতিয়া বিয়াবাক হোবা নাছিল। দেউতাই অ'ত ত'ত এজনী ঘৰ ধৰিব পৰা সদবংশী ছোৱালীৰ খবৰ কৰা কেতিয়াবা অজকাণে-পজকাণে মই অবশ্য শুনিছিলোঁ।

জনতাৰ মাজলৈ নোসোমাই মই এচকতে চুপ মাৰি সকলো লক্ষ্য কৰিলোঁ। কিবা বৰ শাজ লাজ লাগিছিল মোৰ। শুনিবলৈ মলো গাঁওবুঢ়াই হাত জোকাৰি বিবা এটা ৰাখ দিছে। জোনালীক অপৰাধীৰ হাতত গটাই দিয়া হল। জোনালীৰ হাতোৰ তাৰ ডিঙিত ফুলৰ মালা আঁৰি দিওবা হৈছিল। তাৰ নামটো আছিল মদন মিত্ৰ। শিশু-ধুমুহাৰ পাচত ডাব-পাঙ ডাঙি নিথৰ হৈ থকা এজাৰ গছাজাপাৰ দৰে মিত্ৰ থিয় হৈ আছিল। হিয়াৰ অতি নিভৃততম কোণতো তাৰ আবেগ অধীনতাৰ চিন বিন্দু মাক দেখা দিয়া নাছিল। মালাধাৰি আছিল সিহঁতৰ উচ্ছৃঙ্খলাৰ, দৌৰাত্মাৰ সাক্ষী। ডেওপৰা সংঘম হীন্মতাৰ ওপৰত ই যেন সামাজিক শাসনৰ স্বাক্ষৰ। বুঢ়া-মেথো সকলে এটা ডাঙৰ নৈতিক দায়িত্ব পালন কৰা বুলি মনত সকাহ পাইছিল।

পৰৱৰ্তী দিনত আশে পাশে বহু কথাই ওলাইছিল। ছিগা-ভগা

অ'ৰ ত'ৰ কথাৰ টুকুৰাবোৰ লগ কৰি ইমানক জানিব পাৰিলোঁ—
 লোকে জনাত মদন মিত্ৰ আছিল চিকিৎসক। গুৰাহাটীৰ কোনোবা-
 খিনিত এখন সৰু হোমিও ফাৰ্মাচী আছে। তেওঁ অসমীয়া প্ৰেমী
 চিন্তীয়া লোক। পাতল চুটি-চাপৰ লোক। চকুলৈ চালেই মানুহজন
 চালাক বুলি ধৰিব পাৰি। বহুতৰ ধাৰণা মদন মিত্ৰৰ ব্যবসায়তকৈ
 লক্ষ্য আৰু কচিও বেলেগ। প্ৰায়ে এখন জীপ গাড়ীত ঘূৰি ফুৰা এই
 শোকজনক নগৰৰ অনেকই লক্ষ্য কৰিব পাৰে। সঙ্গীত কলাৰ
 চৰ্চা আৰু ভাল অসমীয়া বব পৰা তেওঁৰ আন দুটা বিশেষ গুণৰ
 ভিতৰত। এই দুটা গুণৰ জৰিয়তে মদনৰ জোনালীৰ লগত পৰিচয়
 বা সম্পৰ্ক ঘটাব সুবিধা হৈছিল। জোনালী সেইবেলি প্ৰাক
 বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰী। দূৰ সম্পৰ্কীয় মাহীয়েকৰ ঘৰত তাই থাকে।
 মদনৰ ফাৰ্মাচীখন সিহঁতৰ ওচৰতে। মাত্ৰ মাত্ৰ ঔষধ অনাৰ
 ভিতৰেদিয় নিসকোচা গ্ৰনলভা জোনালীৰ সৈতে মদনৰ সম্পৰ্ক
 বিছু ঘনিষ্ঠতৰ হৈ উঠিছিল। হাঁহিমুখৰ ব্যবহাৰ আৰু বদান্য়তা
 গুণৰে বহুত ডাক্তৰে আনকক আপান কৰি লব পৰা দৃষ্টান্ত বহুত
 আছে। মদন মিত্ৰও সেই মোহিনী শক্তিৰ নিজৰ নাম সাৰ্থক
 কৰিছিল। কোবা বাকুল্য মদন গাঁবলৈ আহি জোনালীৰ মাক চন্দৰীৰ
 লগতো কুটুমৰ লৰাটি যেন হৈ পৰিছিল। সেইবেলি কলেজৰ
 সংগীত প্ৰতিযোগিতাতও জোনালীয়ে প্ৰথম হৈছিল আধুনিক গীতত।
 ইয়াৰ গুৰিতে হোনা মদন মিত্ৰহে আছিল। এইবোৰ শুনুৱ
 লৈ গাঁবৰ বলেজীয়া ডেকাৰ দলটোৱে জোনালীক ভাল চকুৰে
 নাচাইছিল। জোনালীৰ মতে মদন অসমীয়া ভাষা আৰু কলা-
 কৃষ্টিক এজন অসমীয়াতকৈও বেছি ভাল পায়। কেবল চিলেতীয়া
 বুলি বা ভাষা সংস্কৃতি বেলেগ বুলিয়ে এজন লোকক খিণ কৰাটো
 মূৰ্খামিৰহে নামান্তৰ। এইবোৰ কথাই ডেকাসকলৰ মাত মাৰিছিল
 যদিও ভিতৰি ভিতৰি তেওঁলোকক বৰ স্কন্ধও কৰিছিল। গুৱনী
 মুখত ছতা কথা শুনিবলৈ টান। আটক-খুনীয়া চুটি-চাপৰ কোমল

বয়সীয়া গাভৰু এজনীৰ মুখত এনে আঁঠুফুটা বৰ কথা ডেকাসকলৰ পৌৰুষৰ অৱমাননা যেন লাগিছিল।

সেইবোৰ বৰ বেছিদিনীয়া কথা নহয়। কালজ মহন্তত স্থানীয় ছাত্র ছাত্রীৰ ভিতৰতে হয়তো কথাবোৰ সীমিত আছিল। কিয়নো কুৰি শতিকাৰ চোকা মস্তিষ্কৰ ল'ৰা-ছোৱালী, সকলোৰে স্বাধীন চিন্তা আৰু স্বকীয় দৃষ্টিকোণ এটা আছে। আজিৰ দিনত নিজৰ ভাব-অভিৰূপিত মতবাদ যেষে যিমান বুদ্ধিদীপ্ত প্ৰকাশ-ভঙ্গিৰ দাঙি ধৰিব পাৰে তাতেই কৃতিত্ব। গাঁৱৰ শোক কিন্তু তেতিয়াও মদনক চিনি নাপায়।

সেই দিনাখন ৰাতি গাঁৱৰ ভিতৰলৈ সমুপৰ্ণে সোমাই অহা জীপ গাড়ীখনলৈ কোনেও কাণ-চকু কৰাৰ উপায়া নাছিল। শীতকালি ৰাজ ৰাতি গাঁৱৰ লোক সকলো নি শালি দি টোপনিত পৰিছিল। মাত্ৰ কুকুৰ এটাই হঠাতে এবাৰ ভুক্‌ভুক্‌ই উঠিছিল। চোৰ-চাৰিৰ দিন। ডেকা এজন বাহিৰলৈ ওলাই চাৰিওফালে নজৰ কৰিছিল। তেওঁৰ চকুত পৰিল জীপ গাড়ী এখন ধীৰে ধীৰে পৰ্ণায়ত অফিচৰ সমুখত ব'ল গৈ। অনুমানতে বুজিলে এহাল পুৰুষ মহিলা ঘৰত সোমাল। কথাটো তেনেই সম্ভাবনাতীত আৰু সঙ্গতিহীন যে আছিল ডেকা জনে তাক বুজি লোবাত পলম নহ'ল। নিমিষাত ওচৰ-পাজৰৰ কেইবাজনো ডেকা-ডাঙ্গুৰা গৈ ঘটনাস্থলীত উপস্থিত হ'ল। দুবাৰ খোলা খিডকী এঙা। সিহঁত চমুৰীৰ দৰে আন্ধাৰ খোটাশীত জপিয়াই পৰিল। টিপ্‌বাতিৰ পোহৰত জিলিকি উঠিল জোনালী। ভগা বেঞ্চখনত তাই অৱস হৈ বহি আছে, আৰু তাইৰ কান্ধত হাত থৈ এজন অচিন ভদ্ৰবেশী। পৰিবেশ আৰু শৃঙ্খলাহীন সাজে কচিগাৰ্ছিস কাৰ্যাৰ স্পষ্ট ইঙ্গিত কৰে। সিহঁত উভয়েৰে শৰীৰত এইমাত্ৰ এখন যৌৱনৰ সংগ্ৰাম পাব হৈ অহাৰ বিহ্বলতা। অসতৰ্ক চকুৰল মুহূৰ্ত্তত সিহঁত ধাৰৰ নল কঁপাদি কঁপিছিল। উদ্বেজনাৰ চৰম ক্লেশত কথাৰ আতিশয়ি লোৱাৰ কাৰো ধৈৰ্য নাছিল। অচিন

আলহীৰ অভ্যর্থনা ডেকা সকলে যথাযাগ্য ভাবেই কৰিলে। হযাতাবা তাতোকৈ বেছি। ঘটনা চক্ৰই এনে কিছুমান মুহূৰ্ত্তত মানুহৰ চিন্তা-বিচাৰ আৰু কাৰ্য্যৰ মাজত কোনো সমন্বয় ৰাখিব নিদিযে। জোনালীৰ তেতিয়া প্ৰায় মুচ্ছা যোৱাৰ অৱস্থা। তাই যেন কিবা এটা সাংঘাতিক হৃৎস্পৰ্শ গৰাহত কক্-বক্ কৰিছে। হৃৎস্পৰ্শ ডকাইত কিছুমানে যেন তাইক টানি চোঁচৰাই কোনো অজ্ঞাত বধ্য ভূমিলৈ লৈ গৈছে। সংকোচ-ভীতি-লাঞ্ছনাত তাই মৰি গৈছে, তাই ধৰ্ম্মিতা, লুপ্তিতা, অপহৃত্য হৈ যেন সাহায্যৰ বাবে টেটুফালি চিঞৰিছে, কিন্তু শুকান ডিঙিৰ পৰা সেহাই সেহাইও যেন এৰাৰ মাত ওলাব নাই।

বিধাতাৰ অশ্রু বিধান। মুহূৰ্ত্তৰ আগলৈ যাক অকণ মনষ চোনহ যাচিব পাৰিলে যি সকলে নিজকে ধন্য মানিছিল আফৰি পুতো বা অকণ সাহায্যৰ বিনিময়ত অন্তৰত গৰ্ব্ব বোধ কৰিছিল, এতিয়া সেই সকলৰ অন্তৰৰ এটুকতো এই নিকিনাৰ প্ৰতি এবৰ ঠাই নাই। ইষ্ট-কুটম, স্বজন-গিয়াতি, দাদা-থুৰা, থুৰী-জেঠী সমাজ সজ্জন আটাইৰে মনৰ পৰা জোনালী ওলাল।

[২]

বিহুৰ পিচদিনাখন মই লৰালৰিকৈ খোজ লৈছোঁ ষ্টেচন বুলি। নিশা আটৈ বজাৰ মেইল ধৰিব লাগে। এটখনত গাল পুৱাৰ লগে লগে মই গুৱাহাটী পাওঁ। ঘড়ীটো চাই দেখোঁ ডেৰ বাজিছে। ষ্টেচন আধাঘণ্টামানৰ ভিতৰতে পোৱা যাবগৈ। এজাৰ বাট। টিপ্ বাতিটো মাজে মাজে টিপি যাব লগা হৈছে। আলি কাষৰ বৃহৎ গছবোৰৰপৰা টিপ্-টিপ নিযৰ সৰাৰ শব্দ। চেৰ্চেৰ্চ কৰি এছাটি শীতল বতাহে গাটো জিকাৰ খুৱাই গল। কিছুদূৰত মৰানুতিৰ দলং পোৱা যাব। মাজে মাজে ছুই চাৰিকোপা বগৰী

গছ আৰু শুভ-তৰত তৰা-বিৰিণা বনৰ ঝাৰণি। পুৰতি ভোটাটোবে সমস্ত শক্তিকে পছিম আকাশ উজ্জ্বল কৰাৰ চেষ্টা কৰিছে যদিও মৰা স্মৃতি-পৰীয়া জাহি-ঝাৰণিকে পোহৰাব পৰা নাই। মাত্ৰ পাতল কুৰ্বলীৰ বুকুত জাহ গৈ থকা দুই এজোপা ওখ গছৰ অবস্থিতি অনুমান কৰিব পাৰি।

এবাৰ টিপ-বাতিৰ পোহৰ দূৰলৈ নিক্ষেপ কৰি পঠিষালোঁ। নিচেই ওচৰতে দলং। কিন্তু দলঙৰ মাজত সেয়া কি? বাতিটো আকৌ টিপিলোঁ। ভালকৈ ধৰিব নোবাৰি, এটা বগা কাপোৰৰ দ'ম যেন দেখি। ভালদৰে নিৰীক্ষণ কৰিলোঁ, অলপ লৰচৰ কৰা যেন পাও। দেখো কাণে মূৰে কাপোৰ মেৰিয়াই এটা মানুহ। গাটো অতৰিতে হিম যেন চৈঁচা পৰি আহিল। ক্ষণ্তক তন্তিলোঁ। পুনৰ পোহৰ পেলালোঁ, নাই,—কোনো ভূত প্ৰেত নহয়াত। মনতে সন্দেহৰ প্ৰশ্ন হ'ল। কিন্তু শীতকালীন এই শেষ নিশা এনে ঠাইত মানুহ কিয়? মানুহে ক'ম মৰা স্মৃতিৰ কুৰ'ত দেও-ভূ-ওলায়। বিশেষকৈ ইয়াত এটা ভূতে মানুহক পলুৱাই আনে। এই ভূত ধৰিলে মানুহজনে এডাল জৰী দেখে, জৰীডাল ধৰিবলৈ ভূতে পোৱা জনে পাচে পাচে গৈ থাকে, জৰীগছো আঁতৰি থাকে। শেহত সেই জৰীৰে ডিঙিত ফাঁচ লগাই মৰে। এই দলংখনত প্ৰায়ে দুই চাৰিজন মানুহ মৰি থকা কথা সকলোৰে জানে। মুহূৰ্ত্ততে মনত এশটা প্ৰশ্ন খেলি গ'ল। এবাৰ ভাবিলোঁ উভতি যাওঁ, কিন্তু যদি ভূতে পাচ লয়? উভয় সঙ্কট। মই যেন বহুৰলি একে ঠাইতে থুটি হৈ আছো এনে ভাব হল। ঘড়ীটো চালোঁ। দুই বাজি গৈছে। যন্ত্ৰ চালিতৰ দৰে আকৌ এবাৰ টিপ-বাতি টিপিলোঁ, আৰু অজ্ঞাতসাৰে আগ বাঢ়িলোঁ। কিন্তু সম্মুখত এয়া কি দৃশ্য। দৃষ্টিৰ ভুল হোৱা নাইতো? এগৰাকী শুভ্ৰবসনা নাৰী। নিতম্বলৈকে ক'লা মেঘ যেন ঢুলি আলুলায়িত। ধীৰে ধীৰে দলঙৰ ৰেলিঙত উঠাৰ অলস চেষ্টা কৰিছে। গাৰ নোমবোৰ শিয়ৰি উঠিল, কাণত এটা

বিম্ বিম্ কাৰ শব্দ বাঙি যেন শুদ্ধ হৈ গ'ল। বিজুলী গতিত আগ বাঢ়িলোঁ, কিয় নাজানো সম্ভব আত্মাৰ সহজাত সত্যবোধ, মনৰ সাধাৰণ বিচাৰ বিনয়ক চেৰ পেলাই তৎমূহুৰ্ত্তে জাগ্ৰত হৈছিল। সাধাৰণ মানুহৰ ভিতৰত যে এজন আৰু অসাধাৰণ শক্তিশালী মানুহ লুকাই থাকে—মই জীবনত সেয়া প্ৰথম উপলব্ধি কৰিলোঁ। কিয়নো মই নিজেই কব নোবাৰিলোঁ যে কিয়, কেনেকৈ তৰিৎ গতিত চকুপঢ়াৰত গৈ মই সেই অজ্ঞাত বহুসময়ী নাৰীৰ নিচেই কাষৰতে থিয় হৈছিলোঁ। উচাপ্ খাই উঠি বমলীমূৰ্ত্তি নিশ্চেষ্ট হৈ মোৰ ফালে পিঠি দি ব'ল। মই দৃঢ় স্বৰে সূধিলোঁ—

“কোন। কোন তুমি?”

কোনো উত্তৰ নাই। মন কৰিলোঁ তাইৰ ডিঙিত চাদৰৰ পেচ দি আগৰ ফালে কিবা এটা টোপোলা ওলোমাই লোৰা, গাত এটি মাত্ৰ পাতল ব্লাউজ, ককালত মেখেলাখন। নিতম্বিনী গাভৰু। কুশ মধ্যদেশ। স্বল্লাভাৰণ বলিষ্ঠ দেহ প্ৰকট কৰি তুলিছে। তেতিয়াও তাই নিম্পন্দ, নিৰ্বাক এটি প্ৰস্তৰ মূৰ্ত্তিহে যেন। মই ঘূৰি সমুখৰ ফালে গলোঁ। টিপ্ বাতিৰ পোহৰ মুখত পেলাবৰ চেষ্টা কৰিলোঁ। আনওমুখা নিজাঁব নিস্তক হৈয়ে আছে, জীৱনৰ কোনো লক্ষণ নাই, যেন আগতে বজ্জপাতত নিথৰ হৈ গৈছে। মোৰ স্থিতি বা সজ্জা তাইৰ জ্ঞানবোধ স্বীকাৰ কৰি লব পৰা যেন নালাগিল। মই চিঞৰি মাতিলোঁ—

“জোনালী। তই ইয়াত কিয়?”

স্বভাৱতে মোৰ টেটুফালি বিস্ময়-বিমূঢ় কক্ষস্বৰ বাহিৰ হৈ আহিছিল। শৰীৰত এটা উদ্ভা-উদ্বেজনা অনুভৱ কৰিলোঁ। অবুজ ভাবাবেগে কলিঙ্গাত এটা মুহূৰ্ত্ত মন্থৰ আলোড়ন তুলিলে। আশ্চৰ্য্য-ভীতি স্নেহ-অনুকম্পা, কৌতূহল-সহানুভূতি, আবেগ-উদ্বেজনা লগহৈ দেহ মনত এটা তুমুল প্ৰতিক্ৰিয়াৰ সৃষ্টি কৰিছিল। আচৰিত। ইমানতো যেন জোনালীয়ে মোৰ উপস্থিতি মানি লব পৰা নাই।* তেন্তে কি মোৰ

বিভ্রম? কিন্তু কেনেকৈ? মই দেখোন তাইক স্পষ্টকৈ দেখিছোঁ। এয়া তাইৰ গাশত ক'লা মাহটো, দীঘল চেঙ্গাউৰি, বহল কপাল, জীৰং খৰ্ব নাকটি। কিন্তু আঁঠুফুটা পাতল বঙা ওঠ দুটি তাইৰ মৃত্যু-শীতল, শেঁতা আৰু শুকলগাকৈ নীৰব। মই তাইৰ হাতত ধৰি দোকাৰি দিলোঁ। লগে লগে বুকুত ওলমি থকা টোপোলাটোত হাতখন পৰিল।

“এইবোৰ আনিছা কি?”

উত্তৰলৈ অপেক্ষা নকৰি লগে লগে গাঠি খোলাৰ চেষ্টা কৰিলোঁ। ক্ষন্তেকতে সকলো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ওলাই পৰিল, বিস্ময়ৰো অন্ত পৰিল। পাচ কেজিমান ওজনৰ এটা শিল তাই গাৰ চাদৰখনেৰে টানিটুনি ডিঙিৰ লগত বান্ধি লৈছিল। সেই শিল মই নিজে ডিঙিত ওলামাই এতেবেলি ধিয় হৈ থাকিব পাৰিলোঁহেঁতেন নে নাই সন্দেহ। মৰা-মুৰ্তিৰ কুৰত এতিয়াও অধাউনি পানী।

অজুত ছোৱালী। ভয়াবহ তাইৰ বিদ্ৰোহ। জীৱনে তাইক প্ৰভাৱণা কৰিব খুজিছিল। কপেই তাইৰ কাল হৈছিল। ঘোৰনে তাইৰ বাবে অভিসম্পাত কঢ়িয়াই আনিছিল। সমাজে তাইৰ প্ৰণয় প্ৰপঞ্চোত্তৰ কাগজত ভুল নম্বৰ বহুৱাই দিছিল—নিশ্চয় নিষ্ঠুৰ। এই সকলোবোৰৰ বিৰুদ্ধে তাই চৰম বিচাৰ নিষ্পত্তি আশা কৰিছিল এইখন পৃথিৱীত নহয়—অন্য এক লোকত।

[৩]

অফিচ আৰু কৰা নহ'ল সেইদিনা। মোৰ সৰু খোটালীটোত দুখন বিছনালৈ ঠাই অকুলন। বেঞ্চ দুখনকে বোৰা লগাই শুই পৰিলোঁ। দেহমন অৱসন্ন। আগদিনা নিশা গাভী ধৰাৰ ভাবনাতে ভাল টোপনি নাছিল। বাটৰ ঘটনা প্ৰবাহেও মোক ভাব নৰিয়াত পেলালে। শোৱাৰ

বুখা চেষ্টা কৰিলোঁ, নিজা নহ'ল। ওচৰতে জোনালী মোৰ বিছনাত কাঠ এচলাৰ দৰে পৰি আছে। উমানতে বৃজ্জিৰ পাৰিলোঁ তাইৰ অকণ টোপনি আহিছে। মই নাহকৈ উঠিলোঁ। ঘড়ী চাই দেখোঁ বাৰ বাজি গৈছে। দুবাৰখন জপাই থৈ পাক ঘৰলৈ গলোঁ, আৰু ঠোভটো জ্বলাই দিলোঁ। সাধাৰণ ভাবে খোৱাৰ দিশা কৰা হ'ল। অলপ দাইল, কেইটামান আলু আৰু কাচকল কেইচকলমান সিদ্ধ। সময় প্ৰায় আঠে বাজিল। জোনালীক মাতিলোঁ। তাইক অলপ খুৰাবলৈ অহোপুৰুষাৰ্থ কৰিলোঁ, কিন্তু সকলো মিছা হ'ল। তাই উঠি বিছনাত শিলৰ দৰে থি বহিল—মই আৰু লৰাব নোৱাৰিলোঁ। তুচকুৰ-পৰা ধাৰাসাৰে পানী বৈ তাইৰ বুকুৰ কাপোৰ তিতিছে। তেতিয়ালৈ তাইৰ মৌনতা ভাঙিবৰ বাবে সক্ষম হোৱা নাই। নিজৰ জ্ঞান-বিবেকৰ ওপৰত বিশ্বাস হেৰাল। নিজৰ অক্ষমতাৰ বাবে নিজে লজ্জিত হলোঁ।

মই তাইক ঘৰত থৈ আহিব খুজিলোঁ। তাই মাত্ৰ এষাৰ প্ৰতিবাদ কৰিলে—গাঁৱত মুখ নেদেখুৱায়। অগত্যা মোৰ লগত গুৱাহাটীলৈ অহাটোতে তাই মৌন সন্মতি দিলে। আমি মেইলখন ধৰিব পৰা নাছিলোঁ। ওৰে বাট জোনালীক কিবা খাবলৈ যচা দূৰৈৰ কথা, এটি শব্দৰো আমাৰ মাজত বিনিময় নঘটিল। ভাবিলোঁ বহা গৈ পালে সকলো কথা হম আৰু জোনালীক স্বাভাৱিক অৱস্থালৈ ঘূৰাই পাম। কিন্তু তেতিয়াও তাইৰ ভাব-ক্ষুৰ্ণ নাই দেখি মই কেৱল বিস্ময় নহয়, বিবুদ্ধিও হলোঁ। তেনেহ'লে জোনালীৰ ভাবান্তৰ ঘটিব নেকি? অজানিত বেথাত মনটো বৰকৈ সেমেকি উঠিল। মুখ মেলি কান্দিব নোৱাৰিলোঁ যদিও চকুৰে দুধাৰি অশ্ৰু বাধা নামানি ওলাই আহিছিল। সমবেদনাৰ অশ্ৰু। এয়ে কি আত্মাৰ সমধৰ্মিতা। বিধি মোৰ ওচৰত সুপ্ৰসঙ্গ যেন লাগিল। জোনালীয়ে মোৰ ফালে এইবাৰ চালে, ধূতীৰ আচলেৰে মই অশ্ৰু গোপন কৰিবলৈ ধৰিছিলোঁ। জোনালীয়ে দেখিলে, নিজৰ দুৰ্বলতা দেখি নিজেই লাজ পালোঁ। মই মুখ ঘূৰালোঁ।

“মোক ক্ষমা কৰিব অসীম দা। মোৰ কি হৈছে ? মই ইয়াত কিয় ? মইটোন একো বুজিব পৰা নাই। ”

জোনালী আৰু কিবা কব খুজিছিল, মই বাধা দিলোঁ। কিবা এটা বস্তু হোৱাৰ দৰে তাইক ইফালে সিফালে বিচৰা যেন দেখিলোঁ। চকুত প্ৰশ্ন ভৰা দৃষ্টি। এনেকৈ ব্লাউজৰ তলৰপৰা কিবা এটা উলিয়ালে। মোৰ ফালে হাতখন আগবঢ়াই দি কলে—

“অ’ এইখন পাইছো।”

জোনালী আকৌ দীঘল দি শুই পৰিল। পৰিস্থিতিক জোৰেৰে ৰূপ দিবলৈ চেষ্টা নকৰি স্বভাবক বাট এৰি দি শুভ মুহূৰ্ত্তলৈ ধৈৰ্য্যেৰে অপেক্ষা কৰাটো সমীচীন হ’ব বুলি ভাবিলোঁ। গতিকে জোনালীক বেছি আমনি নকৰি তাই আগবঢ়াই দিয়া বস্তুটোত মন দিলোঁ। সন্ধানত মেৰিওবা এখনি চিঠি। জোনালীৰ নিজৰ হস্তাক্ষৰেই হ’ব। আশ্বৰ্য্যবোধৰ স্বাভাৱিক অবস্থাত গিখা যেন নহয়। শাৰীবোৰতো পাৰিপাত্য কম। বিৰতি চিনবোৰতো ব্যতিক্ৰম আৰু ভাব-ভাষাতো কেনেকৈ হয়তো আউল থাকিব পাৰে। দুই এবাৰত অৰ্থবোধ হোৱা টান। কেইবাৰমান উৰাই ঘূৰাই পৰিলোঁ।

“প্ৰত্যাহক/প্ৰণয়ী ?

ভাল হয়তো পাব পাৰিলোঁহেঁতেন। কিন্তু পাৰিলোঁ জানো ? নোৱাৰোঁ। জীৱনতে অসম্ভৱ। প্ৰত্যাহক প্ৰণয়বুলি মূৰ্খৰ অভিধানত লিখা থাকিব। হায় শঠতা। তোৰ কিমান শক্তি ? প্ৰেম নাৰীৰ ? নে ফটিকাৰ ? অনুভূতিক ক্ষুধা, বুজুকা বুলিব পাৰি ?

আইৰ কলেৰা ? মদৰ নিচাত পথ ভুল হৈছিল ? ছলনা, পীড়নত সিদ্ধি নহ’ল। ৰমণীৰ ভৰিৰ তলতো প্ৰেম ভিক্ষা ? লাঠি-চৰ-ভুকুত সত্য মুখত নোলাল। ভীকতাৰ, নীচতাৰ সীমা ক’ত বিচাৰিব লাগিব ? সমাজে নিবিচাৰে জাপি দিলে মিথ্যা কলঙ্ক। মৌনতাৰে সমৰ্থন জনাবলৈ যিণ নালাগিল ? প্ৰবন্ধনাৰ নীচতম পন্থা। কলঙ্কৰ পথেদি কামনা সিদ্ধিৰ নিলাজ প্ৰতীক্ষা ? অভিনৱ ফলি। সেই পৰ্য্যন্ত মই

সন্ধিং হেঁকরা নাই। কোনে মালা-বিষধৰ মোৰ হাতত তুলি দিছিল ? মালা যদি আঁৰি দিছিলোঁ তেতিয়াও ভাগ্যৰ নিষ্ঠুৰতম আঘাত সহিবলৈ হয়তো প্ৰস্তুত আছিলোঁ। বিষ্ঠাক জিভাৰে পৰিষ্কাৰ কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিলোঁ। কিন্তু। কিন্তু ॥ মোৰ জয় হ'ল শেষান্তত।- তোৰ ইতৰ পৈশাচিক প্ৰেমৰ দ্বিতীয় বলি জানো হলো ? কলঙ্ক। মৃত্যুৰে মোৰ কলঙ্ক মচিব। কালে কালিমা নাশে। জীয়াই থাকি শত চেষ্টাৰে যি কাম কৰিব নোৱাৰিম মৰণে তাক সাধন কৰিব। আক

(অন্ধ সংস্কাৰবাদী সমাজ। ব্যক্তিস্বাৰ ওপৰত নিষ্পন্ন আঘাত হনাটোতে তোৰ অহঙ্কাৰ। কোনে দেখিলে, শুনিলে কোনে ? কথৰ প্ৰকৃত তথ্য বিচাৰ কৰিলে কোনে ? মোৰ কথা শুনিবলৈও ধৈৰ্য্য-বিশ্বাসৰ নাটনি। ই ব্যক্তিৰ ওপৰত সমষ্টিৰ সনাতন প্ৰতিশোধৰ নিকৰণ দৃষ্টান্ত। ইয়াৰ মাজত আছে হয়তো ঈৰ্ষা, মূঢ়তা, অন্ধ ধীতিৰ প্ৰতি আনুগত্য, কুচক্ষনাৰ প্ৰতি প্ৰবুদ্ধিগত প্ৰবৰণতা আৰু শ্ৰায় বা সত্য অন্বেষণৰ প্ৰতি আলস্য।)

আৰ, আক, হে অধীৰ, অদূৰদৰ্শী, কপ-যাত্ৰী ভ্ৰান্ত ডেকা প্ৰতিদ্বন্দ্বী সকল ! তোমালোকলৈ মই মৰুৰ সম্বোধন বিচাৰি পোবা নাই। বিছা বা জ্ঞানৰ মাপ-কাঠিৰে তোমালোকক মই জুখিব নোখোজোঁ। কিন্তু পুতৌ হয় তোমালোকৰ দৈন্ত্ৰ দেখি। মহৎ বস্তু এটিৰে তোমালোকক ঈশ্বৰে বঞ্চিত কৰিলে। তোমালোকৰ দীনতাই তোমালোকক নীচতাৰ গহ্বৰলৈ টানি লৈ গৈছে। তোমালোকে হয়তো নিজেই বুজি পোবা নাই নীচতাৰ গভীৰতা কোন বিন্দুত নামিছেগৈ। তোমালোকৰ আত্মৰূপী ভগৱানক সোধা, উত্তৰ পাবা। মই এতিয়াও শৰীৰৰ অস্ত্ৰ-আক্ৰমণ বেদনা অনুভব কৰিছোঁ, কিন্তু তাৰ বাবে মই ব্যথিত বা লজ্জিত নহয়। মোৰ চৰম বেদনা হৈছে— মানুহৰূপী তোমালোকৰ ভিতৰত থকা অমানুহটোৰ পৰিচয়ত। ভদ্ৰবেশী অভদ্ৰ, বিজ্ঞ, নিকিন তোমালোকলৈ মোৰ অন্তৰ পুতৌ

শেষত জননী। স্বৰ্গাদপি গৰীয়সী। তুমিও হয়তো সন্তানৰ প্ৰতি

মৃণাত, অবিখ্যাসত নাক কোচাবা। তোমাৰ চৰণ চুই কৰা প্ৰতিজ্ঞা কিন্তু মই শেষ পৰ্য্যন্ত ৰাখিছা। জীৱন-মৰণৰ শেষ মুহূৰ্ত্তাতো তোমাৰ কথা মনত আছিল—“বিবাহৰ পূৰ্বে দেহদান নকৰিব। কলঙ্ক মৃত্যুতকৈ ভীষণ।” মই পাচে এষাৰ তাৰ লগতে যোগ দি যাওঁ—“যে জগতত সততা বা সতীত্বই যথেষ্ট নহয় ”

চিঠিখন অনেকবাৰ পঢ়িলোঁ। কথাবোৰ আঁত লগাই বুজিবলৈ বহু কৰিলোঁ। শেষৰ ফালে আখৰবোৰ ক্ৰমে আক্-বাক্ হৈ পৰিছে। কিয়দংশৰ ভাৰ-ভাষা বোধগম্যও নহ’ল। টেবিলত মূৰটো থৈ অনেক বেলি চকু মুদি ৰলোঁ।

তেনেকৈ কিমান পৰ আছিলোঁ নাজানো। হঠাতে বাহিৰত মূছ-কোলাহল শুনিলোঁ। স্কুল কলেজ অফিচ কাছাৰি ছুটী হৈছে। আলিবাটত জনতাৰ সৰব গতি। অকণ বাহিৰ ওলাই আহিলোঁ। মনটো বৰ পূৰ গধুৰ লাগিছিল। এনেয়ে আকাশৰ বহু দূৰলৈ চাই পঠিয়ালোঁ। উকা চাবনি। কৃষ্ণচূড়া জোপাৰ পাতৰ মাজেদি আবাসৰ নিলীমাখিনি চাই ভাল লাগে। কোঠালিৰ দুবাৰ মেলা মূছ শব্দ শুনা গ’ল। ঘূৰি চালোঁ।

“অসীমদা, পানী কত?”

অতি ক্ষীণ কণ্ঠস্বৰ। ওচৰতে ৰদিও, এটা গভীৰ নাদৰ তলীৰ পৰাহে যেন অম্পষ্ট হৈ ওলাইছে।

“অ মই দিছো। মুখ হাত ধুবা? বৰ ভাল কথা।” মোৰ কথা আৰু কামত এটা উৎসাহ আৰু আশাৰ লক্ষণ প্ৰকাশ পাইছিল।

[৪]

কাছাৰিৰ ঘড়ীত চঃ চঃ কৈ বাৰটা শব্দ হ’ল। দোভাগ ৰাতি। বাহিৰত গছৰ পাত এটি পৰিলেও শুনি। চীন পাতত কিবা এটি পৰি

সিৰ্, সিৰ্,কৈ চুঁচৰি মাটিত পৰিল। সমুৱ বাতুলীয়ে কিবা গছৰ গুটি খাই পেশাইছে। জোনালী গাকটিতে আঁওজি বিছনাত বহিছে। এৰীয়া চাদৰখন গাত মেৰিয়াই চকীখনতে বহি আকাশ-পাতাল ভাবিছিল। কথাৰ মাজতে জোনালী থককি বৈ গ'ল, আৰু মোৰ ফাল সপ্ৰসন্ন দৃষ্টিৰে চালে।

“একো নহয়। বাতুলী।”

শত' চেষ্টাৰ পাচত জোনালীক এই মাত্ৰ কথা কব পৰা স্তৰলৈ আনিব পাৰিছা। ইতিমধ্যে তাই মন আৰু অবাচন মনৰ তিনি চাৰিটা চাপ পাৰ হৈ আহিছে। মই গভীৰ মনন দৃষ্টিৰে ইয়াকে উপলব্ধি কৰিলোঁ। প্ৰথম যেতিয়া তাইক লগ পালোঁ তেতিয়া বাহুজ্ঞান প্ৰায় বহিত অবস্থা। বহিৰ্জগতৰ কোনো ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়া যেন তাইৰ হৃদয়-ফলকত ধৰা নপৰা হৈছে। আনৰ আদেশ-ইঙ্গিত একা বুজিব নোৱাৰা তাই যেন এটি প্ৰস্তৰ মূৰ্ত্তিহে। দ্বিতীয় স্তৰত তাইৰ অন্তৰ সজ্জা আছিল। নিদ্ৰাৰ জৈব অস্তিত্ব আৰু ওচৰাত দ্বিতীয় ব্যক্তি এটিৰ অৱস্থিতি তাই এই স্তৰত উপলব্ধি কৰিব পাৰিছিল। ছকুম বা আদেশ অনুসৰণ বা পালন কৰিব পৰা অৱস্থা তাই পাইছিল বাবেই চলাই লৈ আহিব পাৰিছিলোঁ। কিন্তু আচৰিত, সেই অৱস্থাতো তাইৰ প্ৰতিজ্ঞা সজাগ আছিল। অসীম ঘূণাত যে তাই সমাদ্ৰৰপৰা মুখ ঘূৰাই মৃত্যুপথ-যাত্ৰী হৈছিল তাৰ স্মৃতি অৱচেতন মনত গাঢ়তৰ হৈ বহিছিল। সেয়ে স্বাভাৱিক অৱস্থা ঘূৰাই পোৱাৰ আগতো মোক তীব্ৰ প্ৰতিবাদ কৰি কৈছিল যে গাঁৱলৈ আৰু নাযায়। তৃতীয় স্তৰত জোনালীয়ে মানুহে মানুহে থকা সম্বন্ধ, ইজনে সিজনে থকা নৈতিক আৰু সামাজিক সম্পৰ্কৰ কথা উপলব্ধি কৰিব পাৰিছিল যেস লাকে। অসীমদা বুলি মোক আৰ্জ্জকৰ্ত্তে কৰা প্ৰথম সন্দোহনত মই বুজিব পাৰিলোঁ। চতুৰ্থ স্তৰত জোনালীয়ে কান্দিব পাৰিছিল। বোধ-শক্তি আৰু স্মৃতি-অনুভূতি ঘূৰাই পোৱা বাবেহে তাইৰ পক্ষে এইদৰে কন্দাটো সম্ভৱ হৈছিল। অৱশ্যে সেই কান্দোন

ভেটিয়াও স্বাভাৱিক কাম্বেদনতকৈ ভয়ঙ্কৰ আছিল। কাৰণ সাস্থ্যনা বা প্ৰাবাধ বচনলৈ কৰ্ণপাত বা ড্ৰক্ষপ কৰিব পৰা অৱস্থা সেইটো নাছিল। এবাৰ মা মা বুলি তাই প্ৰায় কুদ্ধশ্বাস হোৱাৰ উপক্ৰম কৰিছিল। আপোন ইচ্ছাৰে কান্দি কান্দি ভাগৰি-জিগৰি তাই শুক হৈছিল। তাৰ পাচতে নিদ্ৰাদেৱীয়েহ তাইৰ সাস্থ্যনাৰ ভাৰ লৈছিল। মায়ী স্বস্তিৰ নিশ্বাস পেলাইছিলোঁ।

সম্প্ৰতি জোনালীৰ চকু-মুখলৈ অকণ স্বাভাৱিক ৰং ঘূৰি আহিছে। এই মাত্ৰ যেন ভাব পৰিবৰ্তনৰ আৰু এখনি সোণালী সাকো তাই অৱলীলাক্ৰমে পাৰ হৈ আহিছে। তাই মোক দুই এটা প্ৰশ্ন সোধাৰ প্ৰয়াস কৰিছে। মোৰ প্ৰশ্ন দুটি এটিৰো তাইৰ সংক্ষেপ উত্তৰ দিয়াৰ ক্ষমতা হৈছে। অতি নিবিড় ভাবে মই জোনালীৰ মানসিক পৰিবৰ্তন, ব্যৱহাৰৰ তাৎপৰ্য্য আৰু ক্ৰমোন্নতিশীল ভাবান্তৰৰ কথা অনুধাবন, নিৰীক্ষণ আৰু বিশ্লেষণ কৰি চালোঁ। সকলো যেন ঠিকেই, নিৰ্ভুল। মোৰ জ্ঞান উপলব্ধি আৰু বিচাৰশীলতাৰ ওপৰত এটা ক্ষীণ প্ৰতীতি জমিল। খন্তেকৰ বাবে হ'লও আত্মপ্ৰত্যয় আৰু আত্মতুষ্টিৰ এটি মধুৰ আবেগে অন্তৰ উল্লাসিত কৰি গ'ল।

দেখিলোঁ জোনালী আকৌ কিবা এটা বিচাৰিছে।

সুধিলোঁ—“কি বিচাৰিছা?”

“লিখা কাগজ এখন।” তোমাক দিছিলোঁ নেবি?

কথাৰাৰ কৈয়ে মনত পৰাৰ দৰে তলমূৰ কৰিলে।

“সেয়া টেবিলত আছে।”

মই যেন তাক পঢ়িয়েই চোৱা নাই—এনেভাবে চিঠিখনলৈ আঙুলিয়াই দিলোঁ। তাই মনত কি ভাবিলে নাজানো। এক মিনিট কিংকৰ্ত্তব্যবিমূঢ়ৰ দৰে বৈ চিঠিখন টুকুৰা টুকুৰাকৈ ছিৰাল আৰু বিড়িকীৰে দলিয়াই পেলালে। মই নিৰ্লিপ্ত ভাব দেখুৱাই ৰালোঁ। জোনালীয়ে হয়তো ভীষণ সংকল্প লোৱাৰ আগত চিঠিখন লিখিছিল। শেষমুহূৰ্ত্তত চিঠিখন এৰি থৈ যাবনে লগতে ৰাখিব

কোনো সিদ্ধান্তলৈ হয়তো আহিব নোৱাৰিছিল। নাইবা স্মৃতিৰ দুৰ্বলতাই অবশ্যত ভাব-চিন্তাৰ ওলট-পালট ঘটাইছিল। মই এই বিষয়ে একো নজনা ভাও ধৰাটাকে উত্তম বিবেচনা কৰিলোঁ।

“অসীম দা। তুমি মোক কিয় লৈ আহিলা ?”

জোনালীয়ে হঠাত মোলৈ অভিযোগ কৰাৰ দৰে প্ৰশ্ন কৰিলে।

“কিয় নানিম ? তাতকৈ মোৰ অলপ উপায় বাকি আছিল ? কৰ্তব্য কৰিবই লাগিব।”

“কৰ্তব্য। কিন্তু ভ্ৰষ্টা কলঙ্কিতা ছোৱালী এজনীৰ প্ৰতি তোমাৰ কি এনে কৰ্তব্য থাকিব পাৰে ?”

“তুমি এইবোৰ কি কৈছা জোনা ? মই কি তোমাক চিনি জানি নাপাওঁ ? অবশ্যে তুমি যে কিবা দাক্ষণ শোক পাইছিল। মই তাক মূবজাকৈ থকা নাই।”

জোনালীয়ে মোৰ মুখৰ ফালে স্থিৰ দৃষ্টিৰে আনক বেলি চাই ব'লে। হয়তো মোৰ অন্তৰখন তাই এবাৰ অধ্যয়ন কৰাৰ চেষ্টা কৰিলে। হয়তোবা অনুমান কৰিলে যে মই তাইৰ কোলছাৰিবাবৰ বিষয়ে সম্পূৰ্ণ অজ্ঞ। তাই কিছু স্বাভাবিক আৰু অধিকাৰৰ দাবীত মোক আকৌ কলে—

“ভুল কৰিলা অসীমদা। মই আৰু সেই জোনালী নাই। ৰাজপ্ৰস্তা, কলঙ্কিনী মই। আজি মই সমাজৰ চকুত ভ্ৰষ্টা, পতিতা। মোক মৰিবলৈ দিলে সমাজ আৰু মোৰ উভয়ৰে কল্যাণ হ'লাইতেন।”

জোনালী বৰ বিমৰ্ষ হৈ পৰিল। বিবৰ্ণতা আৰু অবিশ্বাস দূৰ কৰিবলৈয়ে মই কিছু দৃঢ়তাৰে উত্তৰ দিলোঁ—

“মিছা কথা। মই কেতিয়াও বিশ্বাস নকৰোঁ। চন্দ্ৰ কলঙ্ক থাকিব পাৰে কিন্তু তোমাত ? তুমি এজন দান্তিক সম্ভ্ৰান্ত যুবকক চৰ মোসোখাইছিলানে—তাৰ অঞ্জলি ব্যৱহাৰৰ বাবে ? এজনী দুখীয়া নিৰাশ্ৰয়া ছোৱালীৰ চৰিত্ৰৰ এনে বলিষ্ঠ অভিব্যক্তিৰ কথা শুনি স্তম্ভিত হৈছিলোঁ। সেয়েহে ভাবিছোঁ হয়তো সমাজেও কোনো অপাৰাধ

পৰিস্থিতিত অবিচাৰ কৰিছে, আৰু বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিৰে চাল চক্ৰৰ কলঙ্কও মিছা।

“অজ্ঞান-এন্ধাৰত থকা বহুত মিছাক বিজ্ঞানে প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাব নোৱাৰে। তুমি জানো নাজানা, পৃথিৱীত বহুত হত্যাকাৰীও নিৰ্দোষী প্ৰমাণিত হয় আৰু অনেক সাধুও কাঁচি কাঠত উঠে। দহজনে যাক দোষী সাব্যস্ত কৰে সি জানো অকলে ভাল হৈ থাকিব পাৰে?”

“সত্যৰ বিচাৰত গণতান্ত্ৰিক পদ্ধতি নাখাটে জোনা। অৱশ্যে সমাজৰ হাতত সত্যবাদীৰ নিৰ্যাতন আৰু শোকাবহ পৰিণতিৰ দৃষ্টান্ত যুগে যুগে বিৰল নহয়। কিন্তু সেই বুলি সত্যৰ পতন কোনো কালেই হোৱা নাই। বৰং পোৰা সোণৰ দাৰ অধিকতৰ উজ্জ্বল হৈ পৰৱৰ্তী যুগক সেই শোণিত সত্যই পোহৰ দেখুৱাই দিছে।”

জোনালীৰ চকুত দুধাৰা পানী ধীৰে ধীৰে নামি আহিছিল। তাই হঠাতে মোৰ আঠত কপালখন ঠুকি উচুপি কলে।

‘তোমাক মোৰ শত প্ৰণাম অসীমদা।

কিন্তু

“কিন্তু কি জোনা? তুমি-মোক নি সংকোচ সকলো কৈ যোৱা। ভাবি শোৱা, তুমি মই এক আইৰ গৰ্ভজাত ককাই-ভনী। তোমাক বিপদত ৰক্ষা কৰাটো মোৰ কৰ্তব্য। ভনীৰ কিবা ডাঙৰ অপৰাধ হ’লেও তাক ক্ষমা কৰিম। তুমি জানা, মই এজন মাতৃহীন দুৰ্ভগীয়া। সংসাৰত ভাই ভনী বুলিবলৈও মোৰ কোনো নাই। আজিৰ পৰা তুমি মোৰ ভনীটী হলা।”

জোনালীৰ অধীৰতা দূৰ কৰিবলৈ মই আবেগত কথাখিনি কলৌ, আৰু তাইক ভালকৈ বহুৱাই দি মূৰত হাত বুলালোঁ।

“মোৰোতা সংসাৰত দুখুনি আইৰ বাহিৰে কোনো নাই অসীমদা! ভেস্তে তুমি মোৰ দাদা হলা।”

কিন্তু নীৰৱে থাকি জোনালীয়ে চকুৰ পানীষোৰ মচিলে।

“মই সকালো কথা তোমাক খুলি কম অসীম না। পিছে এটা কথা ভাবি মোৰ বৰ ভয় লাগিছে।”

“কি কথা?”

“ইয়াৰ বাবে তুমি পৰিণাম ভুগিব লাগিব। হয়তো উদাৰ মহৎ তোমাৰ মূৰতো সমাজে বদান্ধ জাপি দিব।”

“মই ভয় নকৰোঁ। মিছাৰ অন্ধ সমাজ এখনৰ মাজত মানুহ বোলাই থকাতকৈ, সত্যৰ শূন্য পৃথিৱী এখনত মই অকলশৰীয়া অজ্ঞাত জীৱন এটিকে বৰণীয় বুলি ভাবোঁ। বিকৰ্ণ এশ কোঁৱৰৰ মাজত অকলশৰীয়া আছিল। সত্যৰ পক্ষে থিয় দিয়া বাবেহে সমাজে যীশুক ক্ৰুচ আৰু চক্ৰেটিছক বিষদান কৰিলে।”

জোনালীয়ে মোৰ ত্ৰেজোদীপ্ত মুখৰ ফালে অবাক দৃষ্টিৰে চাই আছিল। মই তাইৰ চকুলৈ চোবাত হঠাতে তলমূৰ কৰিলে।

[৫]

জোনালীৰ কথা ভাবি মনৰ চিন্তাই সীমা তৈৰবাইছিল। একবস্ত্ৰা চুৰ্গতা বালিকা জোনালীৰ বাবে কেইডোখৰমান কাপোৰ কিনি দিয়াৰ প্ৰয়োজন হৈছিল। পিছদিনাখন জোনালীক বহুত স্নান কপত দেখিছিলোঁ যদিও মনৰ আকাশ ডাৱৰ শূন্য হোৱা নাছিল। মুখৰ স্বাভাৱিক হাঁহিৰেখা তাইৰ চিৰতৰে মাৰ যোবা যেন লাগিছিল। এক অস্বাভাৱিক ফাৰ্ণা ভৰা গম্ভীৰতাই তাইৰ কোমল মুখখন আগুৰি বহিছিল। মই অফিচলৈ গৈছিলোঁ। ওৰে দিনটো তাই ঘৰৰ ভিতৰতে থাকিব বুলি মোক কৈছিল। যাবৰ সময়ত মোক এটা অনুৰোধ কৰিছিল—তাইক কোনো এটা অফিচত কাম যোগাব কৰি দিব লাগে। মই মাত্ৰ পাতল হাঁহি মাৰি কলোঁ—“কোনো চিন্তা নাই। মই দেখোন কালিয়ে প্ৰতিজ্ঞা কৰিছোঁ তোমাৰ দায়িত্ব বহন কৰিছোঁ বুলি।”

জোনালীৰ মুখত কৃতজ্ঞতা ভাৱ মৌনতাৰ ভাব লক্ষ্য কৰিলোঁ। দ্বিতীয় নিশা আমাৰ ভিতৰত অনেক কথা আলোচনা হ'ল। সেই নিশা একুততে মই নীৰৱ শ্ৰোতা। জোনালীয়ে তাইৰ অন্তৰ পৰশা কাহিনী অনৰ্গল কৈ গৈছিল। মাজে মাজে জোনালীয়ে উত্তেজিত হৈছিল, আৰু হঠাতে কণ্ঠৰোধ হোৱাৰ দৰে দুখ বেদনাত ফোঁপাইছিল। অইন এটি দুটি প্ৰশ্ন আৰু সাস্থনা-বচন মাত্ৰ মই শুনাই গৈছোঁ। অতি নীচ লাজ লগা বৰ্ণনাৰ বেলিৰ। তাইৰ কাণমুখ ৰঙা পৰি গৈছিল। মাৰ্জ্জিত ভাষা বিচাৰি জিভা ধমকি বৈছিল।

জোনালীৰ সকলোবোৰ কথাৰ পৰা মই ইয়াকে বুজিলোঁ—ঘটনাৰ দিনাখন নিশা ন মান বজাত মদন মিত্ৰই জোনালীক এটা দু সংবাদ দিলে যে তাইৰ মাক কনোৱাত পৰিছে। খবৰটো নিৰ্ভৰযোগ্য হোৱাৰ বাবেই জোনালীয়ে চকুৰে আন্ধাৰ দেখিলে। তাই যেন পাৰি মেলি সেই মুহূৰ্ততে উৰি যাব মাকৰ ওচৰলৈ। তাৰো উপায় মদন মিত্ৰই কৰিলে। কিছুমান ঔষধ ইন্ডেক্‌চন লৈ মদনে নিজেই জীপ নিযাৰ সিদ্ধান্ত কৰিলে, সঁচাকৈ মদন কেবল ডাক্তৰ নহয়, মদন মিত্ৰও। অইন অস্থি হ'লে ইহতো মাহীয়েকে ঘৰৰ কোনো ল'ৰা নাইবা ছোৱালী এটি লগত পঠাশোহেঁতেন। অন্ততঃ বিপদত মাত এষাৰ দিয়াও বৰ দৰ্কাৰ। কিন্তু কলেৱা ৰোগীৰ খবৰ লয় কোনে ? ইফালে তেনে বিপদত জোনালীক বাধা কৰাৰো কোনো প্ৰশ্ন উঠিব নোৱাৰে।

মদনৰ লগত জোনালী ৰাওনা হ'ল। কলিকতীয়া কাঁকিত জোনালী মেৰু পাক খালে। শৰাইঘাটৰ দলং পাৰ হৈয়ে মিত্ৰই প্ৰণয়ৰ বকলি মেলিলে। সি হেনো তাইক প্ৰথম দেখা দিনৰে পৰা মনৰ শাস্তি হেৰুৱাই পেলাইছিল। বহু কথা শুনিবৰ ধৈৰ্য্য হেৰুৱাইছিল যদিও তাই নীৰৱে শুনাৰ ভাও ধৰিছিল। কব লগাবোৰ কৈ কৈ শেষত সি তাইক বিয়া কৰাৰ প্ৰস্তাৱ তোলে। সিমানতো জোনালী নীৰৱ। কথাৰ সঙ্গতি বিচাৰি পোৱা নাছিল। অজ্ঞান বিশ পঁচিশ মাইল ষাট

যোৱাৰ পিছত মদনে ফটিকা খাইছিল। এইবাৰ সি প্ৰেমৰ সক্ৰিয় অভিযান চলোৱাত লাগিল। প্ৰথমতে অনুৰোধ। তাৰ পিছত কঢ়া বচন। এনেকি শেহান্তত তাই সক্ৰিয় প্ৰতিবাদ জনাই গাড়ীৰ পৰা জাপ মাৰি যাব খুজিলে। তেতিয়া গাঁওলৈ বেছি দূৰ নাই, হয়তো ৩৪ মাইল, মুকলি পথাৰখন এৰিয়েই গাঁও পোৱা যাব। গাড়ী বথাবলৈ মদন বাধ্য হৈছিল। জোনালীক গাৰ বলেৰে আঁকোৱালি ধৰি সি কলে যে মাকৰ অনুখ মিছা, যিকানো প্ৰকাৰে জোনালীক লাভ কৰাটোৱে হ'ল তাৰ উদ্দেশ্য। খং উদ্বেগ ঘূণাত জোনালীৰ ধৈৰ্য্যচ্যুতি ঘটিল। তাই গাৰ সমস্ত শক্তিৰে মিত্ৰৰ গালত প্ৰচণ্ড চৰ শোধাই দি প্ৰতাৰক গুণ্ডা বুলি গালি পাৰিলে। ইঠাতে মিত্ৰ বাবু গম্ভীৰ হোৱা যেন লাগিল, হাত এৰি সি গাড়ীত বহিল। মদন নিচাত তেনে কৰা বুলিকৈ নিজৰ ভুলৰ বাবে ক্ষমা খুজিলে আৰু জোনালীক ঘৰত থৈ আহিবলৈ গাত ললে। সেই মুহূৰ্ত্তত কি কৰা ভাল, কি কৰা বেয়া তাই উপায় বিচাৰি পোৱা নাছিল। ওৰে বাটে এজন মদাহীৰ লগত যুঁজি যুঁজি তাইৰ যুবতীদেহ অধীৰ অবশ হৈ গৈছিল। খোজ এটি দিয়াৰো বল শৰীৰত নাছিল। গাড়ী আগবাঢ়ি গৈ থাকিল, কিন্তু গাড়ী যেতিয়া ব'ল, তাই বুকিব পাৰিলে পঞ্চায়ত অফিচৰ ভিতৰলৈহে তাইক সন্মুখাই নিয়া হৈছে। জোনালীৰ মূৰ আচন্দ্রাই কৰিছিল। মদন গোন্ধত তাইৰ বমি বমি লাগিছিল। তথাপি তাই ঘূৰি পলাবৰ চেষ্টা কৰিলে। এইবাৰ মিত্ৰ বাবুৰে গাভৰুৰ ভৰি দুখনত সাৱটি ধৰি চুমা খাবলৈ ধৰিলে। পৌৰুষৰ চৰম অৱনতি দেখি যুৱতী হৃদয় স্তম্ভিত হৈছিল। মদনে কৈছিল—“লাগিলে মূৰত পদাঘাত কৰা, তথাপি বঞ্চিত নকৰিবা দেৱী। মোৰ প্ৰতি সদয় হোৱা।” চিক্ৰ'ৰি সাহায্য বিচাৰিবৰো জোনালীৰ শক্তি নাছিল। এনেকি তাই স্থিৰেৰে থিয় দি থকাটোও অসম্ভৱ হৈ পৰিছিল। মনতে ক্ৰীণকৈ তাই ভাবিলে হয়তো বিধিয়ে তাইক বিড়ম্বনা কৰিব। মূৰ আচন্দ্রাই কৰি কাষৰ বেঞ্চখনতে তাই বহি পৰিছিল। কিছু পৰা পিছত তাই অনুভৱ কৰিলে যে

মদনে তাইৰ কাকত হাত দুখন দি আছে। এনেতে কিছুমান শোকৰ প্ৰবেশ। মাৰ-ধৰ কিল ভুকু চলিল। জোনালীয়ে সমাজৰ দুৰ্ব্যৱহাৰ, জোৰ-জুলুম, অত্যাৱ বিচাৰৰ পৰিণতি স্বৰূপে বিদৰে তাই ঘৃণা কৰা মাহুহজনৰ লগত গুৱাহাটীলৈ আহিব লগা হ'ল সেই পৰ্য্যন্ত ক'লে আৰু শোক ভাগৰে স্তব্ধ হৈ ব'ল।

“উঃ অতি কৰুণ। সমাজে তোমাৰ প্ৰতি নিষ্ঠুৰ আচৰণ কৰিছে।” মই নিৰাশ্ৰয়া গাভৰুৰ বিলাই-বিপত্তিৰ কথা ভাবি অধৈৰ্য হৈছিলোঁ। কৈ কৈ জোনালীৰ সকলো কথা শেষ হোৱা বুলি ভাবিলোঁ।

জোনালীয়ে কিন্তু মোক আশ্চৰ্য্যায়িত কৰি আকৌ আৰম্ভ কৰিলে। পিছদিনা দোকমোকালিতে যেতিয়া তাই গুৱাহাটী পায় তেতিয়া মদনৰ ফাৰ্মাচীৰ আগত বহুত জনতাৰ জুম। সকলোৰে যেন সিহঁতকে অপেক্ষা কৰি আছে। কোনোৱে চিঞৰি কৈছিল “আছিল আছিল”। জোনালীৰ মাহীয়েকেও পহুনিৰ মুখত বৈ আছে, তাইৰ বিষয়ৰ সীমা নাই। গাড়ীৰ পৰা নামি কালৈকো নাচাই মাহীয়েকৰ ফালে তাই আগবাঢ়ি গ'ল। মদনে তাইক লগতে যাবলৈ ইঙ্গিত কৰিছিল যদিও জোৰ নকৰিলে, বিশেষকৈ পৰিস্থিতি অনুকূল নাছিল। মাহীয়েকেও বিষন্নমুখী জোনালীক সাবটি ধৰি ঘৰলৈ নিলে। মাতৃহীনা হৈ উভতি অহা বুলি তাইক সাস্থনা দিব খুজিছিল। এটা শব্দও মুখেৰে নকৈ জোনালীয়ে গৈ নিজৰ বিছনাত পৰিল। কাকত মুখখন গুজি দি তাই পাৰে মানে কান্দিছিল। সেইফালে মদনৰ ফাৰ্মাচীত এখন হৈ চৈ লাগি পৰিল। নিজৰ দুৰ্কাৰ্য্যবোৰৰ তেনে ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়া হোৱা বুলি তাই ভাবিলে। সেইদিনাখন সন্ধিয়া তাই মাহীয়েকৰ পৰা বুজিব পাৰিলে যে প্ৰদীপ গাঙ্গুলী বুঢ়াৰ ছোৱালীৰ এটি অৰ্বেধ সন্তান জন্মিছে, আৰু সেই সন্তানৰ পিতৃ মদন মিত্ৰ। গাঙ্গুলীয়ে এখন সমাজ পাতি মদনক কত্ৰা গটাই দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। কিন্তু ৰাতি সমাজৰ শোক আহি মদনক বিচাৰি নাপাই পলাল বুলি ধৰিলে। পাছত জোনালীক লৈ গাঁৱলৈ যোৱা খবৰত বহুতে বহু ৰকমে গুণা-গৰ্খা কৰিলে। কথা

কাণ্ডবোৰ দেখি মাহীয়েকহঁতবোৰ মন ছুন্দিত্তাৰে ভৰি পৰিছিল। পাছত জোনালীক ঘূৰাই পালে বুলিহে মাহীয়েকে স্বস্তিৰ নিশ্বাস পেলালে।

নিশা মহাদেৱেকে মাহীয়েকক কোৱা কথা তাইৰ কাণত পৰিল। “এক নম্বৰ হাৰামী এই মদন। বাপেকে তাক ত্যাজ্য পুত্ৰ কৰি খেদি দিছে। টাউনৰ গলিয়ে গলিয়ে তাৰ কৌশ্লিৰ সীমা নাই। কিন্তু জোনালীক বেনেকৈ সি এটা ৰাতিৰ ভিতৰতে বিয়া কৰালে আচৰিত ব্যাপাৰ। আমাৰ ঘৰতে থাকি ঘূণাকৰেও এটা কথা আমাৰ আগত নকয়। এইজনীক আমি ইয়াত ঠাই দিয়া ভাল হোৱা নাই।”

তীব্ৰ প্ৰতিবাদ কৰি মাহীয়েক বৈ গৈছিল। মহাকে ধমকু দি তেওঁৰ মাত মাৰিলে। ক’লে, মদনে নিজেই সমাজৰ মানুহক কথাটো কৈছে আৰু গাঙ্গুলীৰ ছোৱালীক ৰক্ষিতা কৰি ৰাখিবলৈ সন্মতি দিছে। জোনালীৰ লগত বিয়াৰ চিন স্বৰূপে এধাৰি নাৰ্জি ফুলৰ মালা তাৰ জীপ গাভীত পোৱা হৈছিল। পিছদিনা পুৱাতেই তাইক ঘৰৰ পৰা বাহিৰ কৰি দিবলৈ ক’লে।

গোটেই নিশা অসহ্য মানসিক যন্ত্ৰণাত চট্‌ফট্‌ কৰি জোনালীয়ে সেই নিশাই আত্মহত্যাৰে চৰম শাস্তি বিচাৰিলে। বেল লাইনলৈ গৈ ভাবিলে—শেষবাৰৰ কাৰণে তাই মাকক চাই লয়। গাভী চলিল মানুহলৈ তাইৰ লক্ষ্য নাই। কাগজত কিবা লিখি মেৰিয়াই ৰাতিৰ আন্ধাৰৰ মাজতে গাঁওলৈ যোৱাৰ কথা ভাবিছিল। তাৰ পিছত কি হ’ল, কি নহ’ল আৰু যেন একো ক’ব নোৱাৰে।

*

*

*

দিনৰ দিনটো ঘূৰি ফুৰি গধূলি বহালৈ উভতিছে। জোনালীয়ে লেম্পটো জ্বলাই থৈ বিছনাতে দীঘল দি আছিল। দেহত যেন মনুষ্য-চেষ্টা নাই, মনৰ কোণতো যেন একো পাৰ্থিৱ আশাৰ লেখমাত্ৰ চিন নাই। মোৰ ফালে তাই ঘূৰি চাইছিল, কিন্তু তাত কোনো প্ৰশ্ন নাই, একো কৌতূহল নাই। মই ক’লো—

“টেলিগ্রাফ অফিচত কাম পোৱা যাব, অৱশ্যে তিনি মাহৰ প্ৰশিক্ষণ লব লাগিব।”

“হয়নেকি?”

জোনালীয়ে নিৰুদ্বেগ ভাবেই প্ৰশ্নটো কৰিছিল। আচলতে তাৰ মাজত কোনো উৎসাহ বা আস্থা প্ৰকাশ পোৱা নাছিল। জীৱনলৈ নতুনকৈ আশা আৰু উদ্দীপনা ঘূৰাই অনাৰ প্ৰয়োজন আছে— মই ইমানকৈ বুজিলোঁ। মোৰ বন্ধা কামত অকণ সহায় কৰি দিবলৈ জোনাক অনুৰোধ কৰিলোঁ। প্ৰকৃততে সেই সাহায্য ভিক্ষা মোৰ বাবে নহয়, তাইৰ মানসিক উন্নতিৰ কাৰণেহে আছিল। মই তাইক মাকৰ কথা শুনিলোঁ। তাৰ দ্বাৰা তাইৰ হিয়াৰ শুকোবা জুৰিটিত মৰম চেনেহৰ ধাৰ বোঁবাবলৈ চেষ্টা কৰিছিলোঁ। মাকৰ কথা কৈ তাইৰ মুখত হোৱা ভাবৰ পৰিৱৰ্তন মই লক্ষ্য কৰিলোঁ। ষ্টোভৰ জুইৰ পোহৰত তাইৰ মুখখন কেতিয়াবা ৰঙা আৰু কেতিয়াবা শেঁতা পৰা দেখিলোঁ।

সিও এক কৰণ কাহিনী। জোনালীৰ মাক চন্দৰী বাপকৰ বৃদ্ধ বয়সৰ সন্তান আছিল। বুঢ়াই প্ৰথমা পত্নীৰ অভাব পূৰ্ণ কৰিবলৈ আৰু চাৰি পাঁচটি সন্তানৰ তদাৰক লোৱাৰ বাবেই ছুকুৰি পোন্ধৰ বছৰ বয়সত চন্দৰীৰ মাকক দ্বিতীয় পক্ষীয়া কৰি ঘৰলৈ আনিছিল। চন্দৰী যেতিয়া মাকৰ গৰ্ভত তেতিয়া এদিন বুঢ়াই লাহেকৈ চকু মুদিলে। চন্দৰী জন্মিল। মাকে তাইক অঁত তঁত দলিয়াই থৈ ঘৰুৱা জাল-জঞ্জাল টানি আজুৰি ফুৰে। কামৰ অন্তত কেতিয়াবা এচোৰোহা কেঁচুবাৰ খুৱায়, কেতিয়াবা কান্দি কান্দি লেলাউটি পাৰি সেই পিনেই শুই পৰে। ক’বলৈ গ’লে চন্দৰী যেন মাকৰ দুৰ্ভাগ্যৰ চিন স্বৰূপে মাকৰ উদৰত ঠাই পাইছিল। বৈমাত্ৰ্য ককায়েক বায়েক সকলেও চন্দৰীক এষাৰ ‘আয়ে দেহি’ মাত মাতি অকণ তুলি নধৰিছিল। সিবিলাকৰ তুষ্টি-সন্তুষ্টি সাধোতেই চন্দৰীৰ মাকৰ দিন-ৰাতি বাগৰিছিল। সতিনীৰ ডাঙৰ ল’ৰাবোৰে চন্দৰীৰ মাকক ঘৰৰ কাম বন কৰা বান্ধী যেন জ্ঞান কৰিছিল আৰু চন্দৰীও আছিল বান্ধীৰ সন্তুতি। তেনেকৈও চন্দৰীৰ

দিন নগ'ল। চন্দৰী তেতিয়া সাত বছৰীয়া ছোৱালী। এদিন ভাউৰ মাকও হাইজা ৰোগত মৰি থাকিল। বিধাতাৰ কুটিলতাই সংসাৰ দলনিত চন্দৰীক এইদৰেই পোনা মেলিল।

অনাদৰ অৱস্থাৰ মাজত ঘাট-মাউৰী চন্দৰী শিশু গুটি কিশোৰী হ'ল, কিশোৰী গুটি যুৱতী হ'ল। বৈমাত্ৰেয় সকলৰ অবিচাৰ আৰু অবহেলাত এদিন তাইৰ যৌৱনো বৈ যায় যায়। এনেতে তাই এটি ভুল কৰিলে। বয়সৰ ভুল। সেই ভুলৰ পৰিণতি ৰূপে জোনালীৰ জন্ম হৈছিল আৰু চন্দৰী হৈছিল এক ধনী চাহ খেতিয়কৰ ৰক্ষিতা।

দোষ হয়তো পৰিস্থিতিৰহে, ভুল হয়তো মুহূৰ্তৰ, কিন্তু তাৰ সুদূৰ প্ৰসাৰী ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়াত চন্দৰীৰ জীৱনজৰী ছিন্ন ভিন্ন হৈ উকৰি ফুৰিব লগা হ'ল। এদিন কেঁচুবা বুকুত বান্ধি চন্দৰী জন্মভূমি ত্যাগ কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল।

[৬]

মই নাজানো শাস্তি আৰু সৌৰ্ভব ঘূৰাই আনিবলৈ গৈ জোনালীৰ লুমাৰ খোজা মনৰ জুই জ্বলাইহে তুলিলোঁনেকি। মোৰ কিন্তু উপায়ো নাছিল। মনোবিজ্ঞানে কয়, পুঞ্জীভূত বেদনাই প্ৰকাশৰ থল নাপালে হেনো মনৰে বিকাৰ ঘটায়। বেদনা যিমানেই অন্তৰ্দাহী নহওক তাক মন উজাৰি ক'বলৈ এটা পৰিবেশ সৃষ্টি কৰিব পাবিলে মানসিক ৰোগীয়ে সকাহ পায়। ছশ্চিন্তাৰ দুৰ্বিসহ জ্বালাত জ্বন্তৰৰ গহনত দীন মন নীৰৱ নিথৰ হৈ পৰি থাকিবলৈ বিচাৰে। চিন্তৰ চুৱাৰ আনৰ বাবে আপুনি বন্ধ হৈ পৰিব খোজে। নিৰলে নিভূতে হৃদয় অৰণ্যত ৰোগীয়ে আপোন খেয়ালত বিচৰণ কৰি ভাল পায়। যেন চিন্তাৰোগী মহা ভগ্নস্তাত ব্ৰতী। সেয়ে মোৰ চেষ্টা আছিল জোনালীৰ ধ্যান ভঙ্গ কৰা।

মনৰ নিঃসঙ্গ স্বপ্ন ভাঙি দি তাইক সঙ্গ আৰু বাস্তবৰ উজ্জ্বলতা দান কৰিব লাগিব। তাইৰ চকুৰ পতাত এতিয়াও স্বপ্ন-মদিৰ, ভাস্কৰ্য্যৰেণ।

“আইৰ কথা ? আইৰ কথা শুনিছা অসীম দা ? শুনুধিবা। তেওঁৰ কথা ভাবিলেই মই বাউলী হৈ যাম। তুমি নাজানা সেই মুখ চাবলৈ মোক কিহবাই যেন ডিঙিত জৰী লগাই টানি নিছিল আৰু মোৰ এই মুখ 'তেওঁক দেখুবাব লগাৰ ভয়তে মই মৃত্যু কামনা কৰিছিলোঁ। কাৰণ আয়ে মোক দটাই দটাই কৈছিল—‘ভ্ৰষ্টা নহবি। বৰং মন্নিবি। কিন্তু মই এটিও কথা ৰাখিব নোৱাৰিলোঁ।”

“কিয় নোৱাৰিবা ? তুমি জানো ভ্ৰষ্টা ?”

“অৱশ্যে সমাজৰ চৰুত মই আজি ভ্ৰষ্টা আৰু ভ্ৰষ্টা হৈও আইৰ আগত মই বাঁচি আছো। মৰিব নোৱাৰিলোঁ।”

তুমি দুয়োটাই ৰাখিছা। কিয়নো তুমি ভ্ৰষ্টা নোহোবা। আৰু তেতিয়া মৰাৰ প্ৰশ্নইবা উঠিব কিয় ?”

মই দৃঢ়ভাৱে জোনালীৰ আত্মবিশ্বাস আৰু হেৰাই যোৱা মানাবল ঘূৰাই আনিবলৈ যত্ন কৰিলোঁ। কাৰণ মই বুজিলো তেতিয়াও জোনালীৰ মনে সামাজিক কলঙ্কৰ বথাকে ৰোমন্থন কৰি আছে। কলঙ্কৰ দূষিততা তাইৰ মস্তিষ্কত বৰ গাঢ়তৰ হৈ বহিছিল। কথাৰ ঢাল অশ্লফালে বোৱাবলৈ মই ক'লোঁ।

“তোমাৰ মাতৃৰ উপদেশো মহৎ। মহতী হৃদয়েহে মহাবাহীৰ উদ্ভৱ কৰে। সেই মহীয়সী নাৰীয়ে তোমাৰ নিষ্পাপ মনক সহজে বুজিব পাৰিব। তুমি ধৈৰ্য্য ধৰা জোনা।”

বিবেকৰ অদ্বুত বিচাৰ ! বাহিৰত সেইদৰে কৈ মই নিজেই এক আকস্মিক সন্দেহত পৰিলোঁ। চন্দৰীয়ে জোনালীৰ চৰিত্ৰৰ ওপৰত ঈমান অনুশাসন চলাইছিল কিয় ? চিঠিখনতো পঢ়িছিলোঁ জোনালীয়ে মাকৰ ভৱিত ধৰি শপত খাইহ বাহিৰলৈ বিতালাভৰ বাবে ওলাইছিল। নাইবা জোনালীয়েইবা এইদৰে নিজকে ভ্ৰষ্টা বুলি ভাবি বাৰে বাৰে সঙ্কুচিত হৈছে কিয় ? তেন্তে কি সঁচাই জোনালীৰ কেতিয়াবা

কেনেবাকৈ পদস্থলন হৈছে ? তেনেহ'লে জোনালীয়ে মোক ভেৰা
শ্রোতা সজাই এসোপা মিছা গল্প শুনাইছে, নহ'লেবা সেই সকলোবোৰ
আচলতে তাই ভ্রমকে বকিছে নেকি ? এশ এটা শ্রমই মোৰ মনৰ
মাজত নিমিষতে জুৰি দি উঠিল। চিন্তা-বিচাৰৰ আঁত যেন হেৰাই
গ'ল। মই পেপুৰা হৈ পৰিলোঁ। অনেক সময় এইদৰে হয়তো
নিস্তৰ্ক হৈ আছিলোঁ। মোৰ নিচেই ওচৰতে বহি থকা জোনালীৰ
কথাকে মই পাহৰিব খুজিলোঁ। এনেতে তাইৰ শাস্ত কণ্ঠস্বৰে মোৰ
মৌনতা ভাঙিলে।

“আইৰ অন্তৰ মহৎ হৈছিল তেওঁৰ জীৱনত কৰা এটা বৃহত্তৰ ভুলৰ
বাবে। এটা বয়সৰ ভুল, এটা মুহূৰ্ত্তৰ ভুলেও মানুহৰ জীবনলৈ এনে
দুৰ্ভহ ছুখ-দৈন্য লৈ আহিব পাৰে, সসাবধন মৃত্যুতকৈও ভীষণ
যন্ত্ৰণাৰ ঠাই কৰি যে তুলিব পাৰে—আই তাৰে সাক্ষী। সেই নাৰীৰ
জীৱনদশা ক'বলৈ গ'লে মই নিজে বিচলিত হম, কিন্তু তেওঁৰ জীৱনৰ
মধুৰতম দুৰ্ঘটনা এটা মাত্ৰ আজি তোমাক কওঁ। পাছে যেন মোক
ঘিণ নকৰা।”

মোৰ চকুলৈ নোচোৱাকৈ তলমূৰ কৰি চাউলত থকা সৰু সৰু
ধানবোৰ বিচাৰি বিচাৰি জোনালীয়ে কৈ গ'ল। ষ্টোভৰ দাঁতিলৈ
তেতিয়া ভক্ ভক্ কৰি এটা উদ্বেজিত ভাৱ প্ৰকাশ কৰিছিল।

“ছলাহী বাগানৰ বিভৱ চৌধুৰীক জানা ?”

“কিৰ নাজানিম ? তেওঁ যে এজন উত্তম চাহ ব্যবসায়ী। ধনাঢ্য
ব্যক্তি বুলিয়ে নহয়— সমাজ হিতৈষণাৰ কামত তেওঁ লেখত লবলগীয়া,
তেওঁৰ দান বৰঙণি বৰ অতুলন।”

“তেওঁৰ এজন ককায়েক আছিল।”

“শুনিছিলোঁ, বৈকুণ্ঠ চৌধুৰী। তেওঁ হেনো বাপেক বিষ্ণু চৌধুৰীৰ
গুলীত মৰিছিল। পিছে, কেচত বোলে প্ৰমাণ হৈছিল আত্মহত্যা
কৰা বুলি।”

“হয়। পাছে ঘটনাৰ আঠমাহমান পিছত বাপেক বিষ্ণু চৌধুৰীয়েহে

প্ৰকৃততে আত্মহত্যা কৰিছিল— পুত্ৰ হত্যাৰ যত্নগা সহিব নোৱাৰি।
সত্য কিন্তু অপ্ৰকাশে ৰ'ল যদিও অনুমানত বহু কথাই ওলাইছিল।”

“কিন্তু তুমি ইমানবোৰ কথা কেনেকৈ জানিলে? এই ঘটনাটো
ওঠৰ বিশ বছৰ আগতে হৈছিল।”

“মই মাৰ মুখৰ পৰা শুনিছিলোঁ। কাৰণ কবলৈ গ'লে মাৰ যৌৱন
এই শোকাবহ ঘটনাৰ বাবে দায়ী আছিল।”

মোৰ শৰীৰত যেন কঁপনি এটা উঠি আহিছিল। বিস্ময়ত চকুতুটা
বৰকৈ মেল খাইছিল। জোনালীয়ে মোক কিবা ডিটেক্টিভ কাহিনী
শুনাব খুজিছে নেকি? নে তাই নিজেই কোনো ডিটেক্টিভ কাহিনীৰ
নাযিকা? দাইলৰ পানী শুহি তলিত লাগিছিল। দেঁবা দেঁবা গোন্ধ
আমাৰ নাকত লাগিছিল। জোনালীয়ে মোৰ আশ্চৰ্য্যৰ অনুভূতি
উপলব্ধি কৰি এটা পাতল হাঁহি মাৰিছিল।

“ভয় নাখাবা। দাইলত পানী অকণ দিয়া।”

জোনালীয়ে লাহে লাহে গল্প আৰম্ভ কৰিলে। বহুসময়।
ৰোমাঞ্চকৰ। অৰাব হৈ মই তাইৰ ফালে চাই শুনি গ'লোঁ।

“বহুত বয়সলৈ মাৰ বিয়া হোৱা নাছিল। যৌৱন উপচি উপচি
যেন বাগৰি যায় যায়। ছলহী বাগানত সেইবেলি বিৰাট দুৰ্গোৎসব।
বিষ্ণু চৌধুৰীয়ে পূজাৰ দুদিন আগতে মাক নিছিল। উদ্দেশ্য ছলে
বলে কৌশলে তেওঁৰ মন জয় কৰা। তুমি হয়তো নুবুজিবা। কথাটো
খোৰতে এই— মা আছিল শিশুতে ঘাট-মাউৰী। অসমৰ্থ বৈমাত্ৰ্য
ককায়েক সকলৰ অনাদৰ অবজ্ঞাতে আৰু বোবেক স্কুলৰ সততে
চকুৰ কুটা দাঁতৰ শূল হৈ তেওঁ দুৰ্ব্বল জীৱন যাপন কৰিছিল। পৈত্ৰিক
সম্পত্তি মদত উৰাই বিষ্ণু চৌধুৰীৰ সাহায্যত পুনৰ টনকিয়াল হোৱাৰ
সপোন দেখিছিল ককায়েকহঁতে। চৌধুৰীয়েও আৱশ্যকতকৈ বেছি
ধন দি ঘৰখনক তুলি ধৰিবলৈ উঠি পৰি লাগিছিল। কিন্তু ধন আৰু
বন্ধুত্বৰ বিনিময় সূত্ৰ ৰচনা হৈছিল মাক কেন্দ্ৰ কৰিহে। বৃতা বিষ্ণু
চৌধুৰীয়ে বহু চেষ্টাৰে নোৱাৰি ভোগৰ বিলাস আৰু প্ৰবোচনাৰ সমগ্ৰ

জাল পেলাই হৰিণ চিকাৰৰ বৃদ্ধি পাউছিল। ককায়েকহঁতৰ বডমজ্জৰ কাৰণে মায়ে যেন অতৰ্কিতে বাঘৰ চোঙত গৈ ভৰি দিছিল। তেওঁ নাজানিছিল নিজৰ গাৰ মঙহে বুঢ়া-ডেকা কিমান বাঘৰ লেলিহান দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিব পাৰে। ভৰুণ বয়সত মা বোলে হেজাৰৰ মাজত চকুত পৰা বিধৰ আছিল। কোনো দিনে ঘৰৰ চাৰিবেৰৰ বাজ নোহোৱা বাবে আই নিজৰ ৰূপৰ প্ৰতি সচেতন নাছিল। অসচেতন লোক বহুসময়ত অসতৰ্কও হয়। বিষুদন্ত অলঙ্কাৰ আৰু জিক্‌মিকিয়া পাতল কাপোৰ পিন্ধি মা দুৰ্গা গোসানীতকৈও জ্বলি উঠিল।

কথাষাৰ কৈ জোনালী অলপ বৈ গ'ল। ষ্টোভৰ ক্ষীণ পোহৰত দেখিলোঁ তাইৰ মুখত এটা লাজ লাজ ভাব। বৰ দু সাহসিক কাম এটা কৰিবলৈ ওলোৱাৰ দৰে মুখৰ সেপ্‌ ঢুকিছিল যেন অনুমান হ'ল।

“তাৰ পিছত কি হ'ল ?”

মই অভ্যাসতে কৌতূহল প্ৰকাশ কৰিলোঁ। এজন সমনীয়া বন্ধক সেইদৰে সোধাহেঁতেন একো কথা নাছিল। পিছ মুহূৰ্ত্ততে অলপ অপ্ৰস্তুত হৈছিলোঁ।

“দাইলত দেখোন চন্দ্ৰাৰ দিবৰ হ'ল। পিঁয়াজ, জলা, পাছফোৰণ ক'ত ?”

জোনালীয়ে হয়তো স্বাভাৱিক হ'বলৈ চেষ্টা কৰিছিল। অথবা তাই স্বাভাৱিক ভাবেই কামৰ তাল ৰাখি কথাবোৰও লগতে কৈ গৈছিল। হয়তো ময়েই কিছু স্বাভাৱিক হোৱাৰ প্ৰয়োজন হৈ পৰিছিল, কিয়নো দাইলত চন্দ্ৰাৰ দিয়াৰ কাম আচলতে কেতিয়াবাই পাৰ হৈ গৈছিল।

“মই সকলো ঠিক কৰি দিছোঁ। তুমি যদি বেয়া নোপোৱা অলপ জিৰা পটাত পিহি দিব পাৰা।”

“কিয় নোৱাৰিম ?”

জোনালীয়ে বৰ উৎসাহ আৰু প্ৰশংসাসূচক দৃষ্টিৰে মোলৈ চাইছিল।

“তুমি এইবোৰ নিজেই কৰা ?”

“কাৰণ বজাৰৰ ইটাগুৰি, বনগুটিৰ গুডি খাই পৈত্ৰিক সম্পত্তি ডোখৰ হেৰুৱাব নোৱাৰি।”

‘কিন্তু এনে সৰু স্ত্ৰী কামলৈ কম ধৈৰ্য্য নালাগে। বিশেষকৈ সময় ।’

“মন কৰিলেই সকলো হয়। অফিচ নোহোৱাৰ দিনা এসময়ত হালধি কেইডোখৰ মান পিহি গুৰি কৰি কোঁটাত ভৰাই থলেই হ’ল। হালধি পিহাটো এটা কম ব্যায়াম নহয়। মই দস্তবমত ঘামি যাওঁ। সেই দেখিয়েই মই কৰি ভাল পাওঁ। আমনি নালাগে। বাকু এই ভচচ্ছ কথাবোৰ বাদ দিয়া।”

জোনালীয়ে আক কিবাকিবি মোক স্তম্ভিত যেন এনে ভাব হৈছিল। কিন্তু হুস্থমিলে। হয়তো ভাবিছিল মই চাকৰি কৰোঁ অথচ নিজে ৰান্ধি-বাটি খাওঁ। অইন দহজনৰ দৰে হয়তো মেচ কৰিও থাকিব পাৰিলোঁহঁতেন। নাইবা মই এনে সংকীৰ্ণ চুক এটাৰ ঠেক কোঠালি এটাত অকলশৰে থাকোঁ কিম্বা ? অথবা আক বহুত কিবা কিবি। মুখত স্বাভাৱিক কথাৰ ঢৌ বা লহৰ মই লক্ষ্য কৰা নাছিলোঁ যদিও জোনালীৰ কোঁতুহলী প্ৰশ্নভৰা অথচ অৱাক অভিব্যক্তি দেখি মোৰ ভাল লাগিছিল। ভাবিলোঁ তাইৰ নিঃসঙ্গ ভাবৰ গধুৰতা বহুত পাতলিছে। তাইক হয়তো মনখুলি সকলো প্ৰশ্ন স্তম্ভিত দিয়াই ভাল। তেতিয়া হয়তো তাই আক স্তম্ভ আক স্বাভাৱিক হব পাৰিব। কিন্তু নোবাৰিলোঁ। কিয় নাজানোঁ। মুখলৈ তোলা পান-পাত্ৰ যেন হঠাতে বাগৰি পৰিল। হেজাৰ হ’লেও জোনালী এজনী ছোৱালী। গাভৰু ছোৱালী। তাইৰ আগত মোৰ নিতান্ত ব্যক্তিগত জীৱনটো উদঙাই আলোচনা কৰাটো ভাল নালাগে। সেই মুহূৰ্ত্ততো জোনালীৰ আধৰুৱা কাহিনীৰ কথাই মোৰ মনত খুন্দিয়াইছিল। কোঁতুহল ঠিক চৰম বিন্দুলৈ উঠিছিল। এনেতে অসমাপ্ত কৰি এৰাত মনটো খুট খুটাই আছিল। পাছে তুই তিনিবাৰ বন্ধ কৰিও আকোঁ

যেন সোধাৰ পৰা বিৰত হৈ পৰে। আহতুক শঙ্কা এটা হয় জানোচা ভদ্ৰতাৰ, শ্লীলতাৰ সীমা পাৰ হওঁ ? বুদ্ধিমতী জোনালীয়ে যদি মোৰ ভিতৰত কুকচিৰ প্ৰবনতা বিচাৰি পায়। কিন্তু কিয় ? তাইতো নিজেই কৈছিল যে মাকৰ কিবা এটা ডাঙৰ ভুলৰ কথা মোক ক'ব। মনলৈ সাহস আহিল, সুধিলোঁ—

“পাছে তোমাৰ কথাটো শেষ নকৰিলা দেখোন ?”

“অ' বৈছে। এতিয়া জিৰাণুৰি শোবা।”

হাতৰ লাচতেই জিৰাখিনি পটাত বটি জোনালীয়ে মোকৈ আগ-বঢ়াই দিলে। অমুমানতে ধৰিব পাৰি জোনালী ঘৰুৱা কামত পাকৈত। কেবল মুখেই নহয় তাইক ছখন হাতো দিছে বিধাতাই।

“কথাটো প্ৰায় শেষ হৈছেই। সেই দুৰ্গা পূজাৰ ৰাতি এটাতে মাৰ জীৱন-বুৰঞ্জীৰ এটি কৰুণ অধ্যায় শেষ হৈ নতুনকৈ এটি নিকৰুণ অধ্যায় আৰম্ভ হৈছিল।”

জোনালীয়ে কথাটো পোনে পোনে ক'বলৈ টান পাই যেন আওপকীয়া ভানে প্ৰকাশৰ চেষ্টা কৰিছে—নভঠা সত্যটোক জধে মধে প্ৰকাশ নকৰি এটা বুদ্ধিগত সাহিত্যিক প্ৰলেপ তাত দিব খুজিছে।

“মাক ছলাহী বাগানৰ এটি চুকৰ সৰু টিলালৈ লৈ যোৱা হৈছিল। সৰু টেক্সীখনৰ পৰা অকণ অকণ ল'ৰা-ছোৱালী কেইটাক বাটতে নমাই দিয়া হৈছিল। মাই নামিবলৈ উঠিব নে কি কৰিব এনেতে গাড়ী তীব্ৰগতিত কোনোবা ফালে আগবাঢ়ি গ'ল। ফুট পৰুলিতে। নিশাটো অৱশ্যে জোনালী আছিল। চকুৰে মনিৰ নোৱাৰালৈকে কেৱল শাৰী শাৰী গছ আৰু গছ, 'চাৰিওফালে শোকালোক নাই। তেওঁলোকে গৈ টিলাটাৰ য'ত উঠিছিল, তাত এখন বিজ্জামৰ বাবে পকী বেঞ্চ আছিল। আৰু সেয়ে হৈছিল গৈ আইৰ অবিবাহিত জীৱনৰ অপ্ৰত্যাশিত বাসৰ শয্যা। শৈলাসন ফুল-শয্যাত পৰিণত হৈছিল।

“কিন্তু কোনে ? কেনেকৈ তেওঁক প্ৰভাৱণা কৰিলে ? সেই বুঢ়া বিষ্ণু চৌধুৰীক ?”

মই বিছু উত্তেজিত হৈ পৰিছিলোঁ। ভাষা মাৰ্জিত কৰিবলৈ গৈ হয়তো জোনালীয়া কথাৰ সঙ্গতি হেঁকুৱাইছিল। কণ্ঠা-পুৰুষৰ নামটো তাই সেই পৰ্য্যন্ত কোৱা নাই। কিন্তু মোক আকুল আচৰিত কৰি তাই ক’লে—

“নহয়। তেওঁৰ পুতেকোহ। বৰ পুতেকে।

“তেন্তে বৈকুণ্ঠ চৌধুৰী ?”

“এবা তেওঁ তেতিয়া অবিবাহিত, উদ্ধত আৰু উচ্ছৃঙ্খল যুৱক। নাৰী-মৃগয়া তেওঁৰ উদ্ধতালিৰ এটা চৰম দিশ আছিল। কিন্তু মাৰ কথাটো তাতকৈ অলপ পৃথক আছিল। সাধাৰণ বনুৱা-বনিতাৰ সৈতে থকা অভ্যাসৰ হয়তো ই আছিল এটা ব্যতিক্ৰম।

“মানে ? তোমাৰ মাৰ তেওঁ সমৰ্থন পাইছিল ?”

“এবা। মাই বুজিছিল যে তেওঁ মাৰ প্ৰতি প্ৰকৃততে আকৃষ্ট আছিল। আৰু ইয়াকো মাই বুজিছিল যে বুঢ়া বিষ্ণু চৌধুৰী পুতেকৰ ইচ্ছাৰ পথত আছিল প্ৰবণ প্ৰতিবন্ধক। পুতেকেও সেই বিষয়ে সচেতন আছিল। তেওঁ ইয়াকে মাক বুজাই দিবলৈ সক্ষম হৈছিল যে এনেকুবা গন্ধৰ্ব্ব মিলনে বাপেকৰ দুৰভিসন্ধিৰ ওৰ পেলাব। তেতিয়া হয়তো লৌকিবভাবে তেওঁলোকৰ দাম্পত্য জীৱন সম্ভৱ হৈ উঠিব। বিশেষকৈ ঘৰুৱা ষড়যন্ত্ৰৰ বাবে বুঢ়াৰ বন্ধিতা হোৱাৰ আশঙ্কাত মাৰ মন বিবাক্ত আৰু বিদ্ৰোহী হৈ উঠিছিল। এই সন্মতিৰে তেওঁ তাৰে প্ৰতিশোধ ল’বলৈ বিচাৰিছিল।”

এনেতে দুবাৰত দুই তিনিটা ঠক্ঠকনি শব্দ হ’ল। মই বাহিৰলৈ ওলাই আহিলোঁ। দেখোঁ বঙা চাইকেলখনত বঙা চাৰ্ট পিন্ধা পিয়নটো। বুকু চমকি গ’ল।

“পাচ বজাত এবাৰ আহি উলটি গৈছে। বাবু এখন আৰ্জেন্ট টেলিগ্ৰাম আছে।”

মোৰ হাতত খামটো দি সি গুচি গ'ল। লেম্পৰ পোহৰত অস্থিৰ হাতৰে খামটো খুলি পঢ়িলোঁ।

“মেটাৰ চিৰিয়াছ, কাম চাৰ্প। (Matter serious come sharp)

পৰহি মাত্ৰ ঘৰৰ পৰা আহিছোঁ। দেউতাই এনে কি গুৰুত্ব বিষয়ত মোক মাতি পঠালে? হয়তো কিবা অসুখ বিন্ধুখো হঠাতে হ'ব পাৰে। দেউতাৰ বক্তৃতাৰ আছে। মই তেন্তে বিচলিত হ'ম বুলিয়ে অসুখৰ কথা লিখা নাই। নতুন ছশ্চিস্তাই সকলো কথা ওলাট-পালট কৰি দিলে।

[৭]

দ্বিতীয় নিশাটোও জোনালীয়ে মোৰ খোটালীতে থাকিল। গোটেই নিশা চিন্তা-ভাবনাই মনত তোলপাৰ লগাই আছিল। ঘৰৰ টেলিগ্ৰাম পাই এবাৰ ভাবিলোঁ জোনালীকো লগতে লৈয়ে যাব লাগিব। চন্দৰী বাইক সকলো ইতিবৃত্ত জনাই অন্ততঃ সাস্থনা দিয়াও দৰ্কাৰ। জোনালীক প্ৰায় স্বাভাবিক অৱস্থাত ঘূৰাই পোৱা যেন লাগিল। তাইক বুজাই বঢ়াই নিব পৰা হ'ব। পোনতে আমি আমাৰ ঘৰলৈকে যাম। কাৰণ আমাৰ ঘৰ প্ৰথমতে পোৱা যায়। পাছত ঘৰৰ পৰিস্থিতি বুজি তাহাঁতৰ ঘৰলৈ যাম। যদি ইয়াত জোনালীৰ কিবা আপত্তি থাকে লাগিলে তাইকে পোনতে গৈ থৈ আহিম। মুঠতে কিবা এটা হ'ব। মনৰ কথা মনতে পাণ্ডুলি অকণমান টোপনি গৈছিলোঁ মাত্ৰ। শুনিবলৈ চৰাইৰ মুখত পুৰতিৰ কাকলি। লৰালৰিকৈ উঠি মোৰ বিছনাখন সামৰিলোঁ। বেঞ্চ দুখন যথাস্থানত থলোঁ। লেম্পটো জ্বলুৱাই দি বিছনাৰ তলত স্তমুৱালোঁ। জোনালী অলপ গভীৰ টোপনি গৈছে যেন লাগিল। মনতে ভাবিলোঁ তাই অকণ শোৱক। মই শৌচ পেচাব কৰি, হাত মুখ ধুইও তাইক জগাব পাৰিম।

এনতে কোনোৱে আহি ছুৱাৰত কৰাঘাত কৰিলে। সচৰাচৰ কৰা সঙ্কেততকৈ ই সুকীয়া। আকৌ ছুটা চাপৰ পৰিল, জোৰেৰে। লগে লগে মোৰ নামটোও উচ্চাৰণ কৰা শুনিলোঁ। বৰ খং উঠিছিল। ধলপুৱাতে এইদৰে শাস্তি ভঙ্গ কৰাৰ কাৰ কি প্ৰয়োজন আছে? অভয়তাৰো এটা সীমা আছে। খিলিটা টান মাৰি কোবেৰে ওলাই আহিলোঁ। বিৰক্তিরে মুখৰ পৰা ওলাল—

“কোন? কি লাগে?”

নিমিষাত মোৰ বিৰক্তি বিস্ময়ত পৰিণত হ’ল। নিৰতিশয় বিস্ময়। মই এখোঁজা আগবাঢ়ি নোবাৰিলোঁ, নাইবা পিচ হুকিবও নোৱাৰিলোঁ। এখন ভৰি ছুৱাৰ দলিৰ বাহিৰে আৰু আনখন ভিতৰতে দি মই বুৰ্ৰকৰ দৰে থৰ হৈ ৰলোঁ।

দীঘল হলোঁ ক’লা কোটটো পিন্ধি ডিঙিত এৰীয়াচাদৰখন মেৰিয়াই ঠোল-গোঁজ পুৰুষজন স্তম্ভৰ দৰে থিয় হৈ আছে। সেইজন দেউতা। সন্দেহ, দ্বিধা, বিস্ময়েৰে মোৰ চকুৰ মণি ছুটালৈ তেওঁ চাইছিল।

“আপুনি অকস্মাতে কিয় আহিল?”

প্ৰায় কঁপি কঁপি ওলোৱা মাতেৰে কৈ মই দেউতাৰ চৰণত সেৱা জনালোঁ।

“আজিলোঁ দৰ্কাৰত।”

দেউতাই লাহেকৈ কোঠাৰ ভিতৰত সোমাই গ’ল। আগৰ অভ্যাসতে তেওঁ সোমাইছিল। মই বাধাইবা দিওঁ কেনেকৈ? মনত কি কৰোঁ কি নকৰোঁ লাগিছিল। তেতিয়া মই খিডিকী এখনো খোলা নাই। ভাবিলোঁ দেউতা যদি সোমায়ে আকৌ ওলাই আহে আহক। কিন্তু ওলাই নাহিল। তেওঁ খিডিকীবোৰ এখন এখনকৈ খুলি দিলে। এইবাৰ আৰু ৰক্ষা নাই। আঠুৱাৰ তলত তেতিয়াও জোনালী লেপ লৈ শুই আছিল। তাই পৰম নিৰ্ভয়তাৰে টোপনি গৈছে। যদি দেউতাই আঠুৱা দাঙি চায়! মই লব মাৰি কৰাঘাত লুকাব ৰেন। কিন্তু নোৱাৰিলোঁ। নিৰ্দোষ অন্তৰতো এনে নিৰ্বৰ্ক

আতঙ্ক, এন বিভ্রান্তি দেখি নিজেই বিচলিত হলো। আচৰিত কথা।

দেউতাই চকীখন টানি আনি ছুৰাৰ মুখাত বহিল। বিছনাৰ ফালে তেওঁ হযাতা নজৰকে কৰা নাছিল। নাইবা মূৰ-গাই লেপ লৈ থকা মানুহৰ কথাটো তেওঁ বুলনাই কৰা নাছিল। মই ছব-মূৰকৈ বিছনা নেসামৰি ওলাই অহাত লেপখন দীঘল হৈ পৰি থকা বুলিও ভাবিব পাৰে। মুঠাত তেওঁ বিছনাৰ ফালে পিঠি দি বাহিৰলৈ মুখ কৰি বহাত মই এটা দীঘল উশাহ লৈছিলোঁ। বিপদৰ মাজতো এটা ক্ষণিক নিৰাপত্তাৰ ভাব হৈছিল। বজ্ৰ-গম্ভীৰ স্ৰবত দেউতাই ক'লে—

“টেলিগ্রাম পাইছিলি?”

“হয়।”

“পাছ নগলি কিয়? কালি ৰাতিতে গৈ পাবি বুলি বাট চাই আছিলোঁ। নোযোৱাত শেহৰাতিৰ মেইলত নিজেই আছিলোঁ।”

“টেলিগ্রাম পলমকৈ ৰাতিহে পাইছিলোঁ। মোক নাপাই পিয়ন জন আৰু ৫ বজাত এবাৰ উভতি গৈছিল বোলে। কিন্তু ইমান জৰুৰী কি কথা?”

সেইবোৰ পাছ পাৰও জানিবি। সম্প্ৰতি হাত মুখ বুই ওলা। চাহ আমি ষ্টেচনত খাম।”

মই একো উত্তৰ দিব নোবাৰিলোঁ। মোৰ বিব্রত ভাব চকুৰে মুখে স্পষ্টতৰ হৈ প্ৰকাশ পাইছিল। জোনালীক লৈয়ে সকলোবোৰ সমস্যা ঘনীভূত হৈ উঠিছিল। এৰিব-বেটিব নোৱাৰা সমস্যা। ইতিমধ্যে যদি তাই উঠে সাৰ পায় ॥ কি হ'ব পৰিস্থিতি? কি বিষম সঙ্কটত পেলালা প্ৰভু। ক্ৰুচফিল্ডৰ দৰে লৰচৰ নকৰাকৈ মই ধিতাতে বৈ আছোঁ। মোৰ দোষী দোষী ভাব আৰু বিমূঢ় অৱস্থা দেউতাই নিৰীক্ষণ কৰিছিল। এনেতে এডামুৰি দি জোনালী সাৰ পাই উঠাৰ গম পালোঁ। দেউতাই মুখ ঘূৰাই সেইকালে চাইছিল।

মই তৎমূহূৰ্ত্ত তাৰ পৰা আঁতৰি পৰিলোঁ। পাইখানাতলৈ গৈ ছুৱাৰ বন্ধ কৰি ভীষণ উৎকণ্ঠাৰে মই কোঠাটোৰ ফালে কাণ দি বালোঁ। মোৰ দম বন্ধ হৈ যাব খুজিছিল। অনেক বেছি সেইদৰে তাততই আছিলোঁ। ওলাই আহিবলৈ সাহস হোৱা নাছিল। কিন্তু নোলোৱাকৈয়ে বা থাকিম কিমান বেছি? অবশ্যবত জ্ঞান-বিচাৰ সাহস-সংযমোৰ মনক কঠিন আৰু দৃঢ় কৰি পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'বলৈ মনক প্ৰস্তুত কৰিলোঁ। চাৰিওফালে তেতিয়া ভালকৈ পোহৰ হৈছে। হাত মুখ ধুই মই দেউতাৰ ফালে নোচাবাকৈয়ে স্নানকৈ পাব হৈ গৈছিলোঁ। পৰিবেশ অতি নিশাল নিস্তব্ধ। জোনালী আঁঠুৱা তুলি বিছনাতে বহি খিডিবাৰ কাষত আউজি আছে। যেন ফেলি বজাৰত কাপোৰৰ দোকানত আয়নাৰ আলনাৰীৰ ভিতৰত দেখ-নিযাবকৈ সজ্জাই ৰখা এটি নাবী মূৰ্ত্তি। নাইবা কাপোৰ লৈ বহি থকা অৱস্থাত বুদ্ধৰ এটা মাৰ্বলৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি।

“এইজনী ক'ৰ ছোৱালী?”

দেউতাৰ প্ৰশ্নৰ তীব্ৰতাই মোৰ কলিজা ভেদি যোৱা যেন লাগিছিল।

জোনালীক দেউতাই নজনা নহয়। এসময়ত দেউতা চোত্ৰটোৰী থাকাতাই কেঁচুৱাৰ সৈতে চন্দৰীয়ে গাঁওৰ এম, ই স্কুলত চকীদাৰগীৰ কাম লৈছিল। সি যি কি নহওক। যুৱতী হৈ গাঁওৰ বাহিৰ ওলাই নগৰলৈ অহা জোনালীক দেউতাই হয়তো চিনি নাপাবও পাৰে। মই কলোঁ—

“জোনালী। আমাৰ চন্দৰী বাইৰ জীয়েক।”

অশা জুইত যে ঘিঁহ পৰিল। দেউতা চকীৰ পৰা ছিটিকি পৰি গুলী লগা বাঘটোৰ দৰে উগ্ৰ মূৰ্ত্তি ধৰিলে।

“হু, চন্দৰীৰ জীয়েক। পাছে ইয়াত কিয়?”

ক'বলৈ গ'লে বহুত কথা। ধীৰ পৰিবেশ হয়তো আচল পৰিস্থিতিটো মই দেউতাক বুজাই ক'ব পাৰিলোহেঁতেন। কিন্তু

আগধৰি বন্ধমূল ধাৰণা ফিছুমান লৈ আহি সম্মুখত যেতিয়া প্ৰত্যক্ষ প্ৰমাণ দেখা পায় তেতিয়া কথা বুজোৱা সম্ভৱ নহয়। দেউতাৰ আচলতে মোক কথা সোধাৰ অৱস্থা সেইটো নাছিল। তেওঁৰ চকুৱে মুখে জুইৰ আঙনি ওলাইছিল। গোটেই শৰীৰত এটা আক্ৰমণৰ তীব্ৰ ভাব প্ৰকাশ পাইছে। এনে অৱস্থাত মোৰ কি কোৱা বা কি কৰা উচিত ভাবি পাৰ পোৱা নাই। মাত্ৰ ঘটনাটো কণ্ঠ বুলি মই মুখ মেলিলোঁ।

“ময়ে আনিলোঁ।”

“হু তায় আনিলি? পাছে কাৰ আদেশত? কটা কুলাঙ্গাৰ।” দেউতাই গাৰ সমস্ত শক্তিৰ মোৰ গালত এটা পূৰ্ণহতীয়া চৰ সোধালে। মই ঘূৰি গৈ বেঞ্চখনত কৰ্ফাল খাই পৰিলোঁ। চকুৰে একো দেখা নাছিলোঁ। মাত্ৰ বাণেৰে শুনিছিলোঁ দেউতাই ফোভ আৰু আক্ৰমণত ফোঁপাই ফোঁপাই কৈছিল—

সকালোঁ সঁচা। মই স্বচক্ষে প্ৰমাণ পালোঁ। ফেঁটী সাপৰ পোৰালিক গাখীৰ খুৰাই ডাঙৰ কৰিলোঁ। এতিয়া সি ব্ৰহ্মতালুত খুটিলে। আজি মই নিৰ্বংশ হলোঁ। আজিৰ পৰা মোৰ মুক্তি।

ছুখ বেদনা আৰু হতাশাৰে ভাঙি পৰা অন্তৰৰ উদ্ঘাৰৰ দেউতাৰ প্ৰতিটি নিশ্বাসত যেন বাহিৰ হৈ পৰিছিল। তেওঁৰ ভৰিত পৰি সকালো অন্ধ জ্বালাতন নিৰ্মূল কৰি দিবলৈ ব্যগ্ৰ হৈ পৰিলোঁ যদিও লজ্জাজড়িত জড়তা বিহ্বলতাই শৰীৰ নিথৰ কৰি ৰাখিছিল। তেনেতে দেখিলোঁ এক নতুন দৃশ্য। জোনালীয়ে উঠি দেউতাৰ ভৰিত সেবা জনালে। দেউতাই কিন্তু ভৰি আঁতৰাই নিছিল।

“আপুনি মিছাতে খং কৰি মনোকষ্ট পাইছে জেঠাদেউ। শুনা আৰু দেখা সকলো কথাই সত্যতা প্ৰমাণ নকৰিবও পাৰে।”

জোনালীয়ে নম্ৰভাবে কব খোজা কথাখিনিতো এটা প্ৰতিবাদৰ স্তৰ বাজি উঠিছিল। তাই যেন ঠিক মোৰ মনৰ ভাবকে ব্যক্ত কৰিলে। দেউতাই ঘূৰি চাই তাইৰ কালৈ এইৱাৰ চকু খিৰ

কৰিলে। নিভীক জোনালীয়ে তেতিয়া বিছনাতে পুনৰ পোন হৈ বহিছিল।

“কি কলি কি কলি তই, বেণী। মোৰ কাণ, এনকি মোৰ চকুও মিছা হ’ল? ছিঃ ছিঃ। তই কাৰ আগত কথা কৈছ জান?”

“জানো—যাৰ পুত্ৰ ইমান মহৎ, ইমান উদাৰ—সেই অকলুষ চৰিত্ৰ অসীমদাৰ পিতৃ আপুনি। কিন্তু মোৰ বিষয়ে সীমা হেৰাইছে এই-বাবে যে আপুনিও মোক বেণী বুলিলে। কওঁক আপোনাৰ চকুৰে কি প্ৰমাণ কৰিলে যে মই বেণী।”

চকুত তোজাদীপ্ত দৃষ্টি আৰু মুখত প্ৰগলভ নিৰদ্বেগ ভাষা শুনি কান্ধকৰ বাব হ’লেও দেউতা স্তম্ভিত হৈছিল। মুহূৰ্ত্ততে কি উত্তৰ দিব তেওঁ বিচাৰি নাপাইছিল। তথাপি তেওঁ গখলৈ দৃঢ়তা আনি উত্তৰ দিল—

“তোৰ কীৰ্ত্তিয়ে গোকুলত নবৰা হৈছে। তথাপি তৰ্ক? জানো তই কমিউনিষ্টৰ দলত সোমাই মণ্ডৰ লগত সমান লেক্চাৰ জাতিৰ কৰি ফুৰা কথা। কিন্তু এই বুঢ়াৰ আগত তই কিমানৰ চোঙলি? একে ঘৰতে একখন বিছনাতে ৰাতি খপিলি এই কুলাজাৰৰ লগত। আকী কৈছ।”

“স্কন্ধ হওঁক, আৰু নকৰ জেঠাদেউ। শপথ খাই কওঁক এইবাৰ, আপুনি নিজ চকুৰে দেখিছোন—সেই কথাও?”

“সে সে সেঃ! শাস্ত্ৰত কৈছে নাৰী প্ৰভাৎপন্নমতি বুলি।” ৰোষ আৰু বিভ্ৰান্তি-মূঢ়ক ভাঙিযাৰ হাঁহি এটা মাৰি দেউতা পুনৰ চকীৰ পৰা উঠিছিল। চকু ছটা আকী এবাৰ ভীৰ হৈ জ্বলি উঠি কোঠাটোৰ চাৰিওফালে ঘূৰি ঘূৰি মোৰ ওচৰত স্থিৰ হৈ ৰ’ল।

‘শুন কাপুৰু। মই কোনো পৰনাৰী বা বাৰনাৰীৰ লগত মুখ চুপতি কৰিবলৈ ইয়াত অহা নাই। যি পাতিছিলোঁ সি সকলো পন্দ হ’ল। যি সন্দেহ কৰিছিলোঁ সি এতিয়া দূৰ হ’ল। কালৰ নিষ্ঠুৰ পৰিহাস! মোৰ শেষ কথা হ’ল—এতিয়া তই মোৰ ঘৰ ত্যাগ কৰি

ওলাই যা। কালি যদি তোক ইয়াত পুনৰ দেখোঁ ডেস্তুে পৰিণাম বিষময় হ'ব জানিবি।”

দেউতাই প্ৰচণ্ড বেগে ঘৰৰ পৰা ওলাই গৈছিল। মই ভৰি দুখনত ধৰি বাখিবলৈ যত্ন কৰিলোঁ।

“দেউতা অকণ বওঁক। অশুভঃ মোৰ মনৰ দুখৰ কথা শুনি যাওঁক। পাছে লাগে মোৰ যি শাস্তি হয় কৰিব। মই কিন্তু নিৰ্দোষী।”

দেউতাই কোনো কথা ক্ৰক্ষেণ নকৰিলে। মোৰ কথা শুনিবলৈ তেওঁ মুঠেই প্ৰস্তুত নাছিল। ঘৃণা আৰু অৱজ্ঞাৰে তেওঁ মোক ভৰিৰে ঠেলি দি চোঁচাই চোঁচাই কৈছিল—

“মিছাতে দেউতা বুলি তই আৰু মোক আঘাত নিদিবি। তই মোৰ পিতৃ পিতামহক অপমান নবৰিবি। মোৰ পৰাই মোৰ পূৰ্ব পুৰুষৰ বংশ লোপ হৈছে ”

মিছা কলঙ্কৰ গধুৰ হেঁচাত মোৰ অন্তৰখনো ভাগি পৰিছিল। প্ৰাণপণে চেষ্টা কৰিও দেউতাক এষাৰ কথা শুনাৰ নোৱাৰি ব্যৰ্থ লোতক দুখাৰী গাল তিয়াই বাগৰি আহিছিল। মোৰ মুখৰ পৰাও বিৰক্তি মিশ্ৰিত অন্তৰৰ ধ্বনি বাহিৰ হৈ ওলাইছিল।

“দেউতা যাওক। আকৌ এটি দিন আহিব। সিদিনা বুজিব ই পুত্ৰৰ প্ৰতি পিতাৰ কি নিৰ্ম্মম অবিচাৰ। তেতিয়া হয়তো অনুতাপৰ পোষণিত প্ৰাণে ছাটিফুটি কৰিব। সেই অনুতাপৰ কথা কল্পনা কৰিহে আজি মোৰ হৃদয় দন্ধ হৈছে। কলঙ্কৰ বাবে নহয়। প্ৰমাণ পাব মই আপোনাৰ প্ৰকৃত বংশধৰ। কিন্তু মোৰ পৰাহে হয়তো বংশ লোপ হ'ব পাৰে

মই কোৱা কথাবোৰ দেউতাই সম্পূৰ্ণ শুনিলেনে নাই নাজানো। মই হ'লে আক্ষেপৰ স্তৰতেই কৈছিলোঁ। কিন্তু দেখিলোঁ দেউতাৰ গতিৰ প্ৰচণ্ডতা ক্ৰমে হ্ৰাস হৈছিল। পাছত তেওঁ স্বাভাৱিক ভাবেই খোজ কাটি ক্ৰমে চকুৰ আঁতৰ হৈ পৰিছিল।

মই মাটিত বাগবিষ আছোঁ। জোনালীয়ে ছুহাতোৰ মোক টানি তোলাৰ চেষ্টা কৰিছে। বেদনাত মই তাইৰ মুখৰ ফালে চাব পৰা নাই। হায় অভাগিনী মাৰী। মই পুৰুষ হৈও পৰা নাই। তই অবলা হৈ মানুহৰ মনৰ ক'লা সংস্কাৰ কিদৰে আঁতৰাবি? সমবেদনাত হিয়া-মন উপচি পৰিছিল। মুখ তুলি চাওঁ। জোনালীৰ শুভ্র ছুগাল বাগৰি অহা ফটিক পানী মোৰ মুখতে টপ্ টপ্ কৈ পৰি গ'ল। তপত তপত লাগিল। ই অন্তৰৰ মমদাহ কঢ়িয়াই আনিছে। মানুহৰ অন্তৰতো তপত পানীৰ উই আছে।

তাই মোৰ কোবাবিৰে বই অহা তেজবোৰ কাপোৰৰ আঁচলৰে মচি দিছিল। বিহাখন তাইৰ ৰাঙলি হ'ল। চাও যে মোৰ গাৰ গেঞ্জিটোও তেজেৰে লুতুৰি পুতুৰি হৈছে। মুখত এটা জিম্জিম কৰে বিষ অনুভব কৰিলোঁ। মই নাজানো যে দেউতাৰ চৰণ মোৰ ওপৰৰ পাৰিৰ দাঁত দুটা ভাগি গৈছিল। মই নিজে নিজে কলো—

“মোৰ ওপৰ পাৰিৰ দাঁত ভঙা নাই। ব্যক্তিৰ ওপৰত নিৰ্য্যাতন কৰি অহা সমাজৰ অন্ধ সংস্কাৰৰ দাঁতহে আজি ভাগিল। তুমি অবলশৰীষা আছিলি আজি মইও তোমাৰ কাষত থিয় হলোঁ। উভয়ে অন্ধ সমাজৰ কুসংস্কাৰৰ বিষ দাঁত ভাগিব লাগিব।”

জোনালীয়ে মোক বিছনালৈ নিছিল। দাঁতৰ গুৰিৰ তেজবোৰ ৰখোবাৰ চেষ্টা কৰিছিল। টেবিলৰ পৰা ডেটলৰ বটলটো আনি ক্ষত স্থানত তুলাৰে লগাই দিছিল। তাইৰ অনুৰোধত মোৰ অবশ শৰীৰটো শুষ্কৰ বাবে এৰি দিছিলোঁ।

দেউতা গল। ৩৩ বে আৰু কাইলৈ আহিব সি নিশ্চিত।
 তেওঁ একা-চেকা বিধৰ লোক। যেন কথা তেনে কাম। যিটো কথা
 এবাৰ বুজিছে ত্ৰুমা বিফু আহিলেও তাৰ পৰা এৰোৱা টান। মই
 যে ঘৰ এৰিব লাগিব সি ধুৰূপ। আৰলিকৈ অশু ঠাইত ঘৰ বিচাৰি
 গ'লোঁ। ক'থা ঘৰ নাপালোঁ। ঠাই, ঘৰৰ অবস্থা আৰু ভাড়া
 কোনোটোৰে ৰাহি-যোৰা নাহে। দুখ-ভাগৰ-দুশ্চিন্তাই ৰাতিটো
 থাকিলোঁ। পুৱাত ঘৰ খালাচ কৰি দিবই লাগিব। মোৰ বাবে
 কোনো চিন্তা নাছিল। আচলতে চিন্তা হৈছে জোনালীক লৈয়ে।
 জোনালীক মই প্ৰতিশ্ৰুতি দিছোঁ। তাইৰ জীৱনৰ নিৰাপত্তা সম্পূৰ্ণ
 মোৰ ওপৰত। তাই মোৰ ভনী নাইবা তালশাক বেছি।

জোনালীয়েও বুজিছিল তাইৰে কেন্দ্ৰ কৰি মোৰ জীৱন কেনেকৈ
 ক্ৰমে সমস্যাৰ পাছত সমস্যাই জালৰ দৰে মেৰাই ধৰিছে। কি
 প্ৰয়োজন আছিল মোৰ তাইক এইদৰে বুটলি আনি নিজৰ জীৱন
 বিপন্ন কৰিবলৈ—তাই ভাবে। মোৰ বাখাৰ তাই আজি সমব্যাখী।
 নিজৰ চিন্তা তাই প্ৰায় পাহৰি যাব খুজিছে। ইও এক মানসিক
 ৰোগৰ ঔষধ—মই ভাবোঁ। মানুহে একান্তমনে ব্যক্তিগত চিন্তাত
 বুৰ গ'লেহে জগতত আশ্ৰয় হেৰুৱায়। জোনালীৰ অন্তৰৰ মৰম-
 স্নেহ-অনুকম্পা এতিয়া মোৰ ফালে ববলৈ ধৰিছে। তাই কি কৰিলে
 মোৰ মজল আৰু শাস্তি হ'ব তাকে যেন তাই ভাবি পোৱা নাই।
 এবাৰ এনেয়ে আহি তাই মোৰ কাষ চাপি বাহ। গাৰ নিচেই
 ওচৰতে বহি তাই এনেষে মাত—

“অসীমদা।”

“কোৱা, কি ভাবিছা?”

কিন্তু তাই কোনো উত্তৰ নিদিয়। যেন হৈ থাকে। মোৰ

জড়তা ভাঙিবলৈ হয়তো ইচ্ছা কৰে, কিন্তু নিজে কথা কোৱাৰ কোনো প্ৰেৰণা নাপায়। বহুপৰ নিবৰে থাকি তাই আকৌ কয়—

“মোক আইৰ ওচৰলৈ লৈ বলা। নাইবা মই নিজেই যাব পাৰিম।”

“কিন্তু তোমাৰ প্ৰতিজ্ঞা? সেইখন গাঁওলৈ তেন্তে আকৌ যাবলৈ তোমাৰ মন প্ৰস্তুত?”

“থোবা। অম্বলাৰ প্ৰতিজ্ঞাৰ কি মূল্য আছে? অন্ততঃ তোমাৰ কাৰণে প্ৰতিজ্ঞা এৰিলোঁ।”

“মোৰ বাঁবে প্ৰতিজ্ঞা এৰিব লগা হোবাত অবশ্যে অলপ দুখ পালোঁ। কিন্তু তোমাৰ মাৰ প্ৰতিওতো এটা ডাঙৰ কৰ্তব্য আছে?”

টেবুলত পেলহৈ থকা হাতখনৰ আঙুলিকেইটা আলেকুলে পিহি দি মই জোনালীৰ মুখলৈ চালোঁ।

“আছে। কিন্তু তোমাৰ প্ৰতিও মোৰ কৰ্তব্য বোনো গুণে কম নহয়। আঘে মোক জনম দিছে, আৰু তুমিও মোক এক নিশ্চিত মহ্যমুখৰ পৰা বচাইছা। অকল ডানো সেয়ে? মোৰ নিচিনা তুচ্ছ জীৱন এটিৰ বাবে আজি তুমি অনাহক কৰাঙ্ক মূৰত সানি লৈছা। এনেকি আজি পিতৃৰ মৰমৰ পৰাও বঞ্চিত।”

“হৈছে হৈছে। আৰু নকবা।”

মই তাইৰ মুখখনত সোঁপা দি ধৰিলোঁ। জোনালীয়ে ফোঁপাই ফোঁপাই কান্দি উঠিল। মোৰ হাত এৰাই তাই টেবুলত মূৰটো পেলাই উচুপিলে।

“সকলো অদৃষ্টৰ লিখন। দৈবে যি কৰে তাত মানুহৰ হাত নাই। জন্ম দিয়ে মাতৃ বিয়োগ হৈছে। মাতৃ-সন্তানৰ পৰা বঞ্চিত হলোঁ। কাৰ দোষত? আজি হয়তো পিতৃয়েও ভুল বুজি ত্যাগ কৰিছে। কিন্তু মানুহ হৈ সত্যৰ কালে থিয় নিদি কি মিছাক আশ্ৰয় কৰিম? পিতৃ কিয় গোটেই জগতে যদি মোক ত্যাগ কৰে কৰক। তথাপি মই সত্যক নোঁৱোঁ। তাৰ বাবে চৰম দুখ-নিৰ্যাতন সাৱটি

লবলৈ মই সঁজু। আজি মোৰ মৃত্যুলৈও ভয় নাই জোনালী! তুমি শোক নকৰিবা। তোমাৰ মাজেদি মিছাৰ আউসীয়ে ঢকা সমাজত এদিন সত্যৰ পোহৰ পৰিব।

মই অগত্যা হোটেল এখনলৈয়ে যোৱাৰ ঠিক কৰিলোঁ। মোৰ সকলো বস্তু বাহানি, বিছনা-পাটী, কাগজ পত্ৰ সামৰি-স্তুৰি বান্ধি-ছাতি দিয়াত জোনালীয়ে সহায় কৰিছিল। চাদৰখন সৰু ককালখনত টানি-টুনি বান্ধি লৈ তাই যঁতৰৰ মছৰাটি যেন ঘূৰিলে—মোৰ সেই অকণমানি কুঠৰী ঢুটাত। চাৰী, পিৰা, কেৰাহী কৰছ, কাঁহী-বাটি, টেমাই-টুমাই পাক ঘৰৰ সা-সঁজুলি কম নহয়। তিনি চাৰি ঘণ্টামান একেৰাহে কাম কৰি ভাগৰি জোনালীৰ মুখত ঘামৰ টোপাল দেখা দিছিল। পাক ঘৰৰ সমুখত চহুপেণ্ডটোৰ ছাইবোৰ ঘঁহি ঘঁহি জোনালীৰ মুখমণ্ডল বস্ত্ৰিম আভাযুক্ত হৈ পৰিছে। মই স্তম্ভিত হৈ তালৈকে ক্ষন্তেক চাই আছো মোৰ কোঠাটোৰ খিডিকীয়েদি। নাকৰ আগেদি টোপা টোপ্ সৰা ঘামবোৰ তাই কাঠুটাতে মোহাৰি থলে।

নিবিড় বাস্তৱতা। কিন্তু কিয়, কাৰ বাবে এই ব্যগ্ৰ ভাব? কিয়ই বা সন্মুখ আমাৰ। অথচ মই যেন এজন বদলি হোৱা কৰ্মচাৰী। জোনালী যেন মোৰ সহধৰ্ম্মিণী। আমি উভয়ে ততাতৈয়াকৈ স্থানান্তৰিত হ'ব লাগিব। এক মুহূৰ্ত্তৰ বাবে মোৰ মনত ঠিক সেই ভাবটোকে খেলাইছিল। হঠাতে তাই মোৰ ফালে চালে।

“কি চাইছা? ঠেলাগাড়ী পালেহি।”

খত্ মত্ খাই মই বাহিৰলৈ আহিলোঁ। সকলো মাল-বস্তু ঠেলাত ভৰালোঁ। অল্পপূৰ্ণা হোটেললৈ তাক যোৱাৰ নিৰ্দেশ কৰিলোঁ। চামৰাৰ চুটকেচ আৰু বিছনাখন লগতে ৰাখিলোঁ। জোনালীকো লগত লৈ ৰিজাখনত উঠিলোঁ।

পিতৃ-ভেঁটি একৰকম ত্যাগ কৰিলোঁ। আজি আঠ বছৰে দেউতাৰ সেই সৰু ঘৰটিত থাকি এনেকৈ এৰিব লগা হোৱাত মনটো

বৰ গধুৰ গধুৰ লাগিছিল। বি, এ, পঢ়াৰ চাৰি বছৰ তাতেই মেচ কৰি আছিলোঁ। সেই পুৰণি বন্ধুবোৰৰ কথাও এটি এটাকৈ মনত পৰিল। ক'ত হাঁহি খিৰিন্দালি, কিমান চানমাৰ গানৰ ৰিশাৰ্চেল। সেই সৰু খোটালীটোৰ বায়ুমণ্ডলত কিজানি এতিয়াও মাৰ যোৱা নাই। তাৰ পাছত চাকৰি কালৰ তিনিটা বছৰত দুই এজন কৰ্মচাৰীৰ সৈতে থাকিলোঁ। মন নিমিলা লোকৰ সাত পৰিচালন গঢ়া মানে যে খৰিয়াল চপোৱা তাৰো অভিজ্ঞতা হ'ল। শেহৰটি বছৰ অকলে আছিলোঁ। তাৰেও কেইমাহ মান যতীন বোলা ল'ৰা এটি ৰাখিছিলোঁ। তাৰ আচল ঘৰ ক'ত নাজানো। নলবাৰীৰ ফালে কোনো এখন গাঁওত বুলি কৈছিল সি। ভাবিলোঁ ভাত দুটা সি সিজাব, চাহটুপি কৰিব। মই কিছু পঢ়া-শুনাকে কৰিব পাৰিম। কিন্তু ভবা কথা সিদ্ধি নহয়। এমাহৰ পাছতে মোৰ টেবুলৰ পৰা হাত ঘড়ীটো হেৰাল। তথাপি সন্দেহৰ দোমোজাত পৰিও যতীনক এৰি নিদিলোঁ। সি কান্দিছিল। পাছত এদিন সেই নিমখ হাৰামে মোৰ বাকচৰ পৰা দৰমহাৰ টকা লৈ উধাও হ'ল। তাৰ কোনো স্তম্ভ আজিলৈ পোৱা নাই। সেয়েহে আজি ছয় মাহে আকৌ অকলশৰে জীবন কটাইছিলোঁ। ন-পুৰণি অতীতৰ বন্ধু কথাই মনৰ পৰ্দাত বুলনি দি গ'ল। এনেতে দেখিলোঁ ৰিস্থাখন এটা কেৰেক্ শব্দ কৰি ঘৰপ্ৰকৈ বৈ গ'ল। জোনালী আহি মোৰ বুকুতে পৰিল। তাইৰ মূৰণো মোৰ নাকতে লাগিল। কেয়ো কাৰ্পিনৰ এটা মূছ স্তগন্ধই মনটো কোমল কৰি দিলে। আগত ৰিস্থাৰ বহুত শাৰী। তাৰ আগত লৰী, ঘোৰা গাড়ী আদি লাইন পাতিছে। ৰেল লাইনৰ ক্ৰুচি। ট্ৰেইন অহা বাবে গেট বন্ধ হৈছে। প্ৰায় আধা ঘণ্টাই আটক হৈ বুলোঁ। জোনালীৰ মুখখনি অতিশয় গহীন। গাতে গা লগাই বহি তলমূৰকৈ কি যে তাই ভাবিছে। নিৰ্জীৱ পুতলা এটিৰ দৰে। চকুত এটি স্থিৰ, স্নিগ্ধ কৰুণ চাৱনি। আপোনা-আপুনি এটি হুমুনিয়াহ ওলাই আহিছিল।

“ভনীটি ?”

মোৰ বাঁও হাতখন তাইৰ কাঙ্কত পৰম নিৰ্ভৰতাৰে তুলি দিছিলোঁ। এয়া তাইক প্ৰথম তেনে সন্মোহন কৰিছোঁ। তজ্জা ভগাৰ দৰে তাই উচাপ খাই উঠিছিল। বিজ্ঞা পুনৰ চলিবলৈ ধৰিলে। ক্ৰতি পূৰণ কৰিবলৈ সি খৰকৈয়ে পোডল মাৰিছিল।

“কি ভাবিছিলোঁ ?” মই সোধোঁ।

“ভাবিছোঁ জীৱনৰ চালক কোন ? আছিলোঁ কি, হলোঁ কি আৰু হমেই বা কি। এয়া কোন পথে জীবন নাওৰ পাল উৰিছে।”

বিজ্ঞাৰ পিছৰ পৰ্দাখন বতাহত বৰকৈ উৰিছিল। জোনালীৰ বিহাৰ আচলখন পিচলি আহি বাৰে বাৰে মোৰ ডিঙিত মেৰ খাইছিল। কেতিয়াবা তাই আৰু কেতিয়াবা মই নিজে তাক ঠিক কৰি দিছিলোঁ। শাসন-শৃঙ্খলা নমনা কপালৰ আগৰ চুলি কেইডালমানো মোৰ গালত পৰি পিৰপিৰি তুলিছিল। জোনালীৰ সেইবোৰ ক্ৰক্ষেপ নাই। ময়ে এবাৰ আঙুলি বুলাই সিহঁতক তাইৰ কাণৰ ওপৰত চিঁজিল লগাই থৈ কলোঁ—

“সেই বোৰেইটো দৰ্শন। এই জীবন আৰু জগতৰ বহুশ্ৰু উদ্ঘাটন কৰিবলৈ গৈয়ে মনীষী সকলে দৰ্শনৰ জন্ম দিছে। এই যে ৰাস্তাত হেজাৰ বিজ্ঞাৰ জনতাৰ ব্যস্ততা, গাড়ী মটৰ যান-বাহনৰ অবিৰাম গতি এই সকলোৰে এটা সাম্প্ৰতিক লক্ষ্য বা উদ্দেশ্য আছে। কিন্তু স্বক-পাৰ্থক্য সেইবোৰ উপলক্ষ্যহে। আচল লক্ষ্য বা উদ্দেশ্য নিহিত আছে এজন পৰম যন্ত্ৰীৰ হাততহে— যাৰ ইচ্ছিতত সকলো জীৱন-যন্ত্ৰ বিচিত্ৰ গতিত চলিব ধৰিছে।

দৰ্শনৰ ছাত্ৰীৰ দৰে জোনালীয়ে কথাখিনি মন দি শুনিছিল। লক্ষ্য আৰু উপলক্ষ্য কথা দুটাৰ ভেদ তাই বুজি উলিয়াব পৰা নাছিল।

“উপলক্ষ্য কি ?” তাই মোক সুধিছিল। এনেতে সন্মুখত এটা বিৰাট হৈঠে লাগিল। চাৰিওফালৰ পৰা মানুহ উঠি পকৱাৰ দৰে

আহি নিমিষতে বাজআলি ভৰি পৰিল। বিজ্ঞাও বন্ধ হৈ পৰিল।
 আমি নামি গৈ বিজ্ঞাখন তাক কোনোমতে পাৰ কৰিবলৈ কলৌ।
 ঘটনাস্থলীত সামান্য চকু ফুৰাই গাৰ নোম শিযৰি উঠিল। এখন
 মটৰকাৰ আৰু জীপ খুন্দিয়া-খুন্দি লাগি বিকৃত ৰূপত নন্দমাত বাগৰি
 আছে। বাস্তা গোটেইটো ৱেজেৰে ডোঙ বান্ধিছে। মহিলা এগৰাকীৰ
 শোকাবহ মৃত্যু, পুৰুষ এজনৰ হাত নাই, ল'ৰা-ছোৱালী কেইবাটিকো
 অচেতন অৱস্থাত হস্পিতাললৈ নিয়া হৈছে।

অতি কৰুণ, অতি লোমহৰ্ষক ঘটনা। জোনালীৰ তেজমুই লাগি
 মূৰ আচল্লাই কৰি আনিছিল। লৰালৰিকে মই তাইক ধৰি বিজ্ঞাত
 তুলিলোঁ। কমালেৰে মূৰত বতাহ দিলোঁ। বিজ্ঞাবালাৰ বিছা লাহে
 লাহে গাড়ী চলাবলৈ কলৌ। অলপ দূৰ যোৱাৰ পাছত জোনালী
 সুস্থ হৈ পৰিল। মই কলৌ—

সোম উপলক্ষ্য। ফাষ্ট ক্লাচখনৰ বিয়াৰ যাত্ৰী আছিল।
 আনন্দ-উৎসব আৰু ভোগ-বাসনাৰ অধীৰতাই তেওঁলোকক মতলীয়া
 কৰি তুলিছিল। আকস্মিক দুৰ্ঘটনা বা মৃত্যু তেওঁলোকৰ সপোনৰো
 অগোচৰ আছিল। কিন্তু দৈৱে তেওঁলোকক অতৰ্কিতে সেই লক্ষ্য-
 স্থান বা বধ্য-ভূমিলৈকে লৈ আহিছিল।

“কিয়, ডাইভাৰ জনেহে তাৰ বাবে দায়ী। সি কিজানি নিচা
 খাইছিল।”

“অৱশ্যে বহুতে ভাবে তেনেকৈ। নিচা নাথালেও দুৰ্ঘটনা হ'বই।
 দেখাত যদিও সি ডাইভাৰ, ডাইভাৰৰ ভিতৰৰ আচল ডাইভাৰজনেহে
 গাড়ী চলায়। কুৰুক্ষত্ৰ সমবত অৰ্জুন নিমিত্ত বা উপলক্ষ্য আছিল।”

কিছুদূৰ গৈয়ে ঠেলা গাড়ীখন লগ পালোঁ। ক্ষণেক পাছতে
 হোটেলৰ সমুখত সকলো নামিলোঁ। মোলৈ নিৰ্দিষ্ট কৰি থোৱা কোঠা
 এটাত সিহঁতক বস্তু-বাহানিবোৰ সন্মুখাই থবলৈ নিৰ্দেশ দিলোঁ।

আমি যেহেতু মৰাৱতী গৈ পাওঁ তেতিয়া সাজ গটিছে। আকাশত চৰাই-চিৰিকতিৰ সমাগম প্ৰায় বন্ধ হৈছে। গৰু-গাইবোৰ ঘৰ চাপিছে। পাত্ৰ পথাৰত কিছুমান জুই আৰু ধোৱা অ'ত ত'ত চকুত পৰে। নৰানিবোৰত বোনাবাই জুই দিছে।

আমাৰ মুখত কথা নাই। মনোবাৰ গধুৰ গধুৰ। মোৰ হ'লে ভৰি দুখনো বৰ জখৰ জখৰ লাগিছিল। মূৰত যেন এটা দুমোনী বস্ত্ৰাংগ লৈ আহিছে। আমাৰ ঘৰৰ ওচৰ পাওঁমান ভৰি দুখন যেন মুঠই আগ নাবাঢ়ে। জোনালীৰ কেন লাগিছিল নাজানো। মোক অনুসৰণ কৰি আছনে নাই সন্দেহ হোবাত এবাৰ ঘূৰি চালোঁ। অতি সমুপৰণে তাই মোৰ নিচেই ওচৰ ওচৰে আহি আছে। মুখখন ভালকৈ নোদখিলোঁ। গোটেই মানুহজনী এটা ছাঁয়ামূৰ্ত্তি যেন লাগিল।

অতৰ্কিতৈ গৈ আমি ঘৰৰ নঙলা মুখ পাউছিলোঁ। মোৰ বুকুখন চিৰিকৈ কঁপি উঠিছিল। পূৰ্বৰ পৰিকল্পনা মতে আমাৰ ঘৰত সোমাই যোৱা কথা মই মনৰ পৰা বাদেই দিছিলোঁ। জোনালীক মাকৰ হাতত সোধাই দি অহাটোবে মোৰ প্ৰথম আৰু প্ৰধান কথা আছিল। তথাপি কিয় জানো নঙলা মুখত ভৰি দিয়াৰ লগে লগে অজ্ঞানিত কিবা বেথা, ভয় আৰু আশঙ্কাত মনটো বিচলিত হৈ পৰিব খুজিছে। এনেতে আন্ধাৰৰ মাজৰ পৰাই চিঞৰি মতা শুনিালোঁ।

“বাপুৰুণ নেকি?”

সেইটো শান্তিকাইৰ মাত। তেওঁ আমাৰ ঘৰৰ পুৰণি চাকৰ। চাকৰ বুলিলে ঠিক নহয়—কাম কৰা মানুহ, আৰু দেউতা অনিহনে ঘৰৰ মালিকৰ দৰে। পছলী পাৰ হৈ যাওঁ যাওঁ হৈছিলোঁ। শান্তি কাইৰ মাতত থমকি বালোঁ। চকুৰ পচাৰাত শান্তিকাই আহি সন্মুখত

খিয় দিলে। চোতালৰ পৰাই তেওঁ মোক লক্ষ্য কৰিছিল। মোৰ খোজ-কাটল দূৰৰ পৰাই চিনি লৈছিল।

“কিয় ? ঘৰলৈ নগৈ ক'লোনো যোৱা ?”

শান্তিকাইৰ দৃঢ় স্বৰত মই থত্‌ মত্‌ খালোঁ। মুহূৰ্ত্তাত কি উত্তৰ দিওঁ ভাবি নাপালোঁ। ক'লোঁ “এই ছোৱালীজনীক থৈ আহোঁগৈ।”

“সেইজনীনো কোন ? অ' চন্দৰী বাঈৰ জীয়েক দেখোন।”

শান্তিকাই অলপ ইতস্তত কৰিলে। কিন্তু তাৰ পাছত মোক ক'লে—তাইক ময়ে এইকণ গৈ আগবঢ়াই থব পাৰোঁ। তুমি কিয়না যাব লাগ। ঘৰলৈ গৈ হাত-ভৰি ধুই অলপ জিৰোৱা।”

হঠাত কথাতো হয়। আগৰ লেখিয়া হ'লতো তেনেকুৱাই হ'লহেঁতেন। কিন্তু আজি কথা বিপৰীত। এদিন আগতেতো ময়ে ভাবিছিলোঁ যে জোনালীকো প্ৰথমে আমাৰ ঘৰলৈকে নিম, আৰু ক্ৰান্তক জিৰাই তাইৰ ঘৰত থৈ আহিমগৈ। পাছে সি জানো সম্ভব হৈ ব'ল ? আজি মই নিজে ঘৰলৈ যোৱাৰ অধিকাৰ হেৰুৱাইছোঁ। মই আজি পিতৃৰ তাজ্য পুত্ৰ। তেওঁৰ আগত মোৰ মুখ উলিয়ামেইবা কেনেকৈ ? মোৰ মূৰটো আচম্ভাই কৰি আনিব ধৰিছিল। মই কিজানি আলিতে বাগৰি পৰি যাম।

“নহয় নহয় শান্তিকা। মই নিজাই তাইক থৈ আহিম। তুমি বাক যোৱা। একো কথা নাই।”

মই বেগাই খোজ পেলালোঁ। পাছে পাছে জোনালী। মনৰ জোৱাৰ-ভাটা কিমান উঠিল নামিল তাৰ লেখ নাই। প্ৰায় উৰ্দ্ধ্বাস গতিতে গৈ জোনালীহঁতৰ ঘৰ পাইছিলোঁ।

পতঙ্গী মুখৰে সোমায়ে উচপ্‌ খাই উঠিলোঁ। কেইটামান শিয়াল ভীৰ-বেগে ঘৰৰ ফালৰ পৰা লৰি আহি আমাৰ ভৰিৰ ওপৰেদি পাৰ হৈ গ'ল। গৈ চোতাল পালোঁ। কিন্তু ঘৰত চাকি-বস্তি একো জ্বলা নাই। তেস্তে কি চন্দৰী ইয়াত নাই ? গোটেইখন নিমাওঁ-মাওঁ। কিন্তু বৰ-ঘৰৰ দুৱাৰখন মেল খাই আছে। ভিতৰত খচ্‌খচ্‌ কিবা

শব্দও শুনা গ'ল। জোনালীয়ে হা—মা কৈ চিঞৰি মাতিলে। একো উত্তৰ নাই। শোৱনি কোঠাৰ খিডিকীখনো খোলা হৈ আছে। জোনালী পোনচাতে ভিতৰ সোমাই গ'ল আন্ধাৰ ছৰাৰ মুখেৰে। হঠাতে তাই চিঞৰ এটা মাৰিলে। ময়ো উধাই মুধাই লৰি গৈ ছৰাৰ মুখ পালোঁ। লগে লগে জোনালী আৰু এটা ক'লা কিবা ঘেঁচা-ঘেঁচিকৈ ওলাই আহিল। জোনালী কফাল খাই পৰি মোৰ গাতে ধৰি ব'ল। ভয়ত তাই দেহলতা ধুমুহাত আন্দোলিত হোৱা দি লৰিছে। ক'লা জন্তুটো এটা ভতৰা দমৰা। ঘৰৰ ভিতৰত সি ধান চাউল কিবা পাই চুৰাকৈ খাই আছিল। মানুহৰ গম পাই ভিৰাই লৰ মাৰোতে এয়া অথস্তৰ।

হেণ্ডবগটাৰ ভিতৰত টিপ-বাতিটো আছিল। তাকে উলিয়াবলৈ যেন মোৰ অবকাশ নাই। জোনালীক অভয় দি কিছু হুস্থ হ'বলৈ ক'লা। তাই আজি নিজৰ ঘৰতে অচিনাকী আলহী। দ্বিধা, আতঙ্ক আৰু অজানিত বিপদৰ সৰ্ব্বনাশী গ্ৰাসত পৰি তাইৰ কোমল কলিজা ধৰে ধৰে চমকি উঠিছে। মই তাইৰ মুখখনি লক্ষ্য কৰিব পৰা নাই। কিন্তু বুকুৰ কঁপনি অনুভৱ কৰিব পাৰিছোঁ।

টিপ-বাতিৰ পোহৰত চোতালখন উজ্জলি উঠিল। কি আচৰিত দৃশ্য, মাজ চোতালতে তাঁত শালখন ছিন্ন-ভিন্ন হৈ পৰি আছে। এফালে আধা বোৱা কাপোৰ, আনফালে গাৰী-দহটানী আদি, বাহখন টুকুৰা-টুকুৰ কৈ ভাঙিছে। উঘা চেৰেকী কিছুমানো ভৰা-ছিঙা অবস্থাত এচুকত দেখা গ'ল। এটি ধান সিজোৱা থালীও কাতি হৈ পৰি আছে। বন-খৰি, গছ-পাত আদিৰে গোটেইখন যেন কিবা বিজী, বিকট ৰূপ ধাৰণ কৰি আছে। চকুৰ পলকতে পৰিস্থিতিটো অনুমান কৰিলোঁ। জোনালীৰ মুখখনিও ভয়াৰ্হ বিহ্বল ভাব। চকুত সীমাহীন বিষয়।

“কিন্তু মা ক'ত?”

চিঞৰি চিঞৰি তাই কথাৰাৰ কয়। মোৰ হাতৰ পৰা টিপবাতিটো

লৈ তাই আগবাঢ়ে। লগতে মায়া। দুয়ো ঘৰ সোমালোঁ। মজিয়াত কিছুমান ধান চাউল সিঁচৰিত হৈ আছে। কোঠালিটোৰ এচুকত এখন বাঁহৰ চা। তাত ধান চাউলৰ ডুলি, পাছি, ধোমা আদি থাকে। বিপৰীত ফালত এখন খাট। তাতে চন্দৰী শোৱা। বিছনাত কাপোৰাবাৰ চেদেলি-ভেদেলি হৈ আছে, কিন্তু মানুহ নাই। আঠুবা খানা তৰি থোৰা আছে। বিছনাৰ গুৰিযেদি সিটো চুকত এখন বাঁহ ছুবাৰ। এইফালত দ্বিতীয়টো কোঠালৈ যোৱা হয়। সেইটো জোনালীৰ নিজৰ কোঠালী। টিপ্ৰাতিটো জ্বলাই ছুবাৰখন মেলি জোনালী ভিতৰ সোমাল। লগতে ময়ো গৈছো। হঠাতে জোনালীয়ে আকৌ চিঞৰি উঠিল—

“মা। মা। তোমাৰ কি হৈছে?”

জোনালীয়ে এক জাপে গৈ মাকৰ ওপৰতে পৰিল। এয়া আকৌ কি অন্তত দৃশ্য। বিছনাখনত আউলী-বাউলী হৈ পৰি থকা এটি কণা নাৰী মূৰ্তি মই চকা-মকাকৈ দেখিছিলোঁহে। আকৌ অন্ধকাৰ। কি ভীষণ পৰিস্থিতি। মই জোনালীক হাতেৰে খেপিয়াই চালোঁ। টিপ্ৰাতিটো হাত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলোঁ। পালোঁ। চাই দেখোঁ মাকৰ গাতে সাবটি ধৰি জোনালীও প্ৰায় মূৰ্ছা যাবৰ উপক্ৰম কৰিছে। মই তাইৰ হাতত ধৰি টানকৈ জোকাৰি দিলোঁ। মাকৰ মূৰত হাত দি দেখোঁ অসম্ভৱ গৰম। সম্ভৱ জ্বৰ মূৰত উঠিছে। উমাৰতে ঠাৱৰ কৰিলোঁ। জোনালীও উঠি বহিল।

জ্বৰ। “সান্নিপাত জ্বৰ ॥”

মই কোৱাৰ লগে লগে জোনালী থিয় হ’ল।

“কিন্তু মই কবোঁ কি? ক’লৈ যাও অসীমদা?”

জোনালী বৰ অধৈৰ্য্য হৈ মোৰ বাহুত আকৌ আঁউজি উচুপি উঠিল।

“ছি: ছি:। ই জানো কন্দাৰ সময়? যোৱা, তৎক্ষণাত জুই ধৰাৰ দিহা কৰা। নহ’লে বিপদ।”

টিপ্‌বাত্টিটা লৈ তাই জুইশলা বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। সিখন বিছনাৰ পৰা এটা জুইশলা আনিলে, আকৌ টেবুল এখনৰ তলৰ পৰা লেম্প এটা উলিয়ালে। মুহূৰ্ত্ততে কোঠাটো পোহৰ হৈ পৰিল। এখন ডাঙৰ টেবুলত কিছুমান কিতাপ-কাগজ। তাৰ ওপৰতে বেৰত গজাল দি আৰি থোৱা এচটা দীঘল কাঠত আৰু কিছুমান কিতাপৰ শাৰী। কোঠাটোত তিনিখন সৰু সৰু খিডিকী। বেৰত কিবা কিবি ছবি, ফটো, চিনাই কামৰ বস্তু আৰু সমুৱাৰ চাৰ্টিফিকেট কিছুমান বন্ধাই আৰি থোৱা আছিল। চকুৰ পলকতে যি অলপ দেখিলোঁ। আমাৰ সমস্ত মন-চেননা তেতিয়া চন্দৰীৰ ওপৰতাহ বেন্দীভূত হৈছিল।

উভয়ে সেই মানুহজনীৰ কাষত থিয় হালোঁ। স্নান তন্ত্ৰাপোচৰ ওপৰতে তাই অ'চতন হৈ পৰি আছে। চুলিকোচা মাটিত ওলমি পৰিছে। মই ইঙ্গিততে জোনালীক মূৰৰ ফালে ধৰিবলৈ ক'লোঁ। ভৰিৰ ফালে মই ধৰিলোঁ, আৰু দুয়ো দাঁতি নি সিটা খোটালাৰ কাপোৰ থকা বিছনাত গুৱাই দিলোঁ। জোনালীক ততালিকে পানী একলহ আৰু চৰিয়া এটা আনিবলৈ ক'লোঁ। তৎপৰ ছোৱালী। বেচ্ ইঙ্গিতজ্ঞ। মুহূৰ্ত্ত এটিও যেন আমি অপচয় কৰা নাই। সৰু ঘটা এটিৰে চন্দৰীৰ তপত মূৰাটাত ধীৰে ধীৰে পানী ঢালিবলৈ ধৰিলোঁ। গাকটো তিতি যাষ। লই জোনালীৰ মুখলৈ চালোঁ। তাই বাহিবলৈ গ'ল আৰু আগলতী কলপাত এডোখৰ লৈ আহিল। চুলিবোৰ ভালকৈ ওলোমাই দি পাতখিলা মূৰাটাৰ তলেদি সোমাই দিলোঁ। আকৌ জিৰ্ জিৰ্ কৈ পানী ঢালিলোঁ। কলপাতৰ ইকাষৰ পৰা সিকাষলৈ পানীবোৰ বাগৰি চুলিৰ মাজেৰে গৈ টৌ টৌ শব্দ কৰি চৰিয়াত পৰিবলৈ ধৰিল।

একলহ পানী শেষ হ'ল। জোনালীয়ে দ্বিতীয় কলহ সাজু কৰিলে। এডেবেলি মই ছৱলি নিবিষ্টমনে পানী ঢালি আছোঁ। জোনাই চকী এখন আনি মোক বহিবলৈ দিলে। মোৰ গাতে গা লগাই তাই মাকৰ মুখলৈকেই চাই আছিল। বাক্য ক্ষুণ্ণ নাই।

“বোঁৱা, মাৰাৰ গাত কাপোৰাবাৰ ভালকৈ জাপি দিয়া। ভৰি-
হুখনত তাপ আছেনে চোৱা।”

জোনালীয়ে সেইমতে কাম কৰিলে। কিন্তু ভৰিত ভালকৈ তাপ
অহা নাই বুলি ক'লে আৰু বৰ নিমৰ্ষ মান মোৰ চকুলৈ চাপিল। মই
নিজে উঠি গৈ হাত দি চাওঁ। আগতকৈ অৱস্থাৰ উন্নতি হোৱা
বুলি গম পালোঁ।

“একো ভয় নাই। তুমি মিঠাতেল অলপ লৈ ফৰিৰ তলুৱাত আৰু
হাতৰ ঠাৰি আদিত অকণ মালিচ কৰি দিয়া। ভাল হৈ যাব।”

লাহে লাহে ঢুকঢ়হ পানীও শেষ হ'ল। মই আকৌ জোনালীৰ
মুখলৈ চালোঁ। তাইৰ চকুৰ পতা সেমকি আহিছিল। বিনা বাক্য-
ব্যয়ে তাই তৃতীয় কলহ পানী আনি মোৰ ওচৰত সাজু কৰি দিল।
তাইৰ ধৈৰ্য্যই শেষ সীমা পাইছিল। তাইৰ ইচ্ছা হৈছিল তাই যেন
এবাৰ চিকিৎসা কান্দি দিব। হঠাত পাছফালৰ পৰা মোৰ ডিঙিটাত
তাই জোৰেৰে সাৱটি ধৰিলে।

“এতিয়া কি হ'ব অসীমদা।”

মোৰ গালতে তাইৰ গালখানা টেঁচি ধৰিছে। গৰম। লাগ লাগ
তপত চকুপানীৰ সোঁত এটি মোৰ গাল বাগৰি ওঠৰ ওপৰদি নিগৰি
পৰিল।

“পা—নী। পা—নী।”

চন্দৰীয়ে চকুমেৰি এবাৰ আমাৰ ফাললৈ চালে আৰু পানী
পানীকৈ চকু ঘূৰাই পুনৰ মুদিল। সেই চান্ধনিৰে পৰা বেমাৰীৰ সংজ্ঞা
আঙিছে বুলি ভালকৈ বুজিব নোৱাৰি। তথাপি অচেতন অৱস্থাৰ
পৰা যে চৈতন্য লাভ কৰিছে সেইটো কম আনন্দৰ কথা নহয়। হাত-
ভৰিবোৰো তেওঁ ধৰ-ফৰাবলৈ আৰম্ভ কৰিল। জোনালীয়ে মাকৰ
মুখৰ ওচৰত মা মা কৈ কেইবাবাৰো মাতিলে। মই বাধা দি ক'লা—

“এতিয়া আৰু মুঠেই ভয় নাই। তুমি অলপমান পানী গৰম
কৰাৰ দিগ কৰা।”

জোনালী গ'ল। চন্দৰীয়ে আকৌ চিঞ'ৰি উঠিল— মোৰ ছোৱালী।
মই জানো তাইৰ স্বভাৱ।” তাইৰ— তাইৰ কলিজা আজি।”

বিছনাত ভৰি দুখন ধপহকৈ মাৰি দি চন্দৰী কঁপি উঠিল। মনে
মনে থাকিবলৈ মই বুজালোঁ। জোনালীও লৰি আহিল। ভৰি দুখনত
ভালকৈ কাপোৰ দি অলপ হেচি ধৰিবলৈ ক'লোঁ।

“নাই। মোক এৰি দে। ইহঁতে মোৰ তাঁতশাল ছিঙিব কিয় ?
মোৰ কোনো নাই। মই গজমুৰা। দেশত কি ৰজাও নাই ? ৰাজ্যত
আইন-আদালত উহ্ উহ্ ।”

হাত এচাৰি চন্দৰী আকৌ প্ৰলাপ বকিবলৈ ধৰিলে। মই পানী
ঢালিয়েই আছোঁ। চকুপানী মচি মচি জোনালীয়ে মাকক বুজাইছে।
কথা নকবলৈ মিনতি কৰিছে। মাঘ মহীষা জাৰ। মোৰ হাতত
ঠেটুবাই ধৰিছে। আঙুলিবোৰ জিনজিনাই শিৰামূৰি ধৰিছে।
চন্দৰীয়ে দীঘল দীঘলকৈ কেইটামান উশাহ লৈছে। মুখৰ ৰং কিছু
শেঁতা পৰি আহিছে। গৰম পানী হৈছিল। জোনালীয়ে পানীৰ
গিলাচ লৈ মাকক মাতিলে। মাকে মাত্ৰ হা—হা কৰি এবাগৰ
সলালে।

“ভৰি দুখন গৰম পানীৰ ধুই দিয়া।”

মোৰ কথামতে জোনালীয়ে মাকৰ ভৰি ধুই দি আকৌ মিঠাতেল
অলপ মাৰিচ কৰিলে।

“দে, পানী দে।”

“এয়া ওচৰতে থৈছোঁ। খোৱা।”

জোনালীলৈ বাট নাচাই ময়ে চন্দৰীৰ মুখত পানী ঢালি দিলোঁ।
ঘুটু ঘুটুকৈ পানী গিলাচ খাই শেষ কৰিলে। আক দিম নে সোধাত
মূৰ জোকাবিলে। মোৰফালে চন্দৰীয়ে খুব অৰ্থপূৰ্ণ দৃষ্টিৰে চাবলৈ
ধৰিলে। চকু বুৰাই ভৰি-পথানত জোনালীকো দেখিলে।

“অ' তই কেতিয়া আহিলি আই ? এইজন-কোন ?”

“তুমি কথা ক'ব নালাগে মা। এইজন অসীমদা। বৰ ভাল

মাতুল। লাহে লাহে সকলো জানিবা। সম্প্রতি অলপ হৃদয় হৈ থাকা।”

চন্দ্রবীয়ে অনিমেষ নয়নে মোৰ মুখলৈকে চাই আছিল। জোনালীয়ে পৰিচয়টো দিয়াৰ লগ লগে কণা হাত চুখন লগ কৰি মোক নমস্কাৰ দিলে কঁপি কঁপি, আৰু সেহাই সেহাই নামটো কেইবাৰোৰো অৰ্থ-যাজক ভাবে উচ্চাৰণ কৰিল—

“অসীম। অ সী-ম। অ-সী-ম।।”

[১০]

এদিন-এৰাতিৰ ভিতৰতে কিমান ঘটনা ঘটিব পাৰে তাক ভাবি মন স্তম্ভিত হৈছে। কোনো কোনো সময়ত ঘটনা চক্ৰ ইমান জোৰে জুৰে যে ভাব প্ৰচণ্ডতা জীৱনে সহ্য কৰাটোৱে অসম্ভৱ হৈ পৰে। কাঁইটীয়া মালা ডিঙিত ওলোমাই দিলে তাক দলিয়াই পেলাবৰ ইচ্ছা হোৱাৰ দৰে কেতিয়াবা কেতিয়াবা সাংসাৰিক বিপদ বিঘিনীৰ মাজৰ পৰাও পলাই লৰ মাৰিবৰ মন যায়। কিন্তু জানো পাৰি? দৰহু দিয়া গৰুৰ দৰে লৰ মাৰিব খুজিলে নিজৰ ডিঙিতহে টান পৰে আৰু খুটিৰ ফাললৈকে এটা হেঁচোক খোৱা যায়।

প্ৰায় ন মান বজাত মই চন্দৰীক দেখুৱাবৰ বাবে ডাক্তৰ ডেকাক আনিবলৈ গ'লোঁ। কিন্তু বাটতে তেওঁৰ পৰা জানিব পাৰিলোঁ যে ঘৰত দেউতাবো অসুখ। এঘণ্টামান আগতে অৰ্ধাং ৮ বজাত তেওঁ হেনো গৈ দেউতাক পৰীক্ষা কৰি আহিছে। দেউতাক বস্তুচাপ আহুত বুলি মই জানো। তথাপি অসুখৰ বিৱৰণ ডাক্তৰৰ পৰাই জানিবলৈ বিচৰাত তেওঁ কৈছিল—“বস্তুচাপ বেমাৰীৰ মানসিক উদ্বেগ-তৃপ্তিত্তা আদিয়ে বিপদৰ কাৰণ। সিবিলাকক তেনেবোৰ অৱস্থাৰ পৰা দূৰত ৰাখিব পৰাটোৱে আচল চিকিৎসা।”

কথাযাৰ যে সঁচা ময়ো ডাক জানো। ডাক্তৰক বিশেষ একো মুহূৰি দেউতাক কেনে দেখিল বুলি সোধাত তেওঁ ডিমান ভয়ৰ কাৰণ নাই বুলি ক'লে। তেওঁ হেনো ইন্ডাকশ্বন আৰু এডল্ফিন টেব্লেট কিছুও দি আহিছে।

মোৰ মনটো বৰ বিচলিত হৈ পৰিল। নিমিষতে যেন চমাইব নিচিনা উৰি গৈ দেউতাৰ ওচৰত পৰিম। মুহূৰ্ত্ততে যেন দেউতাৰ ভৰি ছুখনত সাৰটি ধৰি ক্ষন্তেক চকু মুদি ব'ম। কিন্তু ॥ মই আজি কোন বাটে ? কোন ফাল চৰতান নিয়তিয়ে মোৰ ভৰি ছুখন গাৰ বালৰে টানি নিবলৈ ধৰিছে। ইচ্ছা হয় ডাক্তৰক অকাল পঠাই মই দেউতাৰ ওচৰলৈকে যাওঁ। আকৌ ক্ষীণকৈ কোনোবাই ভিতৰত কয়— নহয়, জোনালীক তোনকৈ অঠাই সাগৰত নেৰিবা। ইমান নিৰ্দ্দয় নহবা। ভৰি ছুখনৰ জোঁটা-পুটি লাগি যাব খোজে। আন্ধাৰত ডাক্তাৰ মোক নেদেখ। টিপ্ বাতিটা জ্বলাই মায় ডাক্তৰক পথ দেখুৱাও, অথচ নিজ যেন পথ বুজিবলৈ অপৰাগ হৈ পৰোঁ।

জোনালী ছুৱাৰ মুখলৈ আহি আমাক আঁৰি নিছিল। আশা, সাস্থনা আৰু কৃতজ্ঞতাৰে তাইৰ বুকু ভৰি গৈছিল। আনন্দ-অশ্রু তাইৰ সম্বৰণ কৰাটো টান হৈ পৰিছিল। সেয়ে কাপাৰৰ আচালৰে শাস্ত চকুহালি যুত্থাৰে মোহাৰি তাই ডাক্তৰক বহিবলৈ চকী এখন আগবঢ়াই দিছিল। ডাক্তাৰ নবহি তাত ঔষধৰ সামগ্ৰীবাৰ থৈ থেটিস্কোপডালেৰে প্ৰথমে বোগী পৰীক্ষা কৰিলে; থাৰ্মোমিটাৰ ডালেৰে জ্বৰ জুখিলে আৰু ঔষধ পথাৰ ব্যৱস্থা কৰি সোনকালে বিদায় ল'লে।

ডাক্তৰক ভিজিট বুলি ময়ে লুটকীয়া নোট এখন উলিয়াই দিলোঁ। লগতে ময়ো যাবলৈ ওলোৱাত জোনালী প্ৰায় আচৰিত আৰু শঙ্কিত হৈ মোলৈ চালে। মই বুজালোঁ। দেউতাৰ অন্তৰৰ কথা কোৱাত মুখেৰে কিন্তু একো নেমাতিলে, মাত্ৰ চকুৰ দীপ্তি যেন কমি গ'ল আৰু তলমূৰ কৰিলে। ঠিক তেনে অৱস্থাতে জোনালীহঁতক এৰি

আমি বিদায় লৈছিলাম। বাহিৰত এটি দীঘল ছমুনিয়াহ আপোনা-আপুলি ওলাই আহিছিল। হিয়া ভেদি ওলাৱা ছমুনিয়াহ। ডাক্তৰক বিদায় দি মই ঘৰৰ ফালে বেগ দিলাম।

চোতালত ভৰি দিয়ে হাতৰ ঘড়ীটোলৈ চালাম। তেতিয়া দহ বাজি পঞ্চলিছ মিনিট গৈছে। টিপ্ বাতিৰ পোহৰ অনুমান কৰি ভিতৰৰ পৰাই শান্তিকাই মাত লগালে—

“কোন অ’ সেয়া?”

“মই।”

লাহেকৈ কোৱা মাতৰাৰ বুজিব পাৰিয়ে বা নোবাৰিয়ে হওক শান্তিকাই দুৱাৰ মেলি ওলাই আহিল।

“অ’ বাপুৰুণ? এতিয়াহে মই ৰক্ষা পৰিলোঁ।”

শান্তিকাই আকৌ ভিতৰ সোমাল। মোলৈ পানী আনি হাত ভৰি ধুবলৈ দিলে। মই পোনে পোনেই এবাৰ দেউতাৰ ওচৰলৈ যোৱাৰ মন কৰিছিলোঁ। কিন্তু শান্তিকাই বাধা কৰিলে। ময়ো তাকেই ভাল বিবেচনা কৰিলোঁ। কাৰণ দেউতা তলকা মাৰি অলপ তন্দ্রা অৱস্থাত আছিল।

মই মোৰ খোটালাটোত সোমালোঁ। শান্তিকাই লেম্পটো জ্বলাই দিলে। বৰ অৱণ ভাৱে খালী বিছনাখনৰ ওপৰতে বহি পৰিলোঁ। তেনেকৈয়ে যেন বাগৰি পৰিম এনে লাগিছিল। কিন্তু শান্তিকাই আহি মোৰ গাৰ ওচৰত থিয় দিলে আৰু ফুচ্‌ফুচাই ক’লে—

“কথাটোনো কি? মই ক’বলৈহে পালোঁ যে বাপুৰুণো আহিছে, দেউতা একবাৰ বন্দুকৰ গুলী ফুটা দিলে দেখোন।”

কথাৰাৰ শুনি মোৰা মনটো চমকি উঠিল। মূৰটো খুব বিৰাবলৈ ধৰিলে। হাতেৰে কুম দুটা আঁটি ধৰিলোঁ। তথাপি শ্বৰিলোঁ—

“ভূমি আৰু কি ক’লা?”

“মইনো কি ক'ম আক বাপুৰণ ? প্ৰথম ধমকনিত মই চেপেটা লাগি ধৰ হ'লোঁ। অলপ পাছত তেওঁ আকোঁ শ্বৰিলে— ‘ক'ত ? সি ক'লৈ গ'ল এতিয়া ?’ মই কোনোমতে ক'লোঁ যে সেই চন্দৰীহঁতৰ ফালে গৈছে। আহিব এতিয়াই। শুনিয়ে বাঘৰ দৰে গুজৰি উঠিল। মুখৰ ভিতৰত কি যে ভোৰ-ভোৰালে মই বুজিলোঁ। কোঠাটোৰ চাৰিওফাল এবাৰ ঘূৰিলে। তাৰ পাছত বিছনাত দীঘল দি পৰি মোক ক'লে ‘চাও, মোৰ কপালখন অলপ পিটিকি দে চোন।’

“মই অলপ মালিচ কৰাত আকোঁ বাধা দি ক'লে যে জোৰকৈ বিচিহে দিব লাগে। মই বিচি দিলোঁ, কিন্তু বৰ অস্বস্তি কৰা যেন দেখি বিৰিঞ্চিক মাত দি ডাক্তৰৰ তাতৈ পঠালোঁ।”

শান্তিকায় কিছুপৰ তলকা মাৰি ব'ল। ময়ো কোনো কথা শ্বৰিবৰ প্ৰয়াস নকৰিলোঁ। তাৰ পাছত তেওঁ মোৰ প্ৰায় কাণৰ কাষলৈকে আহি ক'লে—

“বাক বাপুৰণ, কথা এটা সোধো বেয়া নাপাবা।”

“কোৱা কি কথা আছে।”

“আচ্ছা, তুমি বাক বিয়াখনত মত নিদিলা কিয় ?”

মই একবাৰে আচৰিত হৈ শান্তিকাইৰ চকুলৈ চালোঁ। মুখৰ পৰা লাহেকৈ ওলাল—

“কি বিয়া ?”

“কিয় ? পছমনি গাঁওৰ গগন ভূঞাৰ ছোৱালীজনীক যোৱা কালি আঙঠি পিন্ধোৱাৰ দিন আছিল নহয় ? তুমি জানো নাজানো ?”

মই আক বিন্মিত হ'লোঁ। মই যে এই বিষয় একো নাজানো সেই কথা মোৰ আৱ-ভজীত সম্পূৰ্ণকৈ প্ৰকাশ পাইছিল। সেইটো শান্তিকাই বুজিও যেন বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰিলে। তেওঁ মোৰ মুখলৈ ব' লাগি চায়ে ব'ল। মাত্ৰ মূৰ জোকাৰি ইয়াকে ক'লোঁ—

“সেইবোৰৰ মই একো কু-জা নাপাও।”

“এহ্, তেহেনো এইবোৰ কি কথা।”

শান্তিকাই আৰু কিবা মুখৰ ভিতৰতে ভোৰ্ভোৰালে আৰু বাহিৰলৈ ওলাই গ’ল। তেওঁ দুৱাৰমুখৰ পৰাই পুনৰ ঘূৰি আহিল আৰু ‘মোক ক’লে—

“বাপুৰুণ। অলপ জিৰাই লোৱা। মই ছটামান চাউলকে সিজাওঁ।” মই বাধা দি ক’লো যে ‘মোৰ বাবে ৰান্ধিব নালাগে। ভোক মুঠেই নাই। মোৰ কথালৈ কৰ্ণপাত নকৰি শান্তিকাই ওলাই গ’ল।

কিছুপৰ পিছতে চাহ একাশ লৈ শান্তিকায় ভিতৰ সোমাল। চাহৰ লগতে এখন শুকান কটীও।

“এয়া চাহ খোবা বাপুৰুণ। মই সোনকালেই কিবা অলপ কৰোঁ। দেউতাই দিনাটো একো মুখত দিয়া নাই। ‘সেই মলোঁ গাঁওবুঢ়াটোৰ লগত কিবা বলকি বলকি ক’লৈ জানো ওলাই গৈছিল? গধূলিহে ঘূৰি আহিছে। তেওঁক চাঙাত চাঙতে মোৰো একো খোৱা নহ’ল।”

কটীখনৰে সৈতে চাহ কাপ টেবিলত থৈ শান্তিকাই ওলাই গ’ল। মই একো নামাতিলোঁ। ঘৰৰ পৰিস্থিতিৰ কথাক নীৰবে নিৰাল্প অন্তৰৰ গভীৰতম কোণত গমি-পিটি চোৱাৰ চেষ্টা কৰিলোঁ।

মাতৃহীন ঘৰ এইখন মোৰ। ছাত্ৰ ভাগৰে ক’ববাৰ পৰা আহিলে এই মানুহজনেই এবাৰ মৰমৰ মাত, এটি সাস্থনাৰ কথা শুনায়। এগিলাচ পানী বা চাহ একাপাক হাতত তুলি দিয়ে। শুনিছোঁ—বন্ধু-বান্ধৱ সকলে ঘৰলৈ গ’লে বোলে মাকৰ আদৰ মৰমত গোটেই জগত পাহৰি যাব পাৰে। ঘৰৰ পৰা যাবৰ সময়তো মাকৰ চেনেহৰ টান এবাৰ নোৱাৰি চকু ঢুলঢুলীয়া কৰি যায়। ‘স্কুল-কলেজত পঢ়া দিনত ষোড়্ভিঙত কিমান মাতৃস্নেহৰ কাহিনী শুনিছোঁ, কিমান নিশা সেইবোৰ কথাৰে ভাবি ভাবি মোৰ স্বৰ্গীয়া আইৰ সপোন দেখিছোঁ। তেওঁৰ মুখখনি বা কেনে আছিল? হয়। মোৰ দৰে ছুঙলীয়া

জগতত বাক কোন আছে ? যি মাতৃমুখ দেখা নাপালে, যাৰ স্ন'মুত জননীৰ স্তম্ভধাৰা প্ৰবাহিত নহ'ল, যাৰ অণুঃকবণ মাকৰ পবিত্ৰ স্নেহ কক্ষণাৰে অভিসিক্ত হোৱা নাই। উঃ বিমান যে মিঠা সেই মাকৰ মৰমৰ “বোপা” মাতবাৰি, কি যে অমৃতময়ী সেই পবিত্ৰ হাতৰ পৰশ। কিমান ভাগ্যবান এই মাক থকা মানুহবোৰ ॥

বিছনাত লুটিয়াই থোৱা কাপোৰৰ দ'মটোত মূবটো পেলাই মই এইবোৰ লাগ-বান্ধ নোহোৱা বথাক ভাবি আছো। অজানাত এজোলোকা চকুপানী বৈ আহি সেই কাপোৰত পৰিল। এনেতে দেউতাৰ মাত শুনিলো—

“অ' শান্তিৰাম।”

দেউতাই শান্তিকাকৈ কেনেকৈয়ে মাতে। দৰ্জা মেলি শান্তিকাই ভিতৰ সোমোৱা গম পালোঁ। দেউতাই তেওঁক কি কথা ক'ল ভান্ধকৈ শুনিলোঁ। মাত্ৰ শান্তিকাই “ভাল বাক দেউতা” বুলি ওলাই অহা দেখিলোঁ। দেউতাৰ ওচৰলৈ যাবলৈ মনাটো বেইবাবাৰো উচুপিচাই উঠিছিল। কিন্তু যোৱাৰ কোনো প্ৰেৰণা নাপালোঁ। দৰ্জাখন বন্ধ কৰি শান্তিকায় পাকঘৰত সোমাল। মই উঠি মন্ত্ৰচালিতৰ দৰে দেউতাৰ খোটালীৰ ফালে গলোঁ। দৰ্জাৰ ওচৰত থিয় দি কাণ উমাই ভিতৰৰ অৱস্থা আন্দাজ কৰিলোঁ। দেউতা শুই আছনে কি কৰিছে ? দৰ্জাৰ বিঙত হাত দিলোঁ, কিন্তু শব্দ হ'লে কিবা অথন্তৰ ঘাট বুলি হাতখন কোঁচাই আনিলোঁ। এয়া কিহৰ জয় ? মোৰ দেউতাৰ বেমাৰ হৈ পৰি আছে, অথচ মই পুত্ৰ হৈ তেওঁৰ খোটালীত সোমাব নোৱাৰি বাহিৰত থিয় হৈ আছোঁ। ঘিকীৰ লাগিল মনটোত। আপ পিছ নাচাই লাহেকৈ ভিতৰ সোমালোঁ।

দেউতাৰ পালেঙৰ ওচৰত ডাঙৰ টেবিলখনত লেম্পটো জলি আছে। ওচৰতে কিতাপ পুথিৰ দ'ম। সেইবোৰৰ কাষে দেউতাই খোৱাৰ পৰা মোৰ মুখখন লক্ষ্য কৰিব পৰা নাই। ভৰি-পথানৰ ফালে সৰু টেবিল এখনত সৰু দিলাচ, ইনজেক্‌চন আৰু কিছুমান

ঔষধৰ টেমা বটল আদি আছে। বেৰত আৰি খোৱা ডাঙৰ ঘড়ীটোৱৰ কৰ্ণৰ কঁকৈ এটা শৰ কৰিলে। মই প্ৰায় উচাপ খাই উঠিলোঁ। ঘড়ীটো সদায়েই তেনেকৈ ৰাজ্জ। মই কোনো দিন উচাপ খাব লগা হোৱা নাছিল। আজিও চাৰে এঘাৰ বজাৰ সংকেত দিছে। কিন্তু বুকুখন এনেকৈ কঁপিছে কিয়? হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে মই টেবিলৰ ওচৰলৈ গ'লোঁ। দেউতাই বেৰৰ ফালে মুখ কৰি ক্ৰান্তি হৈ আছে। ঠিক শোৱা বুলিব নোৱাৰি। তিনিটামান গাক ওখকৈ দি এাত আঁউজি তজ্জা গৈ আছে। বস্ত্ৰচাপ বেমাৰী। শান্তি ভৰ্ত্ত কৰিবলৈ সাহস নহ'ল। তাতে মোৰ প্ৰতি ভাল ভাব নথকাও উদ্ভৱনা বাটিব পাৰে বুলি শঙ্কা কৰিলোঁ। লগে লগে তাৰ পৰা ওলাই আহিলোঁ।

মই ওলাই আহি আকৌ মোৰ কোঠাত সোমাবা শান্তিকাই দেখিছিল। কিবা কথা হৈছে বুলি তেওঁ মোৰ ওচৰলৈ আহিল।

“এই চাহ কাপ দেখোন নাখালাই, তেনেই ঠাণ্ডা হৈ আছে।”

মোৰ তেতিয়াহে মনত পৰিল যে শান্তিকাই চাহ দিছিল। ক'লোঁ—“চাহ আক ন'হলেও হ'ব। মোক পানী এগিলাচকে দিয়া। বৰ পিয়াহ লাগিছে।”

“ছে। এই জাৰখনত ঠাণ্ডাপানী? ফেলেই, পানী গৰম হৈয়ে আছে নহয়? চাহ কাপ হওঁতেনো কিমান সময় লাগিব।”

বাধা নুশুনি পুনৰ চাহ একাপ আনি শান্তিকাই দিলে। বৰ আগ্ৰহেৰে এইবাৰ চাহটপি খালোঁ। দিনটোৰ সকলো চুখ-ভাগৰ যেন এই একাপ চাহেই দূৰ কৰিব পাৰে। চাহ একাপৰ এনে অদ্ভুত শক্তিৰ কথা জীৱনত এয়ে যেন প্ৰথম অনুভৱ কৰিলোঁ।

বৰ ঘড়ীটোও কঁকৈ বাৰটা শৰ হৈছিল। শান্তিকাই দেউতাৰ কোঠাত সোমাই ভাত-পানী দি থৈ আহিল। অনুখ-বিনুখ হ'লে দেউতাই নিজৰ কোঠালীতে টেবিলত আহাৰ কৰে। শান্তিকাই মোক ভাত খাবলৈ মাতিলে। মোৰ কিন্তু খোৱাৰ মুঠেই প্ৰৱণতা

নাই। আপত্তি কৰিলোঁ। শাস্তিকাই নেৰে। হঠাতে মনত পৰি গ'ল— দেউতাই মোক ঘৰ এৰি এলাই যাত্ৰালৈ কোৱা কথা, আৰু মনত পৰিল সেই ওচণ্ড চৰ। উহ্। কি যে ভীষণ খং দেউতাৰ। মোৰ দাঁতৰ বিষটো যেন এতিয়াও বিম্ব কিম্ব কৰা অন্তৰ হ'ল। অভিমানত অন্তৰ ভৰি পৰিল।

“নাই, মই কোনোমতে ভাও নাখাওঁ শাস্তিকাই, তুমি খোবানৈ।”

মই সেই কাপোৰৰ দ'মটিতে আকৌ বাগৰি পৰিলোঁ।

‘কিন্তু সেইটো কেনেকৈ হ'ব বাপুৰু। তুমি ঘৰৰ ল'ৰা হৈ একো নাখাবা আৰু মই খাম ? লাগিলে এৰিলোঁ ময়ো খাবলৈ।’

শাস্তিকাইৰ মাত থোকা থুকি হৈছিল। গামোচাখনোৰ চকু ছুটী কেবাবাৰো ম'চিছিল। কেওঁ-কিছু নোহাবা এই বয়সীয়া মানুহজনৰ চকুপানী দেখিলে মোৰ সহ্য নহয়। বিনা বাক তেজৰ সম্বন্ধ আছে তেওঁৰ সৈতে ? কিহৰেই বা আপোন মানুহ তেওঁ ? কিন্তু সকল পৰাই দেখি আহিছা এই ঘৰখনকে মোৰ বুলি জীৱন বটাই দিলে। আৰু মোৰ বাবে এই মানুহজনৰ কিমান স্নেহ, কিমান মৰম ? মোৰ বাবে এই মানুহজনো ল'ছোন পৰিব, সেইটো মোৰ টান লাগিল।

“নহয় বাপুৰু। তুমি এমুঠি খাবই লাগিব। দিনৰ দিনটো বেলে-মটৰে আহি কিমান কষ্ট পাইছা। ইফালে এই দোভাগ ৰাতিখনলৈ মই এমুঠি লুখুওৱাকৈ বিছনাত গৈ টোপনিযে বা মাৰিম কেনেকৈ ? আহা। মোৰে শপথ।”

মোৰ হাতখনত ধৰি শাস্তিকাই কোমল মাতেৰে মাতিবলৈ ধৰিলে। ইতিমধ্যে মোৰ অন্তৰ তেওঁৰ প্ৰতি কুমলি আহিছিল। এই সবল, অকপট মৰমিয়াল অন্তৰৰ আবেদন উপেক্ষা কৰা জানো সম্ভৱ ? নিতান্ত অনিচ্ছাতো মই পাকঘৰৰ ফালে যাবলৈ ধৰিলোঁ।

পীৰাত বহিলোঁ। শাস্তিকাই মোৰ গাৰ ওচৰতে বহিল।

“দেউতাৰ মন যোৱা কালিৰ পৰাই ভাল নাছিল। আজি ঋতুপুৰা

চাহকাপ দিয়া সময়তে গাঁওবুঢ়া ক'ৰবাৰ পৰা ওলালহি। অনেক বেলি ধৰি সেই বিয়াৰ কথাবোৰক পাতিছিল।”

শান্তিকাইৰ আধৰুৱা কথাবাব মোৰ আগত খুলি ক'বলৈ কোনো মুকুণ্ডা পোৱা নাছিল। ময়ো বহুসৰ অসম্পূৰ্ণ কাহিনী শুনিবলৈ কোনো উৎসাহ দেখুৱাব পৰা নাছিলোঁ। এতিয়াও মনত একো কৌতূহল প্ৰকাশ নকৰি এনোষ ক'লোঁ—

“কিহৰ বিয়া?”

“অ’ তুমি অৱশ্যে কৈছিল্য হয় যে সেইবোৰৰ ভূ ভা নোপোৱা। পিছে বাপুৰণ। ছোৱালীজনী হ’লে সাইলাখ গোসাঁমী। যোৰাবেলি আমাৰ গাঁওত খ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ জন্ম-উৎসবত আহিছিল নহয়। দেউতাকে আমাৰ ইয়াশৈলী লৈ আহিছিল। উঃ কি যে মৌ-সনা মাত। সৌ বৈঠকখানাত বহিছিল। মই চাহ-জলপান দিওঁতে চাওঁ যে গোটেই কোঠাটোৱে পোতৰ তৈ আছে। দেউতাহা কৈছিল যে কেৰালীৰ বোলে সেইজনী লখিমী ছোৱালী।”

“তাতানা কি হ’ল? তুমি এইবোৰ কি কৈছা শান্তিকাই।”

“হাঃ মোক ক'বলৈ নিদ্ৰিচ্চান। মইতো নিজও ইমান দিন একো জনা নাছিলোঁ। যোৱা পৰহিহে শুনিছিলোঁ যে সেই ছোৱালীজনীকে বাপুৰণৰ বাবে আঙঠি পিন্ধাবলৈ যাব। কালি আছিল দিন। আ’ মনটো ইমান ভাল লাগিছিল, তেনেহে লখিমী এজনী ঘৰলৈ আহিল সসাবধন সঁচাকৈয়ে স্বৰ্গাহ হ’ব। মই যেন হাতৰ সৰগ ঢুকি পালোঁ। দেউতাৰ আদেশত ভাল লাগি নাথিকল এথোক পাৰিলোঁ। বেলেহে তামোল আৰু বুলাহে পাণ পাৰিলোঁ। মাৰুভোগ কল, কুঁহিয়াৰৰ গুড়, এঠা দৈ আৰু ক’ত কি? পাছতনো কি মোৰ এনে দুৰ্গপাল। মোৰ সকলো উচাহৰ জুইত চোঁচা পানী ঢালি দেউতাই যোৱাকালি ক’লে যে সকাম নহ’ব। মই যেন ধিতাতে মুচ্‌চ্‌ গলোঁ। দেউতাৰ গোঙোৱা মুখৰ পিনে চাবকে নোৱাৰি। ওখাপি মন তাপৰিব নোৱাৰি শুধিলোঁ বোলে কিমো এনে

অঘটন ঘটিল দেউতা ? তেওঁ কোনো উল্লেখকৈ নিদিলে , মাত্ৰ এটা ফোৰোহনি মাৰি উঠিল —

“তোক সেইবোৰ কৈছে ? যি হবৰ আছিল হ’ল ।”

দীঘল কোটাটা আৰু লাঠিডাল থৈ সেই ভৰতপৰীয়াখন যেনেকৈ আহিছিল তেনেকৈ গোঁগাৰ্ৱাই ওলাই গল । মনটোত যে মোৰ কিহৰ ধুমুগা বলিল বাপুৰুণ । মই একো ততকৈ ধৰিব নোৱাৰা হ’লোঁ ।”

“হেৰ শান্তিৰাম । শান্তিৰাম ।”

হুবাৰো দেউতাই জোৰোৰ চিঞৰা শুনি মনটোতে এটা পটকা লাগি গ’ল । শাস্তিকাই লৰি গল । কাণ দুখন মোৰ অতি সজাগ বৈ ব’ল । দেউতাই কোৱা শুনিলোঁ—

“পাকঘৰত কোন অ’ ? কাৰ লগত কথা পাতিছ ?”

“বাপুৰুণ আহিছে নহয় দেউতা ।”

“কিয় ? তাৰ কি কাম আছে ইয়াত ?”

শাস্তিকাই একো নামাতি মনে মনে ব’ল । কিছু সময় কাৰো মুখত কথা নাই । আকৌ দেউতাই স্নিগ্ধাশ—

“সি ইয়ালৈ কেতিয়া আহিল ?”

“আহিবৰ বেলি হ’ল দেউতা । মই ৰান্ধিবলৈ ঘোৱাৰ আগতে আহিছে ।”

“পাছে কিয়—মোক কোৱা নাছিলি ?”

শুনা শুনানকৈ মুখৰ ভিতৰতে কোৱাৰ দৰে শাস্তিকাই কি ক’লে মই নুশুনিলোঁ । দেউতাই আৰু কিবা কথা স্নিগ্ধাছিল ; তাকো ঠিককৈ কাণত নপৰিল । এবাৰ শুনিলাঁ—

“বিৰিকি পছমনিৰ পৰা খুৰি আহিল নে ?”

“ভূপৰীয়াই আহিছে দেউতা । চাইকেলেৰে গৈছিল নহয় ।”

“চিঠিখন কাৰ হাতত দিয়া বুলি ক’লে ?”

“কেৰাণীৰ হাততে দি থৈ অহা বুলি কৈছিল ।”

“হুঃ। এই হোকাটো লগাই আন।”

শান্তিকাই দৰ্জা মেলি ওলাই আহে। এনতে দেউতাই আকী মাত লগালে। শান্তিকাই ঘূৰি গ’ল। সেইবাৰ কোৱা শুনিলো—

“মোৰ মান ইজ্জত সকলো গৈছে। সেয়ে বিধিলিপি আছিল। জানিবি, তাৰ লগত মোৰ কোনো সম্বন্ধ নাই।”

চিলিমাটো লৈ শান্তিকাই পাকঘৰত সোমাল। চৌকাৰ পৰা জ্বলা আঙঠাৰে ধপাত জ্বলোৱাত লাগিল। মোৰ মুখলৈ শান্তিকাই চাবই পৰা নাছিল। মই হাত ধোবা দেখি ঘূৰি চালে।

“এ, বৰপুৰণ। ভাতগাল দেখান তোনই থাকিল ? কল চুধ দেখোন শুচুলাই। সেয়া পিয়লাটোত কুঁহিয়াৰৰ গুড়া দিছিলোঁ।”

শান্তিকাইৰ এষাৰ কথাৰা উত্তৰ দিলে মোৰ ইচ্ছা নহ’ল। মুঠাত মুখেৰে মাতিবাৰই যেন বল নোহোৱা হৈ গৈছিল। তথাপি বহাৰ পৰা উঠি থোৱাতে ক’লোঁ—

“মই দেখোন আগেয়ে কৈছা ভোক নাই বুলি।”

অসম সময় চোতালতে ইফাল সিফাল কৰিছা। এজাত ফেৰ্-ফেৰিয়া পাতল বতাহ চকুৰ-মুখ লগাত বৰ জুৰ্ জুৰ্ লাগিল, কাৰণ চকুটো বৰকৈ পুৰিছিল। কপালৰ বিষটাও কিছু শাম কটা যেন পালোঁ। শান্তিকাই তামাল-ধপাত দি দেউতাৰ কোঠাৰ পৰা ওলাই আহিছিল। লগে লগে ভিতৰৰ পৰা দৰ্জাত খিলিটো লগাই দিয়া গম পালোঁ। কিছু সময় ধৰি গুৰ্-গুৰিটোৰ এটা মূহু টোৰোক টোৰোক শব্দ মাত্ৰ কাণত পৰিল। তাৰ পাছত সকলো নিবৰ।

চকীখনাত আউজি টেবুলত ভৰিচখন তুলি দি আকাশ-পাতাল ভাবি আছিলোঁ। নাজানো কিমান পৰ সেইদৰে আছোঁ। শান্তিকাই আহি বিছনাখন যতনাই দিয়াত তাতেই বাগৰিলোঁ। টোপনি কিন্তু মুঠেই নাছিল। কি কৰিলোঁ, কি হ’ল আৰু ভৱিষ্যতইবা কি কৰ্তব্য হ’ব ভাবি ভাবি চিন্তাৰ অঁত হেৰুৱাই পেলাইছিলোঁ। শেষত দেউতাৰ চিন্তাই মনলৈ আহিছিল বেছি। নিজৰ বিষয়ে ভাবিবলৈ এৰি দিছিলোঁ।

দেউতা আছিল অতি দৃঢ় মনৰ মানুহ। কথাত যেন দৃঢ়তা কামৰ মাজতো ভীষণ কাঠোৰতা সদায় - লক্ষ্য কৰিছিলোঁ। ঘাট-মাউৰা দেউতাই সংসাৰৰ বিচিত্ৰ ঘাট প্ৰতিঘাতৰ মাজত ডাঙৰ-দীঘল হৈছিল। শৈশৱত বহুতৰ তলত দোকান, কৰ্মশালা আৰু কৃষিকামত গেবাৰী খাটি ছখ প্ৰৱৰ্ণনা পাই তিত্ত অভিজ্ঞতা অৰ্জন কৰিছিল। মহাজনৰ অত্যাৰ অত্যাচাৰত তপ্তিৰ নোৱাৰি যোৰহাটৰ ট্ৰেইনিং স্কুলৰ বান্ধনি হৈছিলগৈ। সৰুতে মোমায়েকৰ ঘৰত বোলে দেউতাৰ প্ৰাইমাৰী বিদ্যালয় হৈছিল। ট্ৰেইনিং স্কুলৰ শিক্ষক বিলাকে দেউতাক বৰ মৰম কৰিছিল। বিশেষকৈ দেউতাৰ ছপাশালৰ নিচিনা আখৰ দেখি তেওঁলোক মুগ্ধ হৈছিল। দোকান-বজাৰৰ হিচাপো দেউতাই তপ কৈ মুখ মুখ মিশাই দিছিল। তাক দেখি শিক্ষকসকলে দেউতাক এম্ ভি স্কলখনতে নাম লিখাই দিছিল। সেয়া হ'ল যোৰহাট নৰ্মাল স্কুলৰ কথা। পুৱা দহবজাৰ আগতে ভাতপানী বান্ধি স্কুললৈ যায় আৰু নিশাও হোষ্টেলৰ ছাত্ৰক খুৱাই-বুৱাই দেউতাই পঢ়া শুনা কৰে।

তিনি বছৰৰ পাছত ভালকৈয়ে ছাত্ৰবৃত্তি পদীক্ষাত দেউতা উত্তীৰ্ণ হৈছিল। তেতিয়া আৰু গোলামী কাম বৰ ভাল নলগাত তেওঁ ঘৰলৈ আহে। লগত দেউতাই চাৰিশমান টকাও আনিছিল। ককাদেউতাৰ মাটি এপুৰামান আছিল। ঘৰ-চুৱাৰৰ একো চিন মকাম নাছিল। তাতেই এটি ঘৰ থিয় কৰি দেউতাই প্ৰথমে বিতাপি লাগে। গৰু এহাল কিনি তেওঁ-লোকৰ মাটিও খাবলৈ ধৰিলে। অৱস্থা কিছু ভাললৈ আহিল।

তেনোত গাঁওৰ প্ৰাইমাৰীখনতে দেউতাই এটা চাকৰিও পায়। ব্যক্তিৰ আৰু দৃঢ়তাৰ বাবে সমাজতো দেউতাই এখন স্থান হ'ল। অৱস্থাও বহুত ভাললৈ আহে। এনেকি দেউতাৰ অৱস্থা দুই-চাৰিজনৰ জীৱাৰো কাৰণ হৈ পৰে। এনে সময়তো এদিন দেউতাৰ বিয়া হৈছিল, অৰ্থাৎ মোৰ মাক দেউতাই বিয়া কৰে।

মোমাইহঁতৰ ঘৰ বুলিবলৈ মোৰ কপালত একোয়ে নাছিল। মোৰ কেঁচুৱা কালতে ককাদেউতা ঢুকাইছিল। মোমাই এজন বোলে

বিয়া নোহোৱাকৈয়ে মৰিছিল। গুৱাহাটীৰ সেই মাটিকণ দেউতাৰ নামতে দি আন্ত্যষ্টিক্ৰিয়াৰ খবৰ আৰু সামাজিক দায়ৰ হাত সাৰিবলৈ তেওঁ ব্যৱস্থা কৰিছিল।

মই গুৱাহাটীৰ খিটা ঘৰত আছিলোঁ সেয়া দেউতাই নিজে পাছত সজা ঘৰ। কাৰণ ককাদেউতাহঁতৰ খেৰী জুপুৰীটো মানুহৰ লগে লগেই উৰলি গৈছিল। পানী-পাৰখানা আদি সকলোবোৰৰ ব্যৱস্থা দেউতাই পাচত কৰিছিল। মুঠতে মাটিখিনিত বাহিৰে ককাদেউতাহঁতৰ পুৰণি স্মৃতি তাত একোৱেই নাছিল।

এয়া চাঁৰি খোটালীৰ আহল-বহল ঘৰটো দেউতাই নিজাই সজা। খিটা চনত দেউতাই চাকৰি ইস্তফা দিয়ে তেতিয়াই আমাৰ এপুৰা মাটিৰ পাণ-তামোলৰ বাৰীখন নিজ হাতে পাতিছিল। তেতিয়া হোনা মই কেঁহুৱা। মোৰ মুখত মাত নো-পুটোতেই মা ঢুকাইছিল। তেতিয়াৰ পৰাই দেউতাই মোক বুকুত বান্ধি লৈ অকলশৰে সংসাৰ যাত্ৰা কৰিছে। বন্ধু বন্ধাৱে বিয়াৰ কথা ক'লে বোম্ব দেউতাই এঘাৰ সংস্কৃত মাতিছিল—

“পুত্ৰাৰ্থে ক্ৰিয়তে ভাৰ্য্যা।”

“পুত্ৰৰ কাৰণেহে ভাৰ্য্যা লাগে। মোৰ পুত্ৰশাভ হ'ল গতিকে বিয়াৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি হৈছে। আৰু কিহৰ বিয়া।

স্কুল পৰিদৰ্শকক গ্ৰহাৰ কৰি চাকৰি এৰি বাৰী পাতি আৰু পাচত ঠিকা কৰি দেউতাই কেনেকৈ ধন ঘটিল সেইবোৰ বহুত কথা। মুঠতে ধন হোৱাৰ পাচত সমাজত প্ৰতিপত্তিও লাভ হৈছিল। গাঁওৰ মাইনৰ স্কুল, আলি-পুহলি, ডাক্তৰখানা, পঞ্চায়ত অফিচ আদি হোৱাৰ কামত দেউতাৰ নাম সদায় আগশাৰীত।

আজি দেউতাৰ মান ইচ্ছাত সকলো গ'ল। কিয়? কাৰ দোষত? যাৰ কাৰণে তেওঁ ডেকা দেহ বুঢ়া কৰিলে, যৌৱনৰ আগা-বাসনাৰ ভৰিৰে ঠেলি ৰাখিলে, বি, এ, মহলালৈকে যাক সংসাৰৰ বা-বস্ত্ৰাহ গাত লাগিব নিদিছিল—আজি তাৰ কাৰণেই তেওঁৰ উচ্চ শি্ষনত হ'ব

লগা গৈছে। বোপাকণ বুলিমান সংসাৰত একমাত্ৰ ভেজৰ চিন বুলি
যাৰ ধমনীত বন্ধ প্ৰবাহিত হৈছিল, পুলক উপচি পৰিছিল, আজি
তাৰ লগতো তেওঁৰ কোনো সম্বন্ধ নাই বুলি ঘোষণা কৰিছে। বিধিৰ
কি বিচিত্ৰ বিচাৰ। ক'তা? মইতো এতিয়াও কোনো অসৎ কৰ্ম
নাইবা অবিহিত আচৰণ কৰা নাই। হেস্তে সকলো বুজাৰ ভুল,
বিশ্বাসৰ প্ৰতাৰণা? দেউতাৰ এই ভুল মই ভাঙিব লাগিব। কিন্তু
কেনেকৈ? কি উপায়ে?

অচিন চৰাইৰ মাত পুৰতি নিশাৰ জাননী দিলে। আকাশী-
খিডিকীৰ মাজেৰে দিনৰ ক্ষীণ আভা জিলিকি উঠিল। আক এটি
চুৰ্ভাৱনাৰ দীঘল ৰাতি শেষ হৈ গ'ল।

[১১]

গুৱাহাটী। ষ্টেডিয়ামত বিৰাত ফুটবল খেলা চলিছে। অষ্ট্ৰেলিয়ান
আৰু ৰাছিয়ান দল দুটাও খেলাত যোগ দিছে। গোটেইখন চহৰ
খেলৰ নামত গৰম হৈ গৈছে। ল'ৰা-বুঢ়া, ডেকা-গাভৰু এনেকি ঘৰৰ
বুঢ়ী মানুহৰো গাত তত্ নাই। টিকট পোৱাটো দুৰ্দ্ধৰ কাম। বহুত
দূৰৰ, ডিব্ৰুগড়, যোৰহাট, ধুবুৰী আদিৰ পৰাও ধনী মানুহৰো গাড়ী
লৈ আহিছে। প্ৰতিষ্ঠা থকাৰ বাবে ফোনেৰেই টিকট কৰিছে। এক
শ্ৰেণীৰ লোকে টিকট বেচি ছুটকাৰ ঠাইত দহ টকা ঘটিছে। বুলি-
মালী-বিক্ৰাৱালা কোনেও যেন খেলা বাদ দিব নোৱাৰে। বিশেষকৈ
ৰাছিয়ান ক্লাব খেলা কালিলৈ আছে। টিকটৰ কাম আগদিনাই
প্ৰায় শেষ। অফিচতো সেইবোৰ কথাৰে সকলোৰে মনেকি
আছিল। মই সেইবোৰত সন্মান গুৰু দিয়া নাছিলোঁ। ভাবিছিলোঁ
—এইবোৰ খেলা চাই জগতখন পাহৰি থাকিব পৰাটোই এক
জাগ্ৰত কথা। মনৰ কঁৱলী দুৰু কৰিবলৈ হয়তো ময়ো খেল

চাবলৈ যাৰ পাৰিশোহঁতেন। কিন্তু টিকটৰ আশা কৰাটাই মিছা।

চাৰি বজাৰ পাছত অফিচ চুটী হ'ল। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰে পাৰেই ভৰলু মুখৰ ফাল খোজ লৈছোঁ, বতাহ অসপ বলিছিল। কিন্তু ৰিফিউজিইভৰ ঘৰৰ পৰা ওলায়। ধোঁৱাবাৰ তাত মিহলি হৈ অহাত কিবা অস্বস্তি বোধ হৈছিল। এনাত পাছফাল কাকতিয় মাত দিলে—

“এয়া লওক, বল খেলাৰ টিকট এখন।”

দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ টিকট এখন উলিয়াই দি তেওঁ আকৌ খপ জপকৈ জেপত হাত সুমুৱাল। এইবাৰ বঙা কাগজ এখন উলিয়াই তেওঁ ক'লে—

“দেউতাৰ অস্থখ বুলি টেলিগ্ৰাম পাইছো।”

কথাৰাৰ কৈ তেওঁ কমালেৰে চকুপানী টুকিছিল। মই সাস্থনা দিলোঁ। এই যে টেলিগ্ৰাম পোৱা আৰু দেউতাকৰ স্নেহ-ভক্তিত চকুপানী টুকিব পৰাটো কিমান ভাগ্যৰ বখা। মই নিজৰ মনত ভাবিলোঁ, এওঁক দেউতাকে মাতিছে আৰু প্ৰাণৰ টানত পুতেকে চকুলা মচিছে। মই আকৌ দেউতাৰ অস্থখৰ সময়ত গৈ ওলোবাতো তেওঁ ক'লে মোৰ লগত সঙ্গ নাই বুলি। কি বিচিত্ৰ বিৰোধ। একে অপতান্নেহেৰে এই বিৰুদ্ধ প্ৰকাশ নে? এক বাৎসল্য বসাব এনে শীতল আৰু উষ্ণ প্ৰস্ৰৱণ নে? মূৰটো ঘূৰাই আনিছিল। ওচৰতে পৰি থকা বৰ ডাঙৰ কাঠ এটুকুৰাত বহি পৰিলোঁ। কাকতি চেলিউট দি গুচি গ'ল। ময়ো প্ৰতি নমস্কাৰ দিলোঁ। আগৰ অভ্যাসে মই পুৰণি বাটেৰে খোজ কাটিলোঁ। কথাটো মনত পৰাত পুনৰ কুমাৰপাৰাৰ মাজৰ বাটেৰে হোটেল বুলি খেৱা দিলোঁ। ভেতিয়া বিজুলী-ৰাতিবোৰ তিব্ বিৰাই উঠি ৰাতিৰ অন্ধকাৰক হাঁহিছিল, ইতিকিং কৰিছিল।

সেইদিনা ঘৰৰ পৰা আহিবৰ তিনি দিন হৈছিল। আগৰ ছদিন

অফিচলৈ যোবা নহ'ল। মন আৰু শৰীৰৰ দুৰ্ব্বহ দুখ ভাগবেই তাৰ কাৰণ আছিল। মুঠাত অফিচ তিনিদিন খতি হ'ল। সম্প্ৰতি দৈহিক ভাগৰ বিশেষ নাই বুলিব পাৰি। হোটেলত ভাত খাইছোঁ আৰু শুইছোঁ। কিন্তু মনৰ ভাগৰ যেন মোৰ মুঠাই কমা নাই, বৰং বৃদ্ধিহে পাইছে যেন লাগে। যিমানেই সেইবোৰ কথা নাভাবিবলৈ চেষ্টা কৰোঁ। তিমানে বেছি জুমুৰি দি ধৰে। যিমানে তাক ভাবি নিও তিমানে যেন তাৰ আঁত হেৰুৱাই অথাউনিহ পৰি ককুবকাওঁ।

দেউতা। দেউতাৰ প্ৰতি মোৰ অন্তৰত কোনো বেয়া ভাব নাই, কোনো অশ্ৰদ্ধা নাই। অথচ দেউতা মোৰ ওপৰত ইমান অসম্ভৱ কিয়? ইমান কষ্ট কিয়? ভাবিছিলোঁ দুদিনমান থাকি দেউতাক শুদ্ধা কৰিম, কিন্তু সেই আশা নিফল হোৱাত অগত্যা তেওঁৰ উদ্বেগ আৰু উদ্বেজনা নবটাই গুচি অহাকে ঠিক কৰিলোঁ। বিদায় লবলৈ গৈ সেবা জনালোঁ। উ, কি নিদাকৰণ ব্যবহাৰ দেউতাক। তেওঁ মাত্ৰ সুধিল—

“মোৰ ঘৰ খালী হৈছে নে নাই?”

প্ৰথমত প্ৰশ্নৰ অৰ্থ উলিয়াব পৰা নাছিলোঁ। ক্ষান্তক পাছতে বুজি উত্তৰ দিলোঁ—

“হয়—হৈছে।”

“বচ্। সকলো স্বাধীন মানুহ। নিজৰ বাট মানুহ নিজ বুজিবৰ অধিকাৰ আছে।”

মনৰ সকলো কথা উজ্জাৰ কৰি দেউতাক বুজাম বুলি সাহস গোটাইছিলোঁ। চৰম অপমান নাইবা নিৰ্যাতনা সহ্য কৰিবলৈ ভাল লাগিলোঁতেন যদিহে পিতৃক অন্তৰৰ কষ্ট বেদনাবোৰ ব্যক্ত কৰি এবাৰ শুনাৰ পাৰিলোঁহেঁতেন। সেয়ে ক'লোঁ—

“দেউতা। আপুনি মোক ভাল বুজিলে। মোৰ আবেদন এবাৰ শুনক।”

কিন্তু মুখৰ কথা প্ৰায় শেষ হ'বলৈ নিদিয়াকৈয়ে ধমকিহে দিলে—

“চুপ। ভুল বুজিবৰ আৰু ভুল কৰিবৰো মোৰ অধিকাৰ আছে। মোৰ ভুল অমুগ্ৰহ কৰি কোনেও শুধবাই নিদিলেও হ’ব। কোন কাউৰী কোন চোঙত পৰি মৃগা-পলু খায় তাৰ খবৰ মই নলওঁ। তথাপি ডাৰৰ বাতৰি মই ডাৰে পাই আছোঁ।”

“কিন্তু আপোনাক কোনোৱে প্ৰৱৰ্ত্তনা কৰিছে, মিথ্যা সমাচাৰ দিছে।”

“ভালে ভালে আঁতৰ হ বুলিছোঁ। শুকক আৰু কি বেদ পঢ়াবি? অন্ধ প্ৰেমিক। প্ৰতিজন কামান্ধ প্ৰেমিক নিজৰ কথা সদায় অত্ৰান্ত বুলি ক’ব। সিহঁতৰ মানত জগতৰ সকলো প্ৰৱৰ্ত্তক, সকলো মিথ্যা আৰু অলীক। মই বিষবৃক্ষ মই নিজে কইছিলোঁ। এতিয়া তাৰ ফল ময়ে ভোগ কৰিম। যা যা মোক জ্ঞাতন নকৰিবি।”

দেউতা উত্তেজিত হৈ পৰিছিল যিটা কথা মই সদায় ভয় কৰোঁ। পৰিস্থিতি আঁয়তলৈ অনা নাইবা অবস্থাৰ পৰিৱৰ্ত্তন ঘাটোৱা শক্তি মোৰ আৰু নাছিল। দেউতাৰ ভুল বিশ্বাসৰ মূলোচ্ছদ কৰা সম্ভৱ নহয় যদিহে পৰিস্থিতিয়ে নিজ সেই কামৰ ভাৰ নলয়। এতিয়া দেউতাৰ লগত উচ্চ-বাচ্য কৰিবলৈ যোৱা মানে সৰ্বনাশ। কাজেই পৰিস্থিতিক বাট এৰি দিবলৈ মায়া বাধ্য হলোঁ। এতিয়াই এটা কথাৰ গভীৰ উপলব্ধি হ’ল যে মানুহ পৰিস্থিতিৰ দাস।

যজ্ঞৰ দাৰ নিজ্জীৱ শৰীৰাটো লৈ ঘৰৰ পৰা আহিছিলোঁ। জোনালীৰ খবৰ লোৱাৰ কথা মনতেই নহ’ল। হতভাগিনী জোনালী। বিধাতাৰ অভিশাপ্ত চীৰ। জীৱন ভৰা দুখ-জ্বালাতন, সমাজৰ ঘৃণা-অবিশ্বাসৰ তুৰ্বিসহ বেদনাৰ হেঁচাত নিষ্পেষিত হ’বলৈহে তইতৰ দৰে ফুলৰ সৃষ্টি। মই পুৰুষ হৈ এজন লোকৰ মনৰ ভুল ধাৰণা দূৰ কৰিবলৈ সমৰ্থ নহলোঁ। আকৌ সিও মোৰ পিতৃদেৱ। তাই ছোৱালী হৈ হৈ সহস্ৰজনৰ মনৰ বজ্জমল কু-ধাৰণা কি দৰে আঁতৰাব? তোমাৰ সম্মুখত দেউতাই তাইক বেজ্ঞা বুলিলে। উঃ। কি ঘৃণ্য সন্মোহন। কি ক্লদৰ্শ বিদাৰক স্বাক্ষৰণ !!

‘হে: কি যে কৰে বাবু।’

বিজ্ঞানৰ চকাটো লংপেণ্টৰ গাতে লাগি গ’ল। চিনেমা হালৰ ওচৰত গাড়ী-মটৰ, চাইকেল-বিজ্ঞানৰ বিজ্ঞ-বিজ্ঞানী। বিষ দি বাট পাবলৈ নাই। অইন কোনো হোবা হ’লে বিজ্ঞানীৰ পালত এটা চৰাক সোধালেহেঁতেন। কিন্তু চিন্তা-ভাৱনাৰ বিষত জুকলা হৈ থাকি মই নিজাই বিজ্ঞানীৰ কথা শুনি নীৰৱে আঁতৰিলোঁ। দেখিলোঁ বিজ্ঞানৰ পৰা দুজনী ছোৱালী নামি গ’ল। পাছফালৰ পৰাই চিনিব পাৰিলোঁ এজনী জ্যোৎস্না। ঠিককৈ বন্ধা ধুনীয়া খোপা আৰু দীঘল ডিঙিত জিলিকি শোভা পোষা টেইনডালাৰে সৈতে সেইজনী নিশ্চয় জ্যোৎস্নাই হ’ব। ঘূৰি আকোঁ এবাৰ লক্ষ্য কৰিলোঁ। ঠিকই, খোজ কাটলতো তাইৰ এটি নিজস্ব ভঙ্গী আছে।

পেণ্টত বোকা লাগিছিল। বহুত হয়তো সেই বখা লক্ষ্য কৰিছিল, কিন্তু মই ক্ষমতাৰ কাৰণে সকলো পাহৰি গৈছিলোঁ। জ্যোৎস্নাই মোৰ মনোৰাজ্যৰ কোনো এটা অঙ্গকাৰ চুক পোহৰাই তুলিছিল। পৰিচয় হয়তো একোৱেই নাই, কিন্তু জ্যোৎস্নাৰ বিষয়ে যি কথাই মই জানো। আচৰিত কথা—আজি যেন জ্যোৎস্নাক মই নতুনকৈ দেখিছোঁ। জ্যোৎস্নাৰ পোহৰত আজি যেন মই এখন নতুন পৃথিৱীৰ ৰূপ অৱলোকণ কৰিছোঁ। এই জ্যোৎস্নাকেই মোৰ বাবে আঙঠি পিন্ধাবলৈ দেউতাই ঠিক ঠাক কৰিছিল। জ্যোৎস্না গগন ভূঞাৰ ডাঙৰ ছোৱালী। গহীন বুদ্ধিমতী। ভূঞাৰ দুয়োজনী ছোৱালী এইবাৰ প্ৰৱেশিকা পাছ কৰিছে। জ্যোৎস্না আৰু কৰবী। কৰবী গুৱাহাটীত থাকি পি, ইউ, পঢ়ে। জ্যোৎস্না আছিল গাঁওৰ ঘৰতে। জ্যোৎস্নাক খোজাবচা কৰা কথাটো ঘুমুকে-ঘানাককৈ স্নেহে মুগুনা নহয়। কিন্তু দেউতাই যে ইঠাতে এনেকৈ আঙঠি পিন্ধোৱাৰ বন্দবস্ত কৰি পেলাইছিল তাক মই জনা নাছিলোঁ। সন্তুষ্ট মোক টেলিগ্ৰাম কৰি স্বাতি পঠোৱাৰ উদ্দেশ্যে সোৱা আছিল, আৰু যি নোযোৱাত তেওঁ নিজে আহি ওলোৱাৰ কাৰণো সেইটোৱে। সঁচাকৈয়ে

দেউতার সজ্জ ইচ্ছাত মই অজানিত এটা প্রচণ্ড আঘাত কৰিছে। ইচ্ছা-অনিচ্ছাতকৈয়ো দেউতার সম্মান আৰু ব্যক্তিত্বত সি এটা চেকা মানিলে। কিন্তু এই পৰিণতিৰ বাবে জানো জগৰীয়া মই? তেন্তে কি জোনালীয়ে তাৰ বাবে দায়ী? নহয়, সি কেতিয়াও হ'ব নোৱাৰে। তাইক মই লৈ আহিছিলোঁ। আসন্ন মৃত্যু মুখৰ পৰা। ময়ো এনে কাম কৰি একো পাপ কৰা নাই, দৈৱেই মোক সেই সৎ প্ৰেৰণা আৰু প্ৰবৃত্তি দিছিল। তেনেহ'লে দোষ কাৰ? সৰল, সত্যনিষ্ঠ, নিৰ্ভীক আৰু স্পষ্টবাদী দেউতাৰ?।

দোষ হয়তো কাৰোৰেই নাই। দোষ হয়তো পৰিস্থিতিৰহে। এটা ওলট-পালট অদ্ভুত চিন্তাৰ ধুমুহাত মনৰ আকাশ ধুবলী-বুঁবলী হৈ পৰিছিল। প্ৰচণ্ড বেগেৰে আহি কেতিয়াবাই হোটেলত উঠিছিলোঁ। ওপৰ মহলাৰ বাৰান্দাৰ ৰেলিঙত ধৰি বহুপৰ সেইদৰে চিন্তা কৰিয়েই আছিলোঁ। কিন্তু এই ভুল বুজা-পৰাৰ বাবে পৰিস্থিতি এটাৰ সৃষ্টি কৰে কোনে? মানুহে নে দৌৱ? দৈৱ কি বস্তু? মানুহে ক'ব সকলো কৰ্মবল। শাস্ত্ৰই ক'ব জগতৰ সকলো ঘটনা কাৰ্য্য-কাৰণ সম্বন্ধ বিশিষ্ট। সকলো কাৰ্য্যৰ অন্তৰালত এটা কাৰণ আছে, আৰু সকলো কৰেণৰ মূল তাৰ পূৰ্ববৰ্তী কাৰ্য্য। তেন্তে আমাৰ এই খেলি মেলি আৰু ভুল বুজা পৰাৰ মাজতো নিশ্চয় কিবা মূল কাৰণ আছে।

“বাবু! আপোনাৰ এখন চিঠি আছে।”

পাছফালৰ পৰা হোটেলৰ বয়টোৱে মোক এখন দীঘল খামৰ চিঠি আগবঢ়াই দিলে। চিঠিখনৰ আখৰ কেইটা ধুনীয়া। পৰিচিত ঘেন লাগে। যি নহওক চিন্তাৰ এটা অৱকাশ পাম বুলিযে ভাল লাগিল। ভিতৰলৈ গৈ কাপোৰ কানি সলোৱাৰ দিহা কৰিলোঁ।

খামটো বৰ উৎসাহেৰে ফালিলোঁ। এখন দীঘল চিঠি। খিচ্-খিচ্ কৰে সকলো যুগৰ গাজীয়েই আখৰবোৰ। মানুহে ক'ব ছোৱালীৰ আখৰ হেনো দেখিলেই চিনিব পাৰি। ওপৰৰ সন্ধান আৰু

শেষৰ আখৰ তিনিটা নোহোৱা হ'লে ছোৱালীৰ চিঠি বুলি তাক ধৰি লব নোৱাৰিলোঁহেঁতেন। শিৰোনামাৰ ইংৰাজী আখৰ কেইটাৰ গঢ়াটা মই ঘেন ক'ত দেখিছিলোঁ। অ' মনত পৰিছে। জোনালী-ইত্তৰ ঘৰত। জোনালীৰ পঢ়া কোঠাৰ বেৰত এখন এম্ব্ৰইডাৰি বন্ধাই আৰি থোৱা আছিল। লিখা আছিল— Truth is God and God is truth অৰ্থাৎ সত্যই ভগৱান আৰু ভগৱানেই সত্য।

সেই আখৰ কেইটা যে একেখন হাতৰ আছিল তাক শিৰোনামাৰ আখৰ কেইটাই ঘোষণা কৰিছে। সঁচাকৈয়ে জোনালীৰ হাতৰ এই ধুনীয়া পৰিপাটি সিখনি দেখি মনটো ভাল লাগিল। অন্তৰত এটা প্ৰশংসাৰ মূহু আৰতি উঠিছিল।

সকু টেবিলখনত চিঠিখন মুকলিকৈ ল'লোঁ। জানিব লগীয়া বহু কথাই মনটো উদ্ভিগ্ন কৰি তুলিছিল। তাই লিখিছে—

“অসীম দা।”

প্ৰথম মোৰ হিয়াভৰা প্ৰজ্ঞা আৰু নতজানু হৈ কৰা দূৰণিৰ প্ৰণাম গ্ৰহণ কৰিব। তেজৰ সম্বন্ধ হয়তো নাই, কিন্তু কিহৰ সম্বন্ধ নাজানো, আপোনাৰ ছুদিনীয়া পৰিচয়ে মোৰ অন্তৰৰ সমস্ত চেতনা ভক্তি মিশ্ৰিত মৰম স্নেহেৰে ভৰাই দিছে। অজ্ঞতাৰণত যদি কিবা দোষ কৰিছোঁ তাৰ বাবে আৰম্ভণিত মাৰ্জনা বিচাৰিলোঁ।

দাদা! আপুনি' মোক নৱ-জন্ম দিছে। মোৰ মাৰ জীৱনো আপোনাৰ দান বা অনুগ্ৰহত ঘূৰাই পালোঁ। এই দুটি জীৱনৰ অপৰিশোধনীয় অণৰ বাথে দিবলৈ আমাৰ কি আছে? বিত্ত আমি। আমাৰ চিৰজীৱন কৃতজ্ঞতাৰ অঙ্কৰে সিক্ত হৈ থব।

এটি কথাত মৰ্মান্তিক দুখ পালোঁ। আপুনি কি যে অবস্থাত মোক এৰি থৈ গৈছিল। অথচ এবাৰ মাত এবাৰকে আৰু দি নগ'ল। কিন্তু আপোনাৰ বিৰুদ্ধে ভবাৰ আগতে মোৰ যদি স্বত্বা হয় তেন্তে সিয়ো স্তব্ধ হ'ব। মই নিশ্চয়কৈ ঠাৱৰ কৰিছোঁ আপুনি কিবা

প্ৰতিজন পৰিস্থিতিত প্ৰবিহে মোক এনে বিপদৰ মাজতো এবাৰ মাত্ৰ এবাৰ দি যাব নোৱাৰিলে। ভগবানে আপোনাৰ অমঙ্গল দূৰ কৰক, এয়ে মোৰ আন্তৰিক কামনা।

অসীমদা! আপুনি কৈছিল—মই সুখ-দুখৰ সকলো কথা আপোনাক নিজৰ ককাইৰ দৰে বুলি ভাবি ক'বলৈ। এই 'ককাইৰ দৰে' শব্দটো মই ভাল নাপাও, কাৰণ দৰে বা নিচিমা শব্দ বস্তুৰ এটা তুলনা বা সাদৃশ্য বুজোৱাতহে খাঁটে। বস্তুৰ ঐক্য বা অভিন্ন ভাব গুৰুজায়। সেয়ে মই বওঁ আপুনি মোৰ ককাইদেউ দাদা-অসীমদা : যাৰ অকপট মৰম স্নেহৰ সীমা নাই। আৰু সেই অধিকাৰতে আজি মোৰ মানসিক বেদনাত আৰু দুটা নতুন কথাৰ ভাগ আপোনাক দিব খুজিছো।

চাওঁক দাদা! আমি ছয়ো যিদিনা ঘৰলৈ আহিছিলোঁ সেইদিনা আবেলিৰ ঘটনা। মা'ৰ বোলে দুদিন আগৰে পৰা জ্বৰ আছিল। মনৰ অৱস্থাও অতিশয় বেয়া আছিল। অভুক্ত অৱস্থাতে তেওঁ তাঁতশালত কোনোবাই কাটি থোৱা সূতা কিছুমান যোৰাই আছিল। তেনেতে আপোনাৰ পিতৃ (মৌক ক্ষমা কৰিব—সেই সন্মানীয় ব্যক্তি-জনৰ নাম ল'বলৈ অন্তৰত কিমান আঘাত পাইছো!) এইফালে যায়। তেখেতে মাৰফালে চাই হাত জোকাৰি বহু ককৰ্থনা কৰে। কথাৰ মৰ্ম আছিল এই—

“তোক মই এসময়ত চাকৰি দি ইয়াত পাতিছিলোঁ। গাঁওবুঢ়াৰ মাটিত ঘৰ সাজি থাকিবলৈ ময়ে ব্যৱস্থা কৰি দিছিলোঁ। কিন্তু তই মোক এইটো কামোৰ মাৰিব নালাগিছিল। তোৰ সেই ডাংকাটি বেস্তা হোৱালীজনীক কু-মন্ত্ৰণা কৰি মোৰ ল'ৰাৰ ভেজ পিবলৈ দিব নালাগিছিল। ইয়াৰ প্ৰতিশোধ মই লম। মই তোক হাতেৰে নামাৰোঁ, ভাতেৰে মাৰিম। বিহ গছৰ পুলি ক'ইছিলোঁ। চাওঁবাক উভালিৰ পাৰোঁ নে নো'ৰাৰোঁ।”

প্ৰায় একে উশাহতে বহুতো কথা কৈ তেওঁ টিকিচি-বিকিচি

গুটি গ'ল। লগে লগেই সোমাই আহিছিল গাঁওবুঢ়া। তেওঁ মাক চকু চেলাই ধৰিলে—।

“হোঃ। মইতো তোৰ দৰে বাগৰীক পহিলেই ঠাই নিদিওঁ। এই ভোলা বাবুইহে এইখান কৰিলে। এতিয়া মাটিৰ টকা দুশ আঞ্জি কিমান বছৰ হ'ল দিবলৈ মনত নাই। তাতে বেটীয়ে জীয়েকক কিবা বোলে পিউ পঢ়ায়। বোলে গাত নাই ছাল-বাকলি, মদ খায় সাতু টেকেলি।”

উত্তৰত মাই ক'লে— “মাটি টুকুৰাতো ক'লৈকোঁ দাঙি নিব নোৱাৰোঁ। ছোবালী হ'ল লোকৰ বস্তু। ওলাই গল গুচিল। মই মৰিলে যাৰ মাটি তাৰে থাকিব। তুহুপৰি ১০/১২ বছৰত খুচুৰাকৈ দিওঁতে নাই বলিও দুই-আঢ়ৈ শ টকা দিয়া হৈছে। বিনা সময়ত মাটিৰ দাম আছিল ন কুৰাহ।”

সেই সঁচা কথাৰ কোঁৱৰ লগে লগেই গাঁওবুঢ়াই এখন ভীষণ হৈ চৈ লগাই দিলে। মাক যেন ধৰি এচাৰিহে মাৰিব। তাঁতশালৰ পাতৰ পৰা হাতত ধৰি সেই বেমাৰী মানুহজনীক চৌচৰাই আনিলে। মুখেৰে মিহক আহি তিহকে মাতিিলে। লগে লগে মৃগা-পলু অহাদি গাঁওবুঢ়াৰ ঘৰৰ ল'ৰা-ছোৱালী, নাতি-পুতি সকলো আহিল। ধেমালি চোৱা দৰ্শকৰ দল আহিও চোতাল নধৰা হ'ল। কোনে জানে সেই অৱস্থাত মাক যদি কাটিও পেলায় তথাপি তাৰ প্ৰতিবাদ কৰা লোক স্নাত নোলালহেঁওন। বুঢ়াৰ হাতৰ পৰা কোনোমতে এবাৰ মা গৈ ভিতৰ সোমাল। বাহিৰত বহুত তৰ্জন গৰ্জন আৰু অগ্নীল ঈশ্বৰ আক্ষালন চলিছিল। তাঁতশালৰ সকলো বস্তু ভাঙি চিঙি কোনোৱে লগু-ভগু কৰাত লাগিল। কোনোৱে ক'লে—

“মাক টাং-টিঙেলি, জীয়েক সাত-ষাটৰ চেঙেলি।” তাতে কোনোৱে ভেকাহি মাৰি দি ক'লে—

“খোৱা খোৱাহে। সাত-ষাটৰ চেঙেলিক বাতিটোৰ ভিতৰতে কোনে কেইবাৰ বিয়া কৰালে হিচাপে নাই।”

আন এজন আকৌ বিজ্ঞান দাৰ মাতি সিঁয়াৰিছ—

“হে. তহঁতেনো জ্ঞান কিটো ? কাশিৰ ছবাল হৈ পৰগুইৰ গীত গায় ? আজিৰ দিনত, বিজ্ঞানৰ যুগত কোন তিৰোতাই কিমান বেছি মতা সলাব পাৰিছ, তাতই আচল কৃতিত্ব।”

‘ তাক শুনি বসিক দৰ্শকৰ বহুত দাঁত উলিয়াই ঢেংঢেংকৈ হাঁহিছে। কিছুমান সুহৰি, টিকি-বিকি দি এটা বীভৎস আশ্বাস দি কোলাহল সৃষ্টি কৰিছে। ছিঃ ছিঃ। কিষে কথাবাব মই শিখিব নথিছ। মোৰ ধৰ্মনীতি এষা তেজ উঠিছে। দাদাদেব। মোৰ হাতত কঁপনি উঠিছ। এটাবাৰ মই সত্যৰ অলাপা অপলাপ নোহাবাকৈ লিখিছো। ইয়াৰ যিবিলাক অশ্লীল কথা মাথায় মোক বাদ দি কৈছিল, সেইবোৰ মোৰ এজনী কম বয়সীয়া বান্ধৱী অনুৰে কৈছে। ঘটনাৰ নাটকীয় ৰূপটো যে আক বিকট, আক বেছি নিৰ্জঙ্ঘ তাক আক দোহাৰি লাভ নাই।

চাওঁক দাদা। মাথুহে মাথুহৰ ওপৰত কেনে জঘন্য আচৰণ কৰিব পাৰে। এইখিনিতে আক এটা সত্য গোপন কৰিলে মোৰ অন্তায় হ’ব। সেইটো হল— কিছুমানে আমাৰ ঘৰটোকে ভাঙি পেলাবলৈ প্ৰস্তাৱ কৰিলে। তাতে গাঁওবুঢ়াৰ সক পুতেকেহে বাধা দান কৰাত ধেনিবা কামটো নহল। গাঁওবুঢ়াৰ এইজন ল’ৰা অতি অঘাইতঃ, তাক নিশ্চয় আপুনিও জানে। তাৰ জানো আমালৈ কি দয়া উপজিল সেইদিনা ? পঢ়াশালীত তাৰ ব্যবহাৰত মুঠ অতিষ্ঠ হৈ পৰিছিলোঁ। তাকে এদিন মই চৰ সোধাইছিলোঁ। সেইবোৰ বহুত কথা। পুৰনি ঘা বখালি আক বিষ সৃষ্টি কৰিব নোখোজো।

উ.। কি যে মৰ্মাস্তিক হুখ। সেইদিনা মাই পলাবলৈও যে বাট বিচাৰি নোপোৱা হৈছিল। কেঁচুৰ দৰে কোঁচ-মোচ খাই তেওঁ মোৰ বিছনাৰ তলত সম্ভৱ আশ্ৰয় বিচাৰিব খুজিছিল। প্ৰাণৰ ভয়ত নহয়—নাৰীত্বৰ অপমান আক কলঙ্কৰ ভয়ত ! তেওঁ মোক কৈছে যে

মানুষ আৰু বান্দৰৰ আচল্যত প্ৰভেদ নাই। প্ৰভেদ মাত্ৰ লাজ আৰু শিষ্টাচাৰত। কিন্তু মানুহে যেতিয়া সেই দুটা বস্তু পাহৰি যায় তেতিয়া সিহঁতে বান্দৰতকৈও হীন আচৰণ কৰিব পাৰে। শ্ৰী জাতিক উজ্জ্বল কৰি ৰাজহুৱা ভাবে আয়োদ-উৎসৱ পাতি অসং কৌতূহল চৰিতাৰ্থ কৰা কুকৰ্চি পশুৰ মাজত নাই। কিন্তু মানুহৰ হলে আছে। তাৰ নীচতম উদাহৰণ মহাভাৰতৰ দ্ৰৌপদীৰ বস্ত্ৰ হৰণ। মাৰ অভিজ্ঞতা আৰু আত্মচেতনাৰ ওচৰত মই আশংকা নথী। দৰিদ্ৰতাৰ আৱৰণটো একবাই পেলাল মই এতিয়াও স্তম্ভৰ্শনা নাবী। বয়সৰ তুলাচনীত তেওঁ বুঢ়ী হোৱা নাই। দৰিদ্ৰ আৰু সংঘাতে তেওঁৰ কেঁচা দেহত অকাল বাৰ্জিক্যৰ বং সানি দিছে। ৩৮ বছৰত পাশ্চাত্যৰ ফালে বজ্জাত ছোৱালীয়ে হৈ থাকে। ও মই আচল কথাৰ পৰা আঁতৰি আহিলোঁ। ক্ষমা কৰিব।

আন এটি কথা মই লগতে আপোনাক জনোৱাটো উচিত বুলি বিবেচনা কৰিলোঁ। সেইটো হ'ল ইয়াত চলা কিছুমান অশ্লীল অপ-প্ৰচাৰ।

মদন মিত্ৰ ইয়ালৈ আহিছিল। সি আহিও মাক বহুত কদৰ্শনা কৰি ভাবুকি দি গৈছে। তাৰ কথা হ'ল—মোক কু বুজি দি মায়ে লৈ আহিছিল আৰু আনৰ লগত পলুৱাই খেদাৰ মূলতে মা। এই কথাৰ লগতে যোগ দি গাঁওবুঢ়াৰ ঘৰখন প্ৰমাণ কৰিছে যে আপোনাৰ লগত মই বাতা-বাতি গাঁওৰ পৰা পলাই গৈছোঁ। তেতিয়া মদন মিত্ৰই মাৰ পৰা ক্ষতিপূৰণ বিচাৰি বহুত আইন-আদালতৰ ভয় দেখুৱাইছে। এইবোৰ একো কথাৰে জু-ভটং নোপোৱা বুলি মাই খেদ কৰাত সিহঁতে প্ৰতিশোধ লব বুলি হুমকি দি গুচি যায়। এইবোৰ কথা এইখন গাঁওৰ এটি সামান্য গৰখীয়া শিশুয়েও জানে। কাৰোবাৰ ৰক্ষা চাকৰক সোধক, সিও ক'ব।

মনৰ ভাৰণাত সমাজ জীৱনৰ এখনি ছবি অঁপেগত হাতেৰে আঁকি আপোনাক দিলোঁ। দোষ-জটী ক্ষমা কৰিব। বুজিলোঁ আমাৰ দৰে প্ৰাণীৰ জীৱন কাউনী-কুকুৰৰ দৰে। লোকৰ অৱজ্ঞা আৰু তাজিল্য

আমার সুন্দর। অন্তৰত দুখ থাকিল যে আপোনাৰ দৰে মহৎ জীৱনৰ সৌন্দৰ্য্য আৰু সৌৰভখিনি আমাৰ পক্ষি জীৱনৰ আৱৰ্জনাৰে ম্লান আৰু দুৰ্বিত কৰিব লগা হ'ল। আজিলৈ বিশেষ নাই। মাৰ গা কিছু ভাল পাইছে। আপোনালৈ ভেঁওৰ মৰম আৰু শ্ৰদ্ধা, স্নেহ আৰু আশীৰ্বাদ জনাবলৈ কৈছে।

অশেষ শ্ৰদ্ধাৰে ইতি—

আপোনাৰ ভনী

“জোনালী”

বি. জ.— আজি গাওবুটাইতে জনাই দিছে যে এক সপ্তাহৰ ভিতৰত যদি টকা দুশ নাপায় তেন্তে আমাৰ ঘৰ-দুৱাৰ ভাঙি খেদি দিব।”

গাঁৱলীয়া সমাজৰ-বুৰঞ্জীৰ এটা অধ্যায় পঢ়িলোঁ। বজাবিহীন সমাজবাদী সমাজৰ এটা কৰণ চিত্ৰ চকুৰ আগত ভাঁহি উঠিল। এজনী অনাজ্ঞা, বিধবা, এজন অৰক্ষিতা, অবলা গাভৰু! সিহঁতৰ ওপৰত কিমানখন জাল চাৰিওফালৰ পৰা পেলোৱা হৈছে। সভ্য সমাজৰ এই ভব্য-গব্য মানুহৰ ক'তজনে বিভিন্ন স্বার্থ-প্ৰাণেদিও হৈ এই হৰিণ চিকাৰত প্ৰবৃত্ত হৈছে। কোনোৱে ৰূপ, কোনোৱে ধন, কোনোৱে বা কামনাৰ পম খেদিছে, কোনোৱে চিত্ত, কোনোৱে বা চিত্ত হৰণৰ চেষ্টা, কোনোৱে ঈৰ্ষাত, কোনোৱে বা স্পৰ্দ্ধাত, আভিজাত্যৰ ভেমত আৰু যাব অজ্ঞ কোনো স্বার্থ নাই সেই সকলে বা কাৰো নীচ ভোৰাশ্বাদ নাইবা কুকুৰচিৰ্পৰ্ণ আমোদ উপভোগত মজি আছে। মুঠতে উদাৰ বহল দৃষ্টিত চাব পৰা সং আৰু মহৎ ব্যক্তিৰ যেন একেবাৰেই অভাৱ হৈছে সমাজখনত। এক কোৱল সহানুভূতি আৰু অব্যক্ত বাখাৰ বিলাপ-বিনি নি অন্তৰৰ গোপন কোণত ধীৰে ধীৰে গুমৰি উঠিছিল। তেনেতে বয়টো সোমাই আহিল।

“বাবু, ভাত দিছোঁ।”

ভাত কেইগৰাহমান খোৱা হ'ল। আলা আৰু মছলাৰ উৎপাতে

মুখ আৰু পেটত পোৰণি তুলিছিল। চিন্তা চূৰ্ণানোৰ জ্বালা মনৰ মাজত বাকবোয় অনুভৱ কৰিছিলোঁ। কিন্তু কোনাটো কথাৰ প্ৰতিবাদ কৰিব পৰা নহ'ল।

[১২]

বীমা কোম্পানীৰ অফিচ। টকা পইচাৰ নীৰস হিচাপ-নিকাচ-বোৰৰ মাজত কোনা শাস্তি পোৱা নাযায়। বিছুমানলোকৰ পলিচিৰ জমা ঠিকমতে নপৰা, মণি-অৰ্ডাৰৰ টকাবোৰ খেলিমেলি, কৈফিয়ৎ তলব কৰা, বিলম্বিত দোষৰ জৰিমনাৰ জাননী দিয়া আদি হিবি-জিৰি কামবোৰ কৰি কৰি আৰু বিৰক্তি লাগিছে। ইটা সিটা ফাইল ঘাটি ঘুকুটি টেবিলত দ'ম কৰিছে। কিবা এখন কাগজ বিচাৰি উলিয়াব নোবাৰি কপালত ঘাম জমা হৈ উঠিছে। ফেনখন কিছু জোৰে চলাই দিয়া হ'ল। ওচৰাত থকা মেধিৰ টেবিলৰ কাগজ কেইখিলামান উফৰি গৈ তলত পৰিল।

“হেৰি পাঠক। বোলো কৰে কি?”

মেধিৰ ফাল চাই তালুকদাৰে সিখন টেবিলৰ পৰা মাত দিলে।

“কৰিব আৰু কি? পাঠক আজিকালি ‘অন’তে থাক। কিয় আপোনালোক জানা নাজান?”

কথা শুনি খোটালীটোৰ সকলোবোৰ হোঃ হোঃ কৰি হাঁহি দিল। মিঃ গুণ্ডাই সেৰেঙা উজ্জ্বল দাঁত পাৰি আগল বেকত খুব হাঁহিলে। আৰু আনন্দতে ওলোৱা চকুপানী কমালেৰে মটি মটি ক'ল—

“এ হয় নাকি? বোলো ব্যাপাৰটা কি?”

উৎকৃষ্ট আৰু উৎকৰ্ণ আটাইবোৰ বন্ধু সহকৰ্মীৰ আৱাদৰ মাত্ৰা আৰু কেই ডিগ্ৰীমান উন্নত কৰিবলৈ তালুকদাৰে আকৌ ক'লে—

“বোমো পূৰ্ব্বেৰাগ, নৱৰাগ আদি চলিছে ।”

আকৌ গিৰ্জনি মাৰি হাঁহিব ৰোল তুলিলে । তুই এজনে টেবিলত চপৰিয়াল । কোনোৱে হাতৰ ফাইলটোকে দলিয়াই দি টেবিলত আৰামেৰে ভৰি তুখন তুলি দিলে । মিঃ গুপ্ত হাঁহি হাঁহি থৰ পৰিল ।

এয়া কৰ্মী সকলৰ নিৰ্দ্দায় আমোদ, বিমল আনন্দ-বিনোদন । কৰ্ম-ক্লান্ত জখৰ জীৱনত এটুপি গৰম চাহ আৰু অকণি নিৰ্মল হাঁহি ধেমালি আমদানি এইখন ৰাজ্যত অতি আৱশ্যক । অইন সময় আৰু পুৰিস্থিতি হ'লে হয়ো এই আমাদ-আনন্দৰ ভাগ লব পাৰিলাহেঁতেন । কিন্তু আজি কিয় জানো তাৰ ব্যতিক্ৰম ঘটিল । ৰগৰাটা নিকৰ্ণে চিন্তে গ্ৰহণ কৰিবলৈ পৰিবেশ আৰু মানসিক অৱস্থা মোৰ অনুকূল নাছিল । সেই দেখিয়ে হঠাতে মোৰ কাণ তুখন অলপ ৰঙা হৈ পঠিছিল । তালুকদাৰৰ ফালে এবাৰ চাই ঈৰ্ষা বিৰক্তি প্ৰকাশ কৰিছিলোঁ । কিন্তু স্নানকালই মনৰ ওপৰত বিৰকৰ অধিকাৰ স্থাপন কৰিলোঁ । এনেত অফিচৰ পিয়নাটাৰ তুখনো চিঠি দি গ'ল । এখন চুটি আৰু আনখন দীঘল খামত দিয়া । তালুকদাৰৰ ৰিপোর্ট সমৰ্থন কৰি মেধিয় তপ্কৈ ক'লে—

“চাওঁক, তালুকদাৰৰ কথা ঠিকেই । নহ'লেবো চুটি দীঘল খামত জাপ জাপ চিঠি কাৰ আহিছে ?”

আন এজনে ক'লে—“হওঁক, ঈৰ্ষা কৰিব নালাগে । নিজৰ নাই, বন্ধু-বান্ধৱৰে হওঁক, সোয় সুখ ।”

হেওঁক সমৰ্থন কৰি আটায়ে লাগিলে । এনেতে বিভাগীয় মোনজাৰ অফিচলৈ সোমাই অহাত আমাৰ ব্যক্তিগতকাৰণৰ বৰনিকা পৰিল । মান মনে হয়ো এটি স্বস্তি বোধ কৰিলোঁ ।

সেইদিনাখন অফিচ এঘণ্টা আগটাই ছুটী হৈছিল । অকৃতপূৰ্ণ খেল প্ৰতিযোগিতাখন উপভোগ কৰাত লুবিধা দিয়াটোৱেই জাৰ কাৰণ আছিল । বন্ধুসকলে ঠেলি হেচি মোকো লৈ গৈছিল খেল চাবলৈ । মনৰ ভাগৰ পলাবলৈ এনে এটা সুৰ্ণ সুযোগ হয়ো কামনা

কৰিয়ে আছিলোঁ। যথা সময়ত গৈ আমি ক্ৰীড়া মঞ্চৰ নিৰ্দিষ্ট আসনত বহিলোঁ।

বিৰাট গান্ধীৰ্য্যপূৰ্ণ পৰিবেশত বেণু বাজি উঠিল। খেলাকৰ দল লীলা চঞ্চল গতিত বং-বেৰঙৰ জাৰ্চি পিন্ধি প্ৰৱেশ কৰিলে। দৰ্শকৰ অৱণাত যেন এছাতি উলাহৰ বতাহে কঁপনি তুলি হো হোৱাৰ শব্দ কৰিলে। খেল চাবলৈ কেন্দ্ৰীয় মন্ত্ৰী এজনো আহিছিল। প্ৰথম আষ্ট্ৰেলিয়ান দলৰ কোণ্টুইন আৰু পাচহ অসমৰ শ্ৰেষ্ঠ তাৰকা একাদশৰ কেপেইনক তেওঁ কৰমৰ্দ্দন কৰিলে। অসমৰ মন্ত্ৰী আৰু বিধান সভাৰ সদস্য কেইবা গৰাকীও উপস্থিত আছিল। খেল আৰম্ভ হল।

সুন্দৰ আৰু উন্নত মানৰ বিশিষ্ট খেল এখন হৈছিল। হৈ-চৈ চিঞৰ-বাখৰ, আবেগ-উত্তেজনা সঘনে চলিছে। মাজে মাজে দৰ্শকৰ মাজত চৈল-হেঁচা ছলছল আনকি মাৰ-পিট পৰ্য্যন্ত চলিছে। শান্তিৰক্ষক আৰু স্বেচ্ছাসেৱক বাহিনীয়ে তৎপৰতাৰে কৰ্তব্য কৰিছে। এক চোকণ্ড সমাধা যেন বশ আৰু খেলুৱৈৰ পৰা চকু বৃথাব নোৱাৰি। এনে নিবিড় বাস্তৱ্য, এনে সঘন আৱেগ উত্তেজনাৰ অমূল্যভূতি সঁচাকৈয়ে দুৰ্লভ। এই আনন্দ, এই উচ্ছ্বাস বাস্তৱতে সংসাৰ-চিন্তা ব্যাধিৰ প্ৰতিশোধক। দেখাত এটা চামৰাৰ বশ লঠিওৱা বেশা হ'লেও এই ক্ৰীড়ামোদৰ মাদকতাৰ জীৱনত প্ৰায়োজন আছে। এৰা জীৱন মানেইতো ক্ৰীড়া-চঞ্চল গতিশীল অৱস্থা। আপোন পাহৰি অনেক পৰ খেলকে চাইছা। এফালে এটি গল হ'ল। উহ্। কিয়ে উত্ৰালল আনন্দৰ হেন্দোলনি। কিয়ে অধীৰ মুহূৰ্ত্ত। কিমান বৰাটাপ্ কিমান ফটকা ফুট-ন, কত কমাল, কত বেলুন আকাশত উৰিল। লগে লগে প্ৰথমবাৰৰ বিৰতিৰ হুইচেল বাজিল।

আকৌ কিছুবলি উত্থলি-মুত্থলি অস্থিৰ অৱস্থা। পুনৰ খেল আৰম্ভ হ'ল।

“ভামোল এখনকে খাওঁক।”

আমার পাচফাল বহা ডেকাই কাগজৰ টোপোলা এটা আগবঢ়াই দিলে। ঘূৰি চাই এটি কুহুমতাৰ পাতল হাঁহি মাৰিলে। তামোল এখন মুখত ভৰালোঁ। ডেকা বেঙ্কত কাম কৰে। বন্ধু। টোপোলাটো ঘূৰাই দিওঁতে তেওঁ মোৰ ওপৰ জেপাটালৈ চকু কৰিছিল। মুখৰে একো নক'লে। তেতিয়াহে মোৰ মনত পৰিল যে অফিচত পোৱা চিঠি তখন পঢ়িবলৈ আজন্মিক পোবা নাই।

চিঠি। এখন চিঠি নিশ্চয় জোনালীৰ। দীঘল খামত পৰিচিৰ আখৰৰ শিৰানামাই সেই প্ৰত্যয় মোৰ মনলৈ আনিছিল। কিন্তু দ্বিতীয়খন কাৰ? বাৰেই নহওক বাঢ় সেইখন। দীঘল চিঠিখনৰ কথাইহে মনত বৰকৈ খুন্দিয়া-খুন্দি কৰিছে। জোনালীয়ে যেন বুকুত থকা খামটাৰ ভিতৰৰ পৰা কব ধৰিছে—“শুনক মোৰ কথা, চাওক এয়া বিখন কাণ্ড ঘটিছে ইয়াত। আক কত ।” মনটো উচ্পিচাই উঠিছিল এবাৰ। ইমান ডাঙৰ হাঁহি-আনন্দৰ মহামেলা এখনৰ পৰাও মনটো যেন লৰমাৰি গৈ জোনালীৰ ওচৰ পাইছিল। সেই নিৰানন্দ মুখখনি, শোঁতা চকুখুৰি সমুখত ভাঁহি উঠিল। সেই কণা নাৰীৰ নিথৰ দেহটি, হতাশা চাৰনি আৰু কুটিল পৰিবেশৰ নিজম ভীতিপ্ৰদ ছবি জিলিকি উঠিল।

বলটো এবাৰ খুব জোৰৰ ওপৰলৈ উঠিল। মাটিত পৰিবলৈ নো পাওঁতেই সিটো দলৰ এজনে ওলোটাকৈ প্ৰচণ্ড কিক্ কৰিলে। বন্দুকৰ গুলীৰ দৰে বল উভটি আহিল। বাঃ বাঃ ব্ৰোভা ব্ৰেভো, উল্লাস ধ্বনি গগণ আন্দোলিত হ'ল।

কিছুমান লোকৰ জীৱনা এই বলটিৰ দৰে খেলাৰ সামগ্ৰী। আত্মতৃপ্তিৰ বাবে কোনোৱে সেই জীৱনত আঘাত কৰে। অস্থিৰ জীৱন আত্মযত্নীন বলটোৰ দৰে বাগৰি গৈ হয়তো অস্ত্ৰ কাৰোবাৰ হাতত পৰে। তাতো প্ৰচণ্ড প্ৰতিঘাত পাই উভটি আহিব লগা হয়গৈ। এইদৰে সমাজত ইজনে সিজনে, বহুজনেই একেটি জীৱনক লৈ খেলা কৰে, ক্ৰীড়াযোগ্য কৰে। নিজৰ বলটিৰ লুখ-লুখ, আঘাত-প্ৰতিঘাটৰ

প্ৰতি নতুন দৰে সেই হৃৎকীৰ্ত্তী জীৱনৰ প্ৰতিও সমাজৰ খেলুৱৈ উদাসীন থাকে। দৰ্শক মণ্ডলীয়ে একেদৰে সেই মামুহক লৈ কৰা খেল চাই আনন্দ কৰে, আনন্দ পায় আৰু নানা মন্তব্য দিয়ে।

জোনালী আৰু চন্দৰীৰ জীৱন আজি সমাজৰ দুটা বল। এটা নতুন আৰু এটা অলপ পুৰণি। সিহঁতক কেন্দ্ৰ কৰিয় কোনোৱাৰ 'চোম্পিয়নশ্বিপ' লাভ কৰাৰ সপোন দেখিছে। কোনোৱাৰ অৰ্থ লাভৰ পথ দেখিছে। আঘাত-প্ৰতিআঘাত সঠি মাটিত বাগৰি চুঁচৰি এই চামৰাৰ বল এদিন ফাটি যাব। সমাজৰ অভ্যাচাৰত কেঁচা শৰীৰো এদিন উৰি যাব। খেলুৱৈৰ দৰে হয়তো সমাজেও আকৌ নতুন বন বিচাৰি পাব। উহ্। কি যে সংসাৰ খেলা। কি যে ক্ৰীড়া-মঞ্চ সেইখা।।

ভাবি ভাবি একবাৰে তললৈ পৰিছিলোঁ। কেনিয়া যে খেলাৰ শেষ হুইচল পৰিল নুশুনিলোঁ। সকলো ফালে উঠা-উঠি লাগি এটা ভীষণ বোলাহল হোৱাতকৈ গম পালোঁ। খেলাৰ ফাফল বাক কি হ'ল? নিজৰ মনতে প্ৰশ্ন কৰিলোঁ। কিন্তু আনক সেই কথা মুখ ফুটাই সুধিবলৈ সাহস নহ'ল। বৰ লাজ লাগিছিল। অৱশ্যে মোকো যে সেই বিষয় কোনেও সুধি লাজত নেপেলায় তাক জানো। কিন্তু বাহিৰত গ'লে কোনো আন লোকগোত্ৰ মোক কথাটো সুধিব পাৰে। এনেতে মেধিৰ মুখৰ আলোচনাৰ পৰা জানিলোঁ যে— শেষত সেই 'পেনাল্টি কিং'টো নোপোৱা হ'লে 'অসম শ্ৰেষ্ঠ' তাৰকা একাদশক' অষ্ট্ৰেলিয়ান দলে হৰুৱাব নোৱাৰিলেহেঁতেন। ভূঞাই উত্তৰত কৈছিল— সেইটো অসমৰে দুৰ্ভাগ্য। তালুকদাৰে তাতেই যোগ দি ক'লে তথাপি অসমৰ খেল চমকপ্ৰদ ভাবে সুন্দৰ হৈছে। অভিমত্যা বণত পৰিও অমৰ বীৰত্বকীৰ্ত্তি ৰাখি গ'ল। বিদৰ্শী দলটোৰ প্ৰতি ৰেফাৰীয়ে অলপ পক্ষপাত কাম কৰিছে। আৰু পেনাল্টি কিংত গ'ল— সি একো কৃতিত্বৰ কথা নহয়।

যোৰ মনত খেলালে— সামাজিক ঘটনাৰ ক্ষেত্ৰতো বহুত বিচাৰক

এইদৰে পক্ষপাত ৰায় দিয়া। আৰু আনাক শ্যায় আৰু সন্মত থাকিও ছুৰ্শীতি পৰায়ণ লোকৰ হাতত 'পেনাল্টি কিকত'ত গ'ল খাই পৰাজয় বৰণ কৰিবলগীয়া হয়।

পাঁচ-আজি চ'কৰ পৰা আমি ভঙা-ভাঙি হবলগীয়া হ'লোঁ। বন্ধু-বৰ্গক বিদায় সম্ভাষণ জনাই মই হোটেলৰ ফালে খোজ ল'লোঁ। বহুত সময় ছন্দস্বলৰ মাজত উত্তপ্ত পৰিবেশত নি.সাৰ দি থকাৰ পাছত অবলম্বৰে মুকলি মান খোজ কাটি ভাৰ লাগিছিল।

হোটেল পায়ে হাত-মুখ ধুই চিঠি গঢ়াত লাগিলোঁ। প্ৰথম সেউ সৰু চিঠিখনত খশি ল'লোঁ। সৰু কোঁতুলতাটা আগত নিৰসণ কৰি লওঁ। আচৰিত চিঠিখন মোলৈ দিখা নহয়। কোনোবোৰ দেউতালৈ লিখিছে। তেখেত কোনেই মোটো আহিল। তলত থকা নামটো মাতি চা'লোঁ। শিখা আছে—

আপোনাৰ অতীত বন্ধু
গগন ভট্টা।

মনৰ কোঁতুলন আৰু বাঢ়িল। নিমিষাত এক অন্তৰ্ভূত আনন্দ আৰু দিবা, বিষয় আৰু বিমৰ্ষ সাধ-মিহলি ভাব খেলি গ'ল। চিঠিখন পঢ়ি গ'লোঁ—

প্ৰিয় ভোলা বাবু।

চিঠি টুকুৰা পালোঁ। কিন্তু সি ঘৰ পোৰা আঙঠাত পানী ছটিওৱাৰ দৰে। অবশ্য সি মনৰ তাপ উয়া কমেৱাত কিছু সহায় কৰিছে। কিছু লগে লগ ধোঁৱা আৰু বাষ্প উঠাটোও স্বাভাৱিক।

আপোনাৰ লগত মোৰ সম্বন্ধ আজিৰ নহয়। বাল্যকালৰ পৰাই আপুনি মোৰ বন্ধু। অথচ মোৰ মান অপমানৰ কথাটোও আপুনি এবাৰ ভাবি নাচালে। ইমান দিনৰ পুৰণি বন্ধু আপুনি এটুকুৰা চিঠিৰেই যেন মোহাৰি পেলালে। আপোনাৰ লগত বৈবাহিক সম্বন্ধ ঘটিব বুলি আমাৰ ইয়াত প্ৰায় সকলোৱে জানে। বিশেষকৈ

আঙঠি পিঙ্কোৱা দিনৰ কথাটো একেবাৰে বজ্জনজনাই গৈছিল। কিন্তু আপুনি এয়া কি কৰিলে? মই বাক এতিয়া নাকটো ক'ত লুকাওঁ? যদি আপুনি মোৰ লগত সম্বন্ধই পাতিব নোৱাৰে তেন্তে এইখন ভাওনা কিয় পাতিছিল? ই মোৰ, মোৰ ছোৱালীৰ আৰু গোটেই পৰিয়ালটোৰ প্ৰতি এটা অপমান নহ'লহে?

আপুনি শিখিছে—বিয়া নহ'ল, ল'ৰাৰ ওপৰত আপুনি অধিকাৰ হেৰুৱাইছে আৰু মই তাৰ বাবে ক্ষমা কৰিব লাগে। কিন্তু চাওঁক ভোলা বাবু। নিঃসৰ ল'ৰাৰ ওপৰত যদি আপোনাৰ অধিকাৰেই নাই তেন্তে বাপকটো হৈ আপুনি দিন ঠিক কৰিবলৈ আহিছিল কিয়? অন্ততঃ ভাল বাপকক মহৎ পুত্ৰৰ আশ্ৰয় আগত লৈ অহাটো একো দোষৰ কথা নহ'লহেঁতেন। আৰু ক্ষমা। ইয়াত ক্ষমাৰ প্ৰশ্ন একো নাই। যি হবৰ আছিল সিহে হ'লেই। মনে পতা ঘৰ এখন ভাঙিল বা পুৰি। আকৌ নতুন ঘৰ সাজিব লাগিব। অতীত স্মৰণি আৰু মিছাই কষ্ট কৰোঁ কিয়? “গতশ্চ শোচনা নাস্তি।” অদৃষ্টত যাৰ যি আছে অন্তত সেয়াহে হ'ব। মোৰ কবিতাৰ কাৰণে ঈশ্বৰ পাত্ৰ এটি থৈছে ক'ৰবাত। ধন্যবাদ—

ইতি—

আপোনাৰ অতীত বন্ধু

গগণ ভূঞা।

কবিতা। কবিতা ॥ কবিতা ॥ এই কবিতা তেন্তে জ্যোৎস্নাৰ ঘৰত মতা নাম। আঃ। কি চমৎকাৰ অনুভূতি জগাব পাৰে নামটোৰে। চকুত কবিতা, মাতত কবিতা, কবিতাময়ী নাতি-দীৰ্ঘ অবয়ব, সঁচাকৈয়ে এটি কবিতা-কুঁৱৰীহে যেন হান্ত-লাস্তু গমনত বিশ্ব-প্ৰকৃতি-কুঞ্জ বিহৰণ কৰি ফুৰিছে।

সেই কবিতাৰ অপমান। অপমান কবিতাৰ জনকৰ। সেয়ে জানা? কবিতাক আদৰি আনি নতুনকৈ থাপনা কৰিব খোজা মোৰ পিতৃও অপমানিত, লাঞ্ছিত! আৰু সেই দেখিয়ে আজি লাঞ্ছিত

মই। নিন্দা, শ্লানি, অপমান-গঞ্জনাৰ মহাভাৰ মোৰ মূৰতেহে আচলতে সকলোৱে জাপি দিয়া উচিত। মই পিতৃক অপমান কৰিছোঁ, অমৰ্য্যাদা কৰিছোঁ কবিতাৰ পৱিত্ৰ নামৰ আৰু তাইৰ পৰিয়ালৰ গৌৰৱত মায় অকণ কালিমা ঘঁহি দিলোঁ। মোৰ বাবেই আটাইবাবে হুখিত আৰু লজ্জিত হৈছে। কিন্তু তেওঁলোকে কোনেও নাজানে যে সেই কবিতা মোৰ কাৰণ ৰচিত হোৱা নাই। সেই অনাজ্ঞাতা কবিতা-কুন্তম, বিধাতাৰ শুভ্ৰ আশীৰ্বাদ। এই পুষ্প মালা ধাৰণ কৰি শোভিত হোৱাৰ যোগ্যতা হয়তো মোৰ এইটো ডিঙিৰ নাই। এৰা গৰ্ছ কাপো ফলৰ বাহক নহয়।

দেউতাই চিঠিখনি মে নৈ পঠাই দিছে। তাৰ অৰ্থ হ'ল যি ঘটিছে সেই সকলো মোৰ কৃতকৰ্মৰ ফল। গতিকে তাত আখৰ এটিও সংযোগ নকৰাকৈ তেওঁ নিৰ্দিষ্ট হৈ আছে। শিৰোনামাৰ আখৰ কেইটিও দেউতাই লিখা নাই। তেওঁৰ আখৰ মই চিনো। এয়া আনৰ দ্বাৰাই লিখোবা হৈছে। এটি হতাশাৰ দীৰ্ঘ নিশ্বাস বৈ গ'ল। বিমৰ্ষভাৱে চিঠিখন ভাঙ কৰি ফোফাটাত আৰণী ভৰাই থালোঁ। এবাৰ দ্বিতীয়খন চিঠি হাতত ল'লোঁ।

জোনাসীৰ হাতৰ চিঠি। এফগটী বিস্তাপন লিখনি। এফালৰ পৰা পটি গ'লোঁ—

অসীম দা,

অকপট শ্ৰদ্ধা জনালোঁ। কালি চিঠিখন পঠাই আজি আকৌ এখনি লিখিবলৈ ল'লোঁ। আশা কৰোঁ আমাৰ এই শ্ৰদ্ধা গ্ৰহণ কৰিব আৰু অনিচ্ছাকৃত আমনিৰ বাবে ক্ষমা কৰিব।

এতিয়া ৰাতি চুই বাজিছে। মা পুনৰ ৰোগশয্যাত নি.সাবে পৰি আছে। অন্ধকাৰ আৰু নিস্তকতাই পৃথিৱী গ্ৰাস কৰিছে। নৰ-নাৰী, পত্ন-পত্নী সকলোৰ নিজাদেৱীৰ শাস্তিময়ী কোলাত আঞ্জয় লৈছে। কিন্তু মোৰ বাবে আজি সেই কণ শান্তিও নাই। জীতি, জ্ঞানতা আৰু কত্থে বিদ্বীষিকা চকুৰ আগত আহি তাণ্ডৰ নৃত্য কৰিব

লাগিছে। বুকুখনি চককি চমকি, কঁপি কঁপি যেন প্রতি যুহুর্ন্তে টেঙা পৰি যাব খোজে।

আজি বাতিপুৰাৰ কথা। মাই ক'লে যে গাঁওবুঢ়াৰ হাতত থকা সোণৰ গহনাখিনি লৈ আহিব লাগে। অলঙ্কাৰ বুলিবলৈ যাৰ এজোৰ সোণৰ বালা, দুটা কাণফুল আৰু এটা আঙঠি আছিল— তাৰে আঙঠিটো আৰু কাণফুল এটা মোৰ কাৰণে পঢ়া খৰচত ভগন হৈছিল। বাকী কাণফুল এটা আৰু বালাজোৰ এতিয়া আনি তাৰে কিবাকি বিক্ৰি কৰি অন্তত, মাটিৰ ধাৰ দুশ টকাকৈ পৰিশোধ কৰা হওক— এয় মাৰ অভিপ্ৰায়।

এই কামত মই যোৱাটো সমীচীন নহয়। গতিকে মাই নিজে গৈ কথাটো গাঁওবুঢ়াক ক'লে। কিন্তু কি আচৰিত, মাক যে তেওঁ ধৰি নামাৰিলে ইমানেই। তেওঁ ক'লে যে আমাৰ কোনো ধন-অলঙ্কাৰ তেওঁৰ হাতত নাই। যি আছিল তাক কোনোবা কাহানিয়ে দি দিছে। আৰু ক'লে যে মাটিৰ টকা দিব লাগিব বুলিহে আমি এইবোৰ মিছা কলঙ্ক দিব খুজিছো। এইবোৰ আমি মা জীয়ে লগ হৈ কৰা নীচক উদ্ধাৱনা। গতিকে তেওঁ মাক ঘৰৰপৰা বাহিব কৰি দি ক'লে যে সেইবোৰ টেৰি-মেৰি জাল জুৱাচুৰিৰে কাম নিসিঞ্জিব। সপ্তাহটোৰ আগত পইচা নিদিলে যে কথা শুকতৰ তাক তেওঁ পুনৰ সোঁবৰাই দিলে।

মাৰ মুখৰ মাত হেৰাই গৈছিল। চকুৰে বুৰলী-বুৰলী দেখিছিল। বুকুৰ ভিতৰত কি বেদনা অনুভৱ হৈছিল তাক আনে ভাষাৰে আজি বুজাব নোৱাৰে। এই জঘন্য প্ৰতাৰণা আৰু পৈশাচিক চৰিত্ৰৰ সন্মুখত মাই একো প্ৰতিবাদৰ ভাষা বিচাৰি নাপালে। চকুহুঁটা তেওঁৰ বৰকৈ জ্বলি উঠিছিল। ওঁঠ দুটা নিঃসহায় ভাবে কঁপিছিল। আৰ্ত্তকণ্ঠে চিৎকাৰ কৰা এইকেইটা শব্দ ময়ো শুনিছিলোঁ।

“মিছা, প্ৰতাৰণা, পাপ, মহাপাপ। ধৰ্ম, ধৰ্ম কি নাই জগতত ? জীৱক'ত ? ইয়াৰ বিচাৰ হ'বই হ'ব। বন্ধা নাই, বাঁৰী-বিধৱাৰ ধন বাই ইহকাল পৰকাল নিজাৰ নাই।”

এক উশাহতেই কথাবোৰ বকি বকি মাই সিহঁতৰ নঙলা পাৰ হৈ আহিছিল। কাটোবো বোনো আক্ষপ নাই। তেওঁৰ সৰ্বশৰীৰত বিদ্ৰোহৰ ভুই আছিল। মই আগবাঢ়ি গৈছিলোঁ। মনতে শঙ্কা হৈছিল বেমাৰী মা, কিজানি ক'বাত পৰিয়ে যায়গৈ। পিছত ঘটনা গৈ বিষমহে হ'ল। সেই একোকাৰে আহি মা যেই বিছনাত পৰিল আৰু উঠা নাই। তীবৰৰূপে জ্বৰ আহিছিল ছপৰীয়া। বিমান যে কথা বকিছিল তেওঁ। বহুত কথা। আশৈশবৰ ঘটনা অনেক ঘটনা আৰু জীৱনত পোৱা নানা দুখ-শ্রমণৰ কথা। শুনি শুনি মোৰ মূৰ গৰম হৈ উঠিছিল। মই যেন একেবাৰে পাগলী হৈ যাম। ব'লৈ যাওঁ, কি ব'ৰো লাগিছিল। জীৱনৰ দুখ বোজা আৰু যেন কান্ধ পাতি বব নোৱাৰোঁ।

বিচলিতভাৱে চকপানীবোৰ মচি মচি নঙলা পাৰ হৈ গৈছিলোঁ। তেনেতে সেই ফালৰপৰা আহিছিল বিৰজ নাথ গাঁওবুঢ়াৰ সেই অঘাইটং পুত্ৰ। বিৰিঙটি বলিয যাক ইয়াত সকলোৰে জান। সহানুভূতিৰে সি কথা সুধিছিল। প্ৰায় নিৰ্লিপ্ত আৰু নিৰুৎসাহৰেই মায়া কৈছিলোঁ। মাৰ অস্থিৰ কথা। ঘৰলৈ নগৈ বিৰজ পুনৰ অহা বাটেৰে ঘূৰি গ'ল। দুখ নকৰিবলৈ সি মোক আশ্বাস দি গ'ল।

অপ্ৰত্যাশিত মৰম আৰু সহানুভূতিও কেতিয়াবা অনিশ্চিত জনৰ পৰা কৰিব লগা হয়। বিৰজই ডাক্তৰ ডেকাক লৈ আহিছিল। ঔষধ পথ্যাদিৰ ব্যৱস্থা দি যোৱাৰ পাছত ডাক্তৰৰ মাননী ফেৰা মই পিছত দিম বলিয ক'বলৈ খুজিছিলোঁ, কিন্তু বিৰজই মোক কোৱাৰ সুযোগ নিদি নিজৰ জেগৰপৰা দহটকীয়া নোট এখন উলিয়াই দিলে। লগতে সি মোক দুই চাৰিটা উপদেশ দি ওলাই গ'ল। আচৰিত হৈছিলোঁ। বিৰজৰ স্বভাৱৰ পৰিবৰ্তন দেখি। মনে মনে লাজ পাইছিলোঁ। এই কথা ভাবি যে এই ডেকাজনক এদিন মই ক্ষমা কৰিবলৈ অক্ষম হৈছিলোঁ। বুজনি নমনা যৌৱনৰ ঔদ্ধত্যক মই হয়তো আৰু অনপ সহনশীলতাৰে গ্ৰহণ কৰিব

লাগিছিল। এসময়ত গৌৰৱ কথা বুলি ভবা কামটো আজিৰ এই পৰিস্থিতিত নৈৰল নিষ্ফল স্পৰ্দ্ধা যেন হৈ পৰি গৈছে। তথাপি বিবৰণৰপৰা মই কোনো দান বা পুণ্ডী গ্ৰহণ কৰিবলৈ প্ৰস্তুত নাছিলোঁ। প্ৰাক্কাল পৰিস্থিতিয়া বৈৰল অশ্ৰুত অৱস্থাত পেনাই মোক এটোদৰে কিয় নচুৰাইছিল তাকেহে ভাবিছিলোঁ। সকলো যেন কিবা অবজ্ঞা বহুত, কিবা ছাৰ্ভাধা প্ৰাচীন যেন লাগিছিল।

নিশা প্ৰায় সাৰ ন বজাত নিশ্চয় যাবোঁ আছিল। মোৰ অন্তৰৰ বৃদ্ধ লবলৈ আহিছিল। ওচৰৰ চণ্ডী এখৰা বহিছিল। কিবা কিবি কথা সুধিছিল সি। আপোনাৰ কথাও সুধিছিল। মাফুত কৰা জনৰ বা অপ-প্ৰচাৰাবাৰৰ কিবা ভিডি আছোন সি সত্যদ বিচাৰিব খোজে। সেইবোৰ কথা আশাচনা বৰাৰ বাৰ কাল পাত্ৰ আক পৰিবৰণ সেইটো নাছিল। মাই তেতিয়াও প্ৰায় অটোচত অৱস্থাত থকা যেন লাগে। মাজে মাজে খাবলৈ পানী বিচাৰ আৰু ধৰ্ম্ভৰ চটকট কাৰ।

বিবৰ্জই কেইবাবাৰো মোৰ ফাল চাইছিল অৰ্থপূৰ্ণ আছিল সেই চাবনি। অলপ পিছতে সি যাবলৈ উঠিল। প্ৰায় দুৱাৰ মুখলৈ ওলাই আহি সি কিবা এটা কথা কবলৈ পাৰি গ'ল বুলি মোক মাতিল। সিটো কোঠাৰ দুৱাৰদলিলৈকে ময়ো আগবাঢ়ি গ'লো। ইটো কোঠাত মোৰ বিছনাখনাত মা শুই আছিল। ওচৰ পোৱাৰ লাগ লগেই বিবৰ্জই মোৰ হাতখন আলফুলকৈ ধৰি ক'লে—

“ক জোনালী, তোমু তই মোৰ ওপৰত ত্ৰিহা কোনো খং বখা নাই?”

“কিহৰ খং? কিযে অমঙ্গলীয়া কথাবোৰ তই কৰ।”

মই হাতখন একৱাবৰ চেষ্টা কৰি কৰিয় ক'লোঁ। সি কিন্তু আক জোৰাৰ হাতখন খামুচি ধৰি ক'লে—

“তেমু ক, মোৰ এটা কথা তই বাক ৰাখিবিনে?”

মই অলপ বিৰক্তিৰে ক'লোঁ—

“চাওঁ এৰি দোচান। নকৰ কিয়নো বাক ভোৰ কথাটো।”

সি টিপ-বাতিটো জ্বলাই মোৰ মুখত পেলাই দিলে। জেপৰ পৰা এক্সাপ নোট উলিয়ালে। আৰু এটা পাতল হাঁহি মাৰি ক’লে—

“মই তোৰ লাভ কৰিব খোজো। মানে তোৰ মই যদি বিয়া কৰোঁ তেন্তে তই সন্মত হবি? হুঁ এয়া মোৰ উপহাস।”

লগে লগেই সি নোটখিনি মোৰ হাতত গুজি দিলে। মই টানকৈ হাতৰ মুঠি মাৰিলোঁ। তাৰ কথা আৰু কামৰ জোৰেৰে প্ৰতিবাদ কৰি ক’লোঁ—

“মই সেইবোৰ একো ক’ব নোৱাৰোঁ। মোক অৰ্থলোভ নেদেখুৱাবি। বিৰজ। তোৰ মই আৰো কৰিছো। মোৰ হাত এৰ। উহ্, বৰ দুখ পাইছো।”

কিন্তু মেৰাই ধৰা ভুজঙ্গৰ দৰে সি মোক একোবাৰে আকৰ্ষণ কৰিবলৈ নকৰিলে। নিকপায় হৈ মই চিঞৰিবলৈ বাধ্য হ’লোঁ। কিন্তু এখনেৰে বজ্জমুঠি ধৰি সি মুহূৰ্ত্ততে মোৰ মুখত অনখন হাতেৰে সোঁপা দিলে। “ওঁ—আ” এটা শব্দত বাহিৰে আৰু একো মাত নোলাল। ছুৰাৰখন খুলি হয়তো সি মোক বাহিৰলৈ টানি লৈ গ’লহেঁতেন। ভাগ্যে সেই মুহূৰ্ত্ততে কোনোবা আহি চোতালত গল খেকাৰি মাৰিলে।

“জোনালী! অ’ জোনালী!”

বিষুদূত অগ্ৰৰ দৰে গাঁওবুঢ়াৰ এই মাত শুনি যমদূত যেনিবা মোক এৰি দিলে। বিৰজই ছুৰাৰ খুলি তৎক্ষণাত ওলাই গ’ল। সৰ্পৰ মুখৰপৰা মুকলি হোৱা ভেঁকুলীৰ দৰে মোৰ গা তৰ্-তৰ্-কৰিছিল। ইটো উশাহৰপৰা সিটো উশাহ লগ নোপোৱা হৈছিলোঁ। বিৰজ যোৱাৰ লগে লগে গাঁওবুঢ়া আহি ছুৰাৰ মুখ পাইছিল।

“বোলো জোনালী। নামাত কিয়?”

বুঢ়াৰ প্ৰশ্নৰ মই একো উত্তৰ দিব পৰা নাই। বিধাতাৰ নিষ্ঠুৰ বিধানত মোৰ অন্তৰ ভাগি গৈছিল। মাৰ্জ্জ হেৰোৱা হৰিণ-শিশুৰ দৰে

মোৰ মাস আজি জিয়াল-কুকুৰৰ ভক্ষা হৈ পৰিছে। বাহিবত বহিবলৈ দিবলৈ একো নাছিল দেখি বুঢ়াক ভিতৰলৈ মাতিলোঁ।

“জেঠাইদেউ। ভিতৰলৈ আহিব নেকি?”

“এবাতো। শুনিচোঁ মাৰৰ বৰ টান। বোলো খবৰটিকে লৈ যাওঁ।”

গাওবুঢ়া ভিতৰলৈ আহিল আৰু মাৰ ঔষধৰ টেবিলৰ ওচৰতে বহিল। তেওঁ মোক হুখিলে—

“ইমান কান্দিছ কিয় আইজননী? ছে: নাপায় মহয়। অ’, এতিয়া সেইজন কোন মানুহ ওলাই গ’ল অ’?”

“বিৰঙ্গ।”

“হো। বিৰঙ্গ?”

‘হো। বিৰঙ্গ? সিচোন দিনতো ডাক্তৰ বিচাৰি আনিছিল বোলে? তেন্তে সি আজি ইয়াতে দিনটো- বাক, বাক। সেইটো একো কথা হোৱা নাই। পাছে ডাক্তৰে কি ঔষধ দিছে?’

“সেইবোৰ টেবিলতে আছে।”

মই নিদিলে নহয় দেখিহে তুই এটা উত্তৰ দিছো। মুঠতে ক’বলৈ গ’লে কোনোকালে নহা এই আচৰিত ধাতুৰ লোকজন আজি কিয় যে কি ভাবি ইয়ালৈ আহিছে তাকে ভাবি মোৰ জীৱ বন্দুমান হৈছে। জীৱনত কাকো হিত-উপদেশ দিয়া বা অৰুণ সাহায্য আগবঢ়োৱা কথা এই পুৰুষৰ বোধীত লিখা নাছিল। ঠগ ফাকি, প্ৰৱৰ্ণনা, হিংসা আৰু অসং উপায়েৰে অৰ্থ লাভ কৰাই এওঁৰ জীৱনৰ মুখ্য ধৰ্ম। বিশেষকৈ আজি পুৱাৰ ঘটনাৰ পাছত তেওঁ যি কেনেকৈ ইয়ালৈ আহিব পাৰে তাকে ভাবি ভাবি মোৰ বিশ্বাসৰ সীমা নাছিল। গতিকে মোৰ বিপদতে আৰু কিবা বিপদ-বিঘাত মিলাব পাৰে বুলি পৰম শঙ্কিত হৈ পৰিছিলোঁ।

সেইবোৰ ষাওক বাক। বুঢ়াই মাক কেইবাবাৰো মাতিলে। মাৰ প্ৰায় ছচেই নাই। মাত্ৰ এনেয়ে একোৰাৰ বাম-হৰি কৰি বাগৰ সলায়। বুঢ়াই হুখিলে—

“হেঁদা ! পুৰা হোৱা মাৰই কিবা কৈছিল নেকি অ ?”

“এৱা কোৱা নাই। কি বা ?”

বুঢ়াই নিবা ক'বলৈ গৈ থপুৰপাই কথা সলনি কৰি আকৌ ক'লে—

“এঃ নাই নাই। এনোম সুখিলোঁ। অবাশ্চ ।’

বিজ্ঞাননি মূৰটো খজুৱাই আকৌ আৰম্ভ কৰিলে—

“ওঁ অবাশ্চ তই তেতিয়া কেঁচুৱা মুখত হাঁহিটি ওলাইছিলাহ নেকি ? মাৰই মোৰ হাততেই গহণা অ প থৈছিল। ময়ো ভাবিলোঁ— পানীত পৰা লোক— খেৰকুটা ডালকে আশ্ৰয় বুলি ধৰিছ যেতিয়া কথা মাওৱ বস্তুখিনি। সেইবোৰ বজ্জৰ কথা, লোক আৰু বেছি নকওঁ। মঠত মাৰই নিবা ভ্ৰমৰ মাক সেইদৰে গৈছে। বাক তাই ভাৱ হৈ উঠক আমি সেটোবৰ বজ্জা পৰা কবিব পাৰিম।’

এই একে ধৰে বুঢ়াৰ ভাব-ভঙ্গি আৰু বথ কোৱাৰ প্ৰকৃতিসে লক্ষ্য কৰিছিলোঁ। থ আৰু ঘৃণাত মনটো নিবা লাগি গৈছিল। তথাপি মাৰ এই সৰুট মুহূৰ্ত্তত নীৰবে থকাটো মোৰ প্ৰধান বস্তুব্য। বুঢ়াই শব্দৰ মোৰ নীৰবতাৰ কাৰণ সন্দ্বি বধ কৰিছিল। মাজে মাজে মোটো চাইছি। যদিও মোৰ মনৰ শকপ তেওঁ মুঠেই উপলব্ধি কৰিব পৰা নাছিল।

“এ মাৰৰ চিকিৎসা কোনকৈ কৰিছ ? উচ্। তইও যে কেনেকুৱা ছোৱালী। টকা প'চা কিয় লাগিলে কবি আকৌ।”

ভণ্ডামিৰ এনে নীচক একাশ দেখি গা বেজ বেজাইছিল। কওঁ বুলি নভবাটোয় হঠাত কৈ পেলোঁ—

“পইচা কৰ পৰা দিব ? আৰু ৪/৫ দিনৰ ভিতৰত দোখান খাৰ শোধ কৰিব নোৱাৰিল আমাকে খেদিব।”

বুঢ়াই সে সে কৈ এটা কৃত্ৰিম হাঁহি মাৰিলে। মোৰ কিন্তু চকুত পানী ওলাই গৈছিল। হাঁহিবো যে এনে ওলাটো প্ৰতিক্ৰিয়া আছে সেই অভিজ্ঞতা মোৰ আগত নাছিল। কৃত্ৰিম শাস্ত্ৰনাৰ অস্বস্তিত প্ৰাণ চঞ্চল হৈ উঠিছিল—

“কিয় খেদিম ? ক’লা বুলিয়ে খেদিলা নে ? বিংশষকৈ এনে বিপদত । খেদিলে মানুহেই বা মোক বুলিব কি ? আক মোৰ মাটি-টুকুৰা তহঁতে ব লৈকো দাঙি লৈ নাযাব নহয় ?

এনতে মা চিঞনি উঠিল , দাঁত কৰচি উঠি তেওঁ ধূহ মুহালে ।

“ধৰ্ম । ধৰ্ম ক’ত ? ধৰ্ম আছে ?”

বৰ ভোৰেৰে হাতখন বাহিৰলৈ মাৰি দিল মাই । টেবিলত থকা কিতাপৰ দম এটাত লাগি কেইখনমান কিতাপ মাটিত পৰি গল । গাৰ কাপোৰবোৰ দলিয়াই পেলালে ।

“ধম কিয় নহ’ব ? ধৰ্ম নহ’লে এই জগতখন চলিব পাৰেনে ? এ . চন্দৰীষ প্রশাপ বৰিছ । আই ঐ দেহি । কোনো কুৰ্ছুট কপট, ঠগ-ফাকি নোহোৱা এই মানুহজনী সদায় ধৰ্ম ধৰ্মকৈ মাৰ ।”

বুঢ়াই পৰি যোবা কিতাপবোৰ বুটলিলৈ ধৰিছ । মই চকুপানী মচিয়া মাৰ কাপোৰবোৰ যেনাই দিছা । হঠাতে নামঘোষাখন বুঢ়াৰ হাতত পৰিল । সেইখন ৰাতি হ’ল পঁচি মাক শুনাওঁ ।

‘এহাং । এইতো অ’চন বস্তু । বোলা ইয়াক তই মাৰক পটি কুশুনাৰ কিয় ? ইহা ভৰ ৰোগৰ আচন ঔষদ ।”

পুথিখনৰ পাত গুটিয়াই বুঢ়াই নিজে নিজ কৈ গ’ল । মই কোনো কথাৰ উত্তৰ দিয়া নাই । মনেৰে ইচ্ছা কৰিছা এই আপদটো দূৰ হ’লেই ভাল আছিল । কিন্তু যায ক’ত ? কিবা এটা উলিয়াই গৌফ ফোচা জেঁকাৰি জেঁকাৰি তেওঁ সুৰ লগাই পঢ়িবলৈ ধৰিল—

“হে হৰি সাৰ শূণ্য মৃগ-তৃষ্ণাৰ জাল

আন্ত ছয়া মহা মোহ পাওঁ ।

অন পান-আচমন কৰোহাঁ ৰমণ তাত

ক’তাহো ওপজো তল যাওঁ ।”

“এতো । মৃগ তৃষ্ণাৰ নৱজল, অৰ্থাৎ মৃগৰ তৃষ্ণা মানে হৰিণৰ পিয়াহ আৰু নৱজল হ’ল ন পানী । মানে এতিয়া ন পানী পাল হৰিণৰ যোনকৈ পিয়াহ লাগে . আমিও ঠিক সেইদৰে নানা মায়া

মোহিত পৰি মাৰা—নহয় নে আই ? আচলগে এটি সংসাদখন সাৰশুল্ল অৰ্থাৎ অসাৰ, মিছা। নহয় নে বাক ? কি কৰ ?”

বুঢ়াৰ কথাবোৰত মোৰ মূৰহে বিষাইছিল। আনয়ে ভুৱা দিয়াবলৈ আহিছে, তাতে আকৌ এয়া বিকৃত-শাস্ত্ৰ ব্যাখ্যাৰ বকশা মেলি মোৰ মূৰহে গৰম কৰিব এতিয়া। প্ৰায় অসহ্য হৈয়ে, বিস্তু বাহিৰত সেই ভাব ঢাকি মই ক'লো—

“জৈঠাদই, আপুনি এতিয়া ষাওঁক। মোৰো মৰটো বৰ বিষাইছে। নাম ঘোষাৰ অৰ্থনো আমি সেইবোৰ কি জানো। সি হ'ল জ্ঞানী-ভকতৰ বস্তু। অশ্ব এদিন শুনিম বাক ? বেয়া নাপাব।”

বুঢ়াই কি ভাবিলে নাজানো। পুথিখন যাওঁবাৰ মান মূৰত থুকুটি থুকুটি জপাই থলে আৰু মোৰ কথা শশাগি যাবটো উঠিল।

“বাক বাক। তোকো অলপ জিৰণি লাগে হয়। পাছ পুথি দেখিলে মই ববকে নোৱাৰোঁ। সেয়েহে এচোখ গালো। বেয়া নাপাবি আকৌ। হেস্তে আহিলোহে।”

বুঢ়া লাহে লাহে ওলাই গ'ল। মই ছবান মুখলৈকে চেম্পাটা দেখুৱাই আগবঢ়াই থলোঁ। তেওঁ আকৌ চোতালবৰণা কৈ গ'ল—

‘দৰ্কাৰ হ'লে মাতবোল দিবি, ভয় নকৰিবি।’

মই ছবাবখন টানকৈ জপাই হেঙাৰ দিলোঁ।

বুঢ়া যোৱাৰ পিছত বিছনাত পৰি শোৱাৰ চেষ্টা কৰিলোঁ। আজি পুৱাৰপৰা খুদ-কণ এটাও পেটত পৰা নাই। দেহাত যেন তত-ভতেই হেৰাইছে। দিনটোতে কিমান অঘটন ঘটিবলৈ ধৰিছে! তাকে ভাবি মোৰ পেটেতে হাত-ভৰি লুকাইছে। আৰু বা কি আছে কপালত ? মা যে সোনকালে ভাল হৈ উঠিব সেই আশাও মিছা। আজি ডাক্তৰৰ ঔষধে কোনো গুণ দিয়া নাই। যদিহে মাৰ কিবা এটা হয় ' উঃ। মই আৰু একো ভাবিব নোৱাৰোঁ।

অসীম লা। মই আপোনাৰ ওচৰতো অপৰাধ কৰিছোঁ। মোৰ বাবেই আপুনি জীৱনৰ সুখ-সন্মান আৰু সৌভাগ্য হেৰুৱালে।

হেঁকহালে শাস্তিময় উজ্জ্বল ভৱিষ্যত। নিদ্রাৰ দুখ-দুৰ্ভাগ্য সহি সহি
মছ কাঠ হৈ গৈছে, শিলা হৈ পৰিছে। কিন্তু আপোনাৰ বেদনাই
মোক নকৈ জ্বালাতন কৰিছে। তাক কিজানি মই সহ্য কৰা টান
হ'ব। আপোনাৰ ইহকাল পূৰ্বকাল মই খাব নোৱাৰাঁ। সেয়েহে
আজি মই এইখন আপোনালৈ শেষ চিঠি লিখিছো। আৰু হয়তো
মোৰ দুৰ্ভাগ্য আৰু কলেঙ্কাৰীবোৰৰ কথা আপোনাক জনাব
নোৱাৰিম। কোনে জানে কোন মুহূৰ্ত্তত মোক কোন বাঘ-ভালুকে
গ্ৰাস কৰিবলৈ ভোপ লৈ আছে।

সেই দেখিছো টোপনি আৰু ক্লান্তি আওকাণ কৰি এই দীঘলীয়া
চিঠিখন মনৰ আবেগেৰেই লিখিছো। মোৰ দুখময় জীৱনৰ এটি
বীভৎস দিনৰ ডায়েৰীৰ পাত এইখিলা। ইয়াৰদ্বাৰা আপোনাৰ
হয়তো একো কাম নহ'ব—হয়তোবা বিবা হ'বও পাৰে। কিন্তু
সেইবোৰ কথা মই ভবা নাই। মই মাত্ৰ মোৰ কষ্ট-বেদনা প্ৰকাশৰ
থল পোৱা নাই। এটিবাৰ প্ৰাণ খুলি আপোনাক সেই কথা কৈ
যাওঁ। হয়তো আৰু কোনো দিন কোৱা নহ'ব।

অসীম দা। এক কোঠাতে ওচৰাউচৰিকৈ শুইছিলোঁ। দুটি
যুৱক-যুৱতী। দুই-তিনিটি নিৰ্জ্জন ৰাতি। ভ্ৰাতা-ভগ্নীৰ স্বৰ্গীম প্ৰেম
সুধাবে ভৰি আছিল দুখাখন হিয়া। কিন্তু সেই মহিমাময় নিঃসুৰ
চৰিত্ৰক এইখন গলিত পক্ষিৰ সমাজে কোনোবা দিন বুজিব পাৰিব
বুলি আপুনি ভাবেন? বিষ্ঠা, মূত্ৰ, গেলা-গেৰেকনি আৰু মৰা-পচাবে
দুৰ্গন্ধময় ঠাইত এটি শেৱালী ফুলৰ মুঠ সুগন্ধ বাক কাৰ নাকত লাগিব?
সেয়েহে মই হতাশ হৈছোঁ, মই জৰ্জৰিত হৈছোঁ। আদৰ্শ সতীহ, মহৎ
যিয়ে নোবোলক সকলো ভাগ্য, অদৃষ্ট আৰু পৰিস্থিতিৰ নামাঙ্কৰ।

মোক ক্ষমা কৰিব। বিদায়। অশেষ ভক্তি আৰু আকাৰে বিদায় ॥
নমস্কাৰ। ইতি—

আপোনাৰ জনী
—জোনালী—

চিঠিখন পটি পটি মোৰ অন্তৰ সিজি গৈছিল। চকুৰ পানী নৈ অহা নাছিল— জুইত যেন চকৰ বাজহৈ ওলাব খুজিছিল। হাতখন মুঠিয়াই টেবুলত এটা ভুক মাৰি দিছিলোঁ। চকীৰ পৰা উঠি অস্থিৰ ভাবে ঘূৰি ফুৰিছিলোঁ। দেখিলোঁ। টেবিলৰ এচুকত ভাতৰ থাল বৈ আছে। খং উঠিছিল অতিশয়। থোৱাৰ প্ৰবাতা মুঠাই নাই। লাহকৈ আঠবাখন তৰি বিছনাত দীঘল দিলোঁ।

[১৩]

চোৱাশাগৈ দেখিলোঁ এক যানব দৃশ্য। যেন ভয়াবহকপ হাতে'নৈও সেটি পোকাকহ আকৰ্ষণিক তাৰ অন্তৰ্ভুক্তি।

চন্দৰায়ে এখন ভগা চৰিত পৰি বক্তাক্ত হৈ আছে। তাইৰ খৰি যন হৈ পৰি থকা গাব ওপৰতে পৰি ছোলালী প্ৰায় মূৰ্ছা গৈ ছ। আটলী বাটলী তাইৰ চুটি। চোৱা ই চাদৰে চেৰুৰা চেকুৰি মেৰু। চাৰিওফালে বহুত দৃশ্য জনতা। লৰা ডেকা বুঢ়া নানা ম'হুহ। এটা গুণ গুণনি গুজব।

“বন্ধা। মাৰাঅহ বাধি। হায হায। ইমান গোপন ইহতৰ কথা। পাপী। মহাপাপী ইহঁত ছায়া।”

“হেৰো কোনা ওচৰৈ নাবাবি। মৰিবি। মুচুৰিহক ইহঁতক কেওঁ।”

অশ্রু এটা চুকত কোনোৱে কৈছে—

“হওঁত আমি আগৰে কথাটো লক্ষ্য কৰিছিলোঁ। অশ্রু নাই, পাতি নাই অথচ যিহ দিনে দিনে শুকাই যায় মানুহজনী।”

তাতেই আন এজনী মাইবীয়ে কৈছে—

“এ: কিয়নো নহ'ব। থোৱা থোৱা। আনি দেখোন দেখিয়ে আছো তাইৰ আজি কেইমাহ ধৰি কাঁহ। খেহ ৰোগীৰ বোলে কাঁহটোহে অচল লক্ষণ।”

এনেতে বুঢ়া এজনে ক'লে—

“হেই। খেহ্‌ ৰোগ কি ? এবৈবাৰ ৰাজ যক্ষ্মা। নহ'লমো এই-
দাৰ তৎক্ষণাত তেজ ৰমি কৰি মৰিব পাৰোন ? এঁয়া থ সেইবাৰ।
শটো সোনকালে নি পোতাৰ দিহাহে কৰিব লাগে।”

সেইজন মলো গাঁওবুঢ়া। মোৰ চকুৰ চকুৰ পৰি গ'ল। পথ-
জ্ঞান আৰু ঘটনাৰ অৰাক কাণ্ডই মোৰ গতি আৰু বাক্‌শক্তি দুটোটি
নোহোৱা কৰিছিল। অগণন মানুহৰ এটি চুকৰ পৰাই তাক মাৰি
মই স্বাস্থ্যক পৰিস্থিতি লক্ষ্য কৰিছিলোঁ। চিঠি পোৱাৰ পিছদিনাই
ৰাতিপুৱা মই লৰা-লৰিকৈ আহিছিলোঁ। জোনালীৰ চৰম সৰুটময়
পৰিস্থিতিৰ উপলক্ষ্যই মোক সেইদৰে দাবী লগাই টানি আনিছিল।
তৎক্ষণাত মই গৈ জোনালীৰ গাৰ কাষত থিয় হ'লোঁ।

“জোনালী। অ' জোনালী।”

এবাৰ ছুৱাৰ কেইবাবাৰো মাতি জোনালীৰ মাত নাপালোঁ।
এইবাৰ তাইৰ হাতত ধৰি টানি জোঁকৈ মাতিলোঁ। এতিয়াহে তাই
বুজিলে যে তাইৰ ওচৰত আন কোনো নহয় তাইৰ মৰমৰ অসীম দা।
কান্দি কান্দি তাইৰ চকুত টা ওফুৰ যেন হৈছিল। তাইৰ বান্ধোনত
যে কাৰো সহানুভূতি নাই, সেই কথা তাই বুজিছিল। শেষত তাই
কান্দিবলৈকে এৰি দিছিল। অৰ্থাৎ কান্দি কান্দি মনৰ শোক পশুৰাব
বাবেও এটা পৰিবেশ লাগে। সেই অনুকূল পৰিবেশ তাইৰ নাছিল।
নানাজনৰ বিৰূপ আৰু হৃদয়হীন কুৎসিৎ মন্তব্যবোৰে তাইৰ অন্তৰ
চকুপানীবোৰে গোট খুৱাই বৰফ কৰিছিল। তাই বৰং বন্দাকটাতকৈ
একবাৰে শান্তিৰে মৰিবই পাৰে। মৃত্যু তাইৰ ওচৰত আজি ৰমণীয়,
শান্তিদায়িনীৰূপ দেখা দিছে। সেই সুখময় স্বপ্নত তাই এমুহৈ
আছিল। বহিৰ্জগতক পাহৰি গৈছিল।

মোৰ ফালৰ স্বপ্নাখিতাৰ দৰে তাই চাইছিল। নিকৰ্বেগ, হৃদয়
বিকীৰ্ণ কৰিব পৰা সেই চাৱনি। অপলক। নিষ্কম্প। যেন জীৱন
যোগীয়ে সমুখত চিৰ সাধনাৰ দেৱতাক দৰ্শন পাইছে। হিয়া ভৰি,

প্রাণভৰি তাই মোৰ চকুলৈ চাইছে। সেই চোৱাৰ অকুৰন্ত হেপাহৰ যেন ছেদ নাই। ক্ষটিকৰ দৰে হৃদাৰ চকুপানী তাইৰ গাশ্ৰদি সৰসৰতৈ বাগৰি পৰি আঁচল তিতি গ'ল। দৃষ্টি ধোৱাকাৰা হ'ল। মজ্জমুগ্ধৰ দৰে চাই আঙিলোঁ সেই দৃশ্য। চকু ভৰি পানীৰ ঢল উঠিছিল মোৰা। মচিবলৈ প্ৰয়াস নকৰিলোঁ। অৱস্থা আৰু পৰিস্থিতিৰ জ্ঞান একবাৰ লোপ হৈ গৈছিল। হঠাতে জোনালী মোৰ ভৰি তখনত পৰি সাৱটি ধৰিলে।

“দাদা। দাদা ॥ প্ৰাণৰ অসীম দা ॥” হৃদয়ৰ নিজৰাৰপৰা ওলোৱা উপত্য চকুপানীৰে তাই মোৰ চৰণ ধুৱাই দিলে। মূৰাটা জোকাৰি জোকাৰি আউলী বাউলী তাইৰ চুনিৰ যেন সেই ভৰি মচি দিলে। বুকুৰ উঠানমা কঁপনিত যেন মোৰেই পূজাৰ আৰতিৰ ছন্দ বাজিছে। থিৰ থাকিব নোৱাৰিলোঁ। হৃহাতোৰ সাৰটি ধৰি তাইক বহুৱাবৰ চেষ্টা কৰিলোঁ।

“নাকান্দিবা ভনীটি। চন্দৰীবাঈ মৰা নাই। নমৰে তাই। তাই আজিহে জী উঠিছে। আৰু তাইৰ শৰাত বহুত চন্দৰীৰ জীৱন লাভ হ'ল।”

দৰ্শকৰ দল ভেৰাশাগি চাই আছিল। তাজিল্য বা ফিচিঙা ফিচিঙি কৰিবৰ সুযোগ পোৱা নাছিল সিহঁতে। মাত্ৰ ইটোৱে সিটোৰ চকুলৈ চোৱা-চুই কৰিছিল। চকুৰেই অন্তৰৰ কথা পাতিছিল, নাক কোচাইছিল কোনোৱে। অৱস্থা আৰু ঘণাৰ ভাব আকাৰ ইজিতে প্ৰকাশ কৰিছিল সেইদৰে। তথাপি পৰিস্থিতি নিস্তক আছিল।

“ঐ উপি, ডিছে। বোলা কি চাই আছাইক? ধৰ্ ধৰ্ সকলোৱে। বহুত বেলি হৈ গ'ল।”

বুঢ়াৰ কথাত কেইবাজনো ডেফা আগবাঢ়ি আহিল। জোনালীক উঠিবলৈ দি সিহঁতে শটো নিবলৈ খুজিলে। মই সেই কথা অক্কেপ নকৰি জোনালীক সুৰিলোঁ।

“এবেকুৱা ডেফাৱা হ'ল কেতিয়া?”

“নিশা। প্রায় শেষ নিশাৰ পৰা।”

“কিয় তেনে হ’ল হঠাতে?”

“নাজানো। মই বৰকৈ টোপনি গৈছিলোঁ। অকস্মাতে মাৰ ওক, বাঁতিৰ শব্দ শুনি মাৰ পালোঁ।”

“এ। এতিয়াহে জিলাৰ পৰা চিভিল চাৰ্জেন হাকিমটো ওলালহি। কিবা বোম্ব ছাগলী মৰিবৰ বাৰ বছৰ হ’ল এতিয়াহে বেবায়।”

খানশা মণ্ডলৰ বথা শুনি আটাইবোৰৰ মাজত এটা গুণ্ গুণনি উঠিল। গাওঁবুঢ়াৰ কোব আক চৰিল। তেওঁ ককালত গামোচাখন বান্ধি নিজেই চন্দৰীৰ গুৰিলৈ চোঁচা ললে।

“হোঃ তহঁত মানুহ নহয় অ। এওঁ ক’ৰ বিষ্ণুদত্তজন আহি ওলালহি যে তাৰ ভয়ত তহঁতে শ’ৰ কাষ চাপিব নোবাৰি তেবা হৈ আছে?”

বুঢ়াই মোক আঙুলিয়াই সেইদৰে ধমক দিয়াত সিহঁতেও গৈ চন্দৰীৰ গাত হাত দিলে। তেনেতে মই বাধা দি ক’লোঁ—

“বকা বকা। অলপ ক্ষান্ত হোৱা। চন্দৰীক শাসানশৈ নিবৰ সময় এতিয়াও হোৱা নাই।” মানুহবোৰে হাত কোচাই নিলে। মই শবাচ্ছাদনী খন লাহেকৈ টানমাখি গুচাই দিলোঁ। সত্ৰক দৃষ্টিৰে মানুহজনীক নিৰীক্ষণ কৰিলোঁ। অন্তৰাত্মাই মোক ক’লে যেন তেতিয়াও তাইৰ প্ৰাণবায়ু অন্তৰ্হিত হোৱা নাই। মানুহে যাক কলা-ধাতু বুলি কয় সি যেন কিবা এটা অপেক্ষা কৰিছে। তৎক্ষণাত কাপাবখন ঢাকি দিলোঁ। ভীক দৃষ্টিৰে মানুহবোৰৰ মুখলৈ চালোঁ, প্ৰত্যেকৰে মুখ। মেজিক চোলা মানুহৰ জুৰৰ দৰে সিহঁতৰ দৃষ্টিও মোৰ ওপৰত। হঠাতে বিৰিকিৰ ওপৰত চকু পৰিল।

“এই বিৰিকি! ডাক্তৰ। অতি শীঘ্ৰে যা। মই মতা বুলি কৰি। চাইকেল এখন লৈ যা।”

কথামতে বিৰিকি লৰ মাছিলে। গাওঁবুঢ়াৰ খঙে বুৰৰ চুলিৰ আগ পালে। সমজুৱাৰ মাজত নানা কথাব গুণ্ গুণনি উঠিল।

কোনো কোনোৱে মোৰ কথাত বিশ্বাস স্থাপন কৰিলে। কোনোৱে এক অৰুজ বহুস্ত যেন পালে। বেচি ভাগেই বুঢ়াৰ দ'লত মত্ত দিলে। সিহঁতৰ মতে মৰা মৰিল, এতিয়া আৰু এইখন ভাওনা কিয় পাতিব লাগে? ডাক্তৰ আহিনো আৰু মৰা শ ভাল কৰিব পাৰেনে? বুঢ়াই অস্থিৰ হৈ কৈ ফুৰিছে।

“এতিয়াহে বাম ভক্ত হজুমান ওলাল। এওঁ বিশল্যকৰণী আনি লক্ষণৰ শক্তিশেল কাটিব। এওঁ জাল নেদেখা বুঢ়াক জাল দেখুৱাব। বোলো ছলি মাৰি যম বুঢ়া হ'ল—এতিয়াহে শিকিব লাগিব মৰা কি? বল বল।” আমি ইয়াত নাথাকোঁ। যোৱা শ নিয়ে নিষ। আমি হ'লে আৰু নাহোঁ।”

বুঢ়াই কেবাজনকোঁ ঠেলি হেঁচি লৈ গ'ল। প্ৰধানবোৰ যোবা দেখি সৰু-সুৰাবোৰো তাৰ পাছ লাল। যেন বৰ নাওঁৰ পাছত সৰু মেটেকা-পুণিৰ চাকহে গৈছে। মই গম্ভীৰ স্বৰে ক'লোঁ—

“মৰা মৰিলেও ডাক্তৰী পৰীক্ষা কৰিবৰ নিয়ম আছে। আৱশ্যক হ'লে এই মৰণোত্তৰ পৰীক্ষা কৰাৰ চৰকাৰী বিধান।” মোৰ কথা শুনি বহুত বুজন কুশীয়া ল'ৰা আৰু শিকিত ছই চাৰিজনে অৰ্ধপূৰ্ণ দৃষ্টিৰে চালে। মই আকৌ ক'লোঁ—

“কোনাকালো নোহোৱা হঠাতে তেজ বমি কৰা ৰোগটো অন্তত ডাক্তৰক দেখুৱা নিত্যন্ত দৰ্কাৰ। ব্যক্তি অসমৰ্থ হ'লেও সেইটো সমাৰ্জৰে এটা কৰ্তব্য। কোনে জানে তাৰ অন্তৰালত কি আছে—সংক্ৰামক বীজাণু, দেও-ভূত নে কোনো পৈশাচিক মনৰ কালকূট।”

মলো গাওঁবুঢ়া ঘূৰি আহিছিল। আহিয়ে মোৰ শেহৰ শব্দ কেইটামান শুনিছিল। এক বিষয় আৰু সন্দেহৰ দৃষ্টিৰে মোলৈ চাইছিল। সেই চাৰনিত এক বুজাব নোৱাৰা মানসিক প্ৰতিক্ৰিয়া হোৱা দেখিছিলোঁ। ছই তিনিজন নাতিয়েক ভেতিয়াও চোতালত আছিল। সিহঁতৰ কাকো পিঠিত চপৰিয়াই, কাকো টেটুত ধৰি ৰাহিৰ কৰি নিবলৈ বুঢ়া আহিছে। নাইবা অহাৰ মাজত অস্ত্ৰ কিবা

অভিপ্ৰায়ে আছে। মুঠতে মোৰ প্ৰতি এটা বিষাক্ত ভাব বুঢ়াৰ মনত সোমোৱা বুলি ভাবগতিৰ পৰাই বুজিব পাৰিলোঁ।

প্ৰায় আধা ঘণ্টামানৰ ভিতৰতে ডাক্তৰ আহিল। ডাক্তৰৰ অহাৰ লগ লগে আক বহুত মানুহেৰে চোতাল ভৰি পৰিল। ডাক্তৰে যন্ত্ৰেৰে হৃদপিণ্ড পৰীক্ষা কৰি চালে। ডাক্তৰৰ মুখ গম্ভীৰ। জোনালীয়ে সাপান দেখাৰ দৰে চাইছে। ডাক্তৰৰ চকুৱে চকুৰে ছয়ো ঢালোঁ। নীৰৱ প্ৰশ্ন। মুখখন অকণমান বেকা কৰি দি ডাক্তৰে আঙুলি পাঁচটা দেখুৱাই দিলে।

“মাত্ৰ পাঁচ মিনিট।”

ঔষধৰ মোনাখন ঘোৰকটি ইন্ডাক্সানৰ চিৰিঞ্জটো উলিয়ালে। জোনালীৰ মুখত আশা-নিৰাশাৰ হেন্দোলনি, মেঘে ঢকা চন্দ্ৰমাৰ দৰে আশাৰ বেখা তাইৰ মুখত এবাৰ উজলে এবাৰ ক্ষীণ হৈ যায়। অতিশয় উদ্বিগ্ন অৱস্থা। বেজীটো দি উঠি ডাক্তৰে ৰোগীৰ মুখ, চকু, ওঠ, দাঁত, জিভা আদি পৰীক্ষা কৰিলে।

“ৰাতি কিমান সময়ত বমি কৰিছিল?” জোনালীক সুধিলে।

“প্ৰায় তিনিমান বজাত।”

“শৌচ প্ৰস্ৰাব কিবা কৰিছিল নে?”

“নাই, কৰা নাছিল।”

“ৰোগীয়ে তোমাক কি কৈছিল? কিবা খাইছিল নেকি?”

“মোৰ টোপনিতো মাৰ কিমান পৰ বমি চলিছিল নাজানে।

“মই ওকালিৰ শব্দত সাৰ পাই দেখোঁ তেওঁ একবাৰে বেছচ্। মাত্ৰ ঘেৰ্ ঘেৰনি আৰু ধৰ্ ফৰ্ ছট্ফট্। গোটেই বিছনা আৰু মজিয়া তেজেৰে তুম্বলি হোৱা অৱস্থা দেখি ময়ো চিঞৰি চিঞৰি অজ্ঞান হৈ গৈছিলোঁ।”

“হু। সেইখন বিছনা কত?”

“ইয়াৰে তলত আছে।”

ধূচ, কবুল আদি ডাঠকৈ পাৰি দিয়া আছিল। ৰাতি শোৱা

কাপোৰখিনি বহুত তলত আছিল। মোক ডাক্তৰে ইঞ্জিত কৰাত
আচল বিছনাৰ কাপোৰ কিছু উশিয়াই দিলোঁ। তেওঁ কিবা এটা
চালে। তাৰ পাচত ঘৰৰ ভিতৰলৈ গৈ ঠাইখিনি চাবলৈ খুজিলে।
জোনালী আৰু মই লগত গ'লো। বাধা দিয়া স্বৰ্ঘেও দুই এজন লোক
আৰু সৰু ল'ৰা ভিতৰ সোমাল।

“টেবিলত পানী আছিল?”

“হয়। এটা দীঘল গিলাচত এগিলাচ পানী সদায় ৰাখি।”

কথাৰৰ কৈয় জোনালীয়ে গিলাচটো টেবিলত নোদখি চকু
ঘূৰালে।

“সেই গিলাচটো এতিয়া ক'ত?”

জোনালীয়ে অলপ আচৰিত হোৱাৰ দৰে ইফালে সিফালে চকু
ঘূৰাই চালে। আমি চালোঁ।

“অ। এয়া। ইয়াত পৰি কেনেকৈ ভাগি আছে।”

মূৰ-শিতানৰ ফালে বিছনাৰ খুটিৰ তলত, টেবিলৰ চেপাত দুভঙা
হৈ থকা গিলাচটো দেখি জোনালীয়ে ক'লে। ডাক্তৰৰ চকু খিৰ।

“চাও, লৈ আহাচোন তুলি।”

ভঙা গিলাচৰ গাত কিবা এটা চাই চাই ডাক্তৰ তাৰে এডোখৰ
কাপোৰেৰে মেৰিয়াই লাম।

“ৰাতি কোনো লোক বেমাৰীৰ খবৰ লবলৈ আহিছিল নে?”

“হয় আহিছিল।”

এনেতে ডাক্তৰে হাতৰ ঘড়ীটালৈ চাই লৰা-লৰিকৈ বাহিৰ ওলাল।
বেমাৰীৰ জ্বৰপিন্ড তেওঁ আকৌ পৰীক্ষা কৰাত লাগিল। তাৰ পাছত
এটা দীঘল নিখাস পেলাই মুখখন বিকটালে।

“একো কাম নহ'ল।”

অৰ্ধপূৰ্ণ ইঞ্জিত দি তেওঁ যন্ত্ৰপাতি মেনাড ভৰালে। জোনালী
আহি যাকৰ বুকুতে আকৌ জ্বাৰ খাই পৰিল। মই সুধিলোঁ—

“কেনে দেখিলে?”

“মৃত্যু সান্দহজনক।”

চাৰিওফালৰপৰা কেইবাজনেও প্ৰশ্ন কৰিলে একেলগে—

“তেনেহ’লে কি মন্ত্ৰা নহয় নেকি?”

মই সুধিছিলোঁ—

“তেনেহ’লে ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ?”

ডাক্তাৰ আটাইবোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ একেলগে দিলে—

“কিছু ভেজ, ডাক্তৰখামালৈ পঠাই দিয়ক।”

ডাক্তৰে মুখ-ঘূৰাই খোজ ললে। মই বেগৰ পৰা দহটকীয়া নোট এখন উলিয়াই তেওঁৰ জেপত ভৰাই দিলোঁ। ঘূৰি চাই তেওঁ চকু থিয় কৰিলে আৰু নোটখন উলিয়াই মোৰ ওপৰ জেপত স্তম্ভাই দিলে।

“চি’ এইটো ভিজিত নললেও মোক ভগৱানে পালন কৰিব।”

চাইকেলত উঠি ডাক্তৰ গ’ল। চোতালত মানুহৰ মাজত হাঁহাকাৰ। তাৰে মাজতে ল’ৰা এটাক বিচাৰি মই পৰীক্ষাৰ বাবে ভেজ পঠালোঁ।

জোনালীৰ বিননিত অন্তৰ ফাটি যাব খোজে। উচুপনিত তাইৰ দেহ ধৰ ধৰ কৰি কঁপিছে। চন্দৰীৰ বুকু ফালি তাই যেন ভাতেই সোমাই যাব।

“মা। তই মোক ক’ত এৰি গলি? তই বাক ইমান নিৰ্দ্ধয় হলি কেনেকৈ? মা। মই এতিয়া কাৰ কাৰণে ৰাচি থাকিম? কা’ৰ মৌ-মাতত মোৰ হিয়া জ্বৰাম? মা, অ’ মা। মই আজি কলৈ যাব? ক’ত থাকোঁ! মোৰ কাৰণে জগতত যে অকণো ঠাই নাই। তই জানো তাক নাজান? আঃ আঃ—আঃ মোৰ মৰণ নাই কিয় এ? কণা যৱে মোক নেদেখিলে?”

ঘটনাৰ কু-চক্ৰ দেখি অন্তৰৰ চিন্তা-অনুভূতি মিল যেন হৈ পৰিছিল। প্ৰস্তৰ মূৰ্ত্তিৰ দৰেই থিয় হৈ আছিলোঁ। এনেতে দেখিলোঁ গাৰ্ভমূঢ়া আৰু তেওঁৰ পৰিয়াল সদস্যবলে আহি উপস্থিত।

“পাছে কি হ’ল এতিয়া? মৰা মানুহ জী উঠিলনে? বোলে ডাল ডাল ফৰি পকালে চুলি, এতিয়াহে মাতে পুতুকণ বুলি।”

বুঢ়াৰ গোঙৰণিৰ প্ৰতি মই কেৰেপ কৰা নাছিলোঁ। তথাপি উস্তৰ দিলোঁ লাহেকৈ—

“ডাক্তৰ অহাত মানুহ জীয়াই আছিল। কিছু সময় পাছতহে মৰিল। গতিকে ভাবি চাওঁক কথাটো কি গুৰুতৰ আছিল।”

বুঢ়াই ভেকাহি মাৰি ক’লে—

“হেৰৌ থ’ থ’ ইহঁতৰ বৰ ডাক্তৰটো ওলাল। আক তাকে নকৈ নো কব কি? যদি মৰাই নাছিল তেন্তে ভাল নহ’ল কিয়? এতিয়া এৰ, সেইচৰ ভচছ কথা আমাৰ কাণত নোসোমায়। হেৰ ডিম্ব, হেৰৌ উপি ধৰাইক।”

কি কৰিম কি নকৰিম ভাবি মই একো উপায় নেদেখা হ’লো। তথাপি বাধা দি ক’লো—

“শ নিব নালাগে।”

“নালাগে? তেন্তেনো তই শটো কি কৰিব?”

বুঢ়া আক দুই চাৰিষে প্ৰশ্ন তুলিলে। ময়ো এটা উপস্থিত বুদ্ধিৰে প্ৰশ্ন উলিয়ালোঁ।

“বাক, আপোনালোকেই কওঁকচোন—শ’টো নি আপোনালোকে কি কৰিব? পুতিব নে পুৰিব?”

বেছি ভাগেই তপৰাই ক’লে—

“কি কৰিম আক? পুতিম, এনে বেমাৰীকতো আক পুৰিব নোৱাৰি।”

“কেনে বেমাৰী? আপোনালোকে পৰীক্ষা কৰি কিবা বেমাৰৰ চিন পাইছে নেকি?”

আকৌ এটা হুলস্থূল লাগিল। কিছুমানে গজ্জজালে, কিছুৱে ভোৰ্ভোৰালে। গাওঁবুঢ়াই এইবাৰ মোলৈ চোঁচা ললে।

“বোলো তই ইয়াৰ পৰা ভালে ভালে আঁতৰ হ। ইমান পৰে

ভোলা বাবু ল'ৰা বুলিহে চাই আছে। নহ'লে তোৰ অভপালি আৰু সহ্য নহৈছে। এই সমাজত কি মানুহ নাই। এটা উত্তমুৱা ডেকাৰ কেৰামতালিখন যে ইমান পৰে সহি স্মাছ ? আমি এতিয়া কাউৰীৰ মুখতহে ক'বলিবলৈ শিকিম ? শুচ্ শুচ্ ।”

বুটাই মোক ঢকা মাৰি দিলে। এথোজ আঁতৰি গৈ মই স্থিৰ হৈ ব'লো। পোন হৈ মই গম্ভীৰ ভাবে ক'লো—

“খবৰদাৰ ! শ মুচুব। এই মৃত্যু বহুস্তজনক !”

আটায়ে মোৰ মুখলৈ ব' লাগি চালে। কিন্তু এটা দলে খ'টো ধৰি বন্ধা-চটাত লাগিল। মই আকৌ বাধা দিলোঁ। জোমালীক সিহঁতে টানি নি কাষত বগবাই থৈছিল। এইবাৰ ক'লো—

“মই আকৌ সান্নিধ্য কৰি দিছোঁ। ইয়াৰ বাবে কিন্তু গাওঁবুঢ়া জগৰীয়া হ'ব লাগিব।”

এইবাৰ গাওঁবুঢ়াক ঘেনিবা বেজীৰেহে খুচিলোঁ। লগে লগে তেওঁৰ পুতেক কেইজনেও মোক খেদি আহিল। মোক ঢকিয়ালে, ঠেলিলে, কোনোৱে ঘুচিয়ালেও। এদাঁতিত থিয় হৈ মই আকৌ ক'লো—

“এইখন নিজ্জীৱ সমাজ। এইখন সমাজৰ মাজতে যোক এটা পৰিয়ালে নিৰ্বিচাবে মাৰ্-ধৰ্ কৰিলে। তথাপি কাৰো মাত এৰাৰ মাতিবৰ শক্তি নাই। মোৰ অন্তৰত দুখ লাগিছে। দুখ মাৰ খোৱাৰ বাবে নহয়। এইদৰে নিৰ্দোষী কতজন সৎ লোকে দুষ্টৰ হাতত আৰু মাৰ খাব লাগিব, অপমান, লাঞ্ছনা পাব লাগিব, এনেকি কতজনক সিহঁতে প্ৰাণেও মাৰি পেলাব—সেই কথা ভাবি মোৰ হিয়া শোকত অভিভূত হৈছে। কোনে জানে আজিৰ এই মৃত্যুৰ কাৰণে এই সমাজৰ কোনজন লোক দায়ী ?”

আন্তৰিক আঘাতত মোৰ কথাবোৰ বক্তৃতা ওলোৱাৰ দৰেই ওলাইছিল। মোৰ কথা কিমান জনে শুনিছিল নাজানো। গাওঁবুঢ়াৰ দলে হুলস্থূল কৰিয়ে আছিল। তাৰেপৰা বুঢ়া সাউং কৰে আহি মোৰ সমুখত আঙুলি জোকাৰি গোঁক পকাই ক'বলৈ ধৰিলে—

‘ক, মকর কিয় ময়ে মাৰিলোঁ বুলি ? এতিয়া নকৈছিলি মই জগৰীয়া হ’ব লাগিব বুলি ? বোলো লোক মৰিল যন্দ্ৰা হৈয়ে নে ডাক্তৰৰ বেজীতে—সি আকৌ ইয়াত বন বন্ধুতা দিছে। বোলো মুখ চঙালি কথা কৰি।”

“কাৰ আগত গোঁফ জোকাৰিছে ? ইয়াৰ উপযুক্ত বিচাৰ হ’ব লাগিব। মই কাকো পৰোৱাই নকৰোঁ। ধৈৰ্য্য ধৰক। ইয়াৰ মই বিচাৰ কৰিম।”

“বিচাৰ কৰিবি ? ছঃ। তই মোৰ বিচাৰ কৰিবি ? হেৰোঁ কোন ক’ত “আছ ? ময়ে দহজনৰ বিচাৰ কৰি বুঢ়া হ’লো, চুলি পকাৰোঁ। এই কেলেছৱাটোৱে বোলে মোৰ বিচাৰ কৰিব ?”

“অ’ বিচাৰ কৰিম, পুলিচত দিম, আৱশ্যক হ’লে গাওঁবুঢ়া কিয়, তেওঁৰ গোটেই পৰিয়ালৰ ওপৰত কেচ দিম। আৰু জানো সেয়ে—দৰ্কাৰ হ’লে সমাজৰ আৰু বহুতলোক ইয়াত মেৰপেচ্ খাই যাব পাৰে। সেই দেখি মই শেষবাৰ সানধান কৰি দিছোঁ—শ যেন কোনেও কান্দত নোলোৱা।”

এইবাৰ গাওঁবুঢ়াৰ বৰ পুতেক শিহু কাননগো আৰু সৰু পুতেক বিৰজ একে লগে আহি মোৰ ওপৰত জপিয়াই পৰিল। আনবোৰেও আহি ঘেৰাও কৰিলে।

“হো তইচোন বৰ মতা ওলালি। কটা গুপ্তা। এই বিশ্বাৰ ছোৱালী পলুৱাই নিয়া বীৰপুৰুষ। তই গাওঁবুঢ়াৰ ফেমিলিৰ ওপৰত কেচ কৰিবি ? চাওঁ বাক তোক আজি কোনে বাখে।”

মোক কোনো কথা কবলৈ নিদিলে। গাৰ কোন ঠাইত কোনে আঘাত কৰিলে ঠিক নাই। মই প্ৰায় অজ্ঞান হৈ পৰিলোঁ।

চেতনা পাই দেখিলোঁ—মোক চকী এখনত বহুৱাই ধোৱা হৈছে। কপালত বেয়াকৈ খুন হৈ বৰকৈ তেজ বৰলৈ ধৰিলে। কেইজনমান শিকিত ডেকাই তাতে বেণ্ডেজ কৰি আছে। চোতালত কিছুমান সৰু ল’ৰা ছোৱালী আৰু মাইকী মাদুহ গোট খাই সহানুভূতি প্ৰকাশ

কৰিছে। জোনালী মোৰ ওচৰতে মাটিত বহি কান্দি আছে। অলপ দূৰতে শৱ-যাত্ৰী লোকৰ কোলাহল কাণত পৰিছে। সমুদ্ৰ এইমাত্ৰ ভেওঁলোকে শ নিছে।

মই তৎক্ষণাৎ কনামটো উলিয়াই এটুকু কাগজত কেইটামান আখৰ লিখিলোঁ। থানাৰ দাবোগানৈ তাত লিখিলোঁ যে—চন্দৰীৰ মৃত্যু সন্দেহজনক। ডাক্তৰী পৰীক্ষা হৈছে। কিন্তু পুষ্টিচ ওদস্তও অতি জৰুৰী। এক পক্ষৰ বাইজে জোৰকৈ শাটো শ্বশনলৈ লৈ গৈছে। আৱশ্যকীয় তৎপৰ ব্যৱস্থা বাঞ্ছনীয়। মোৰ চহীটোৰে সৈতে তাৰিখ আৰু ঘড়ীৰ ঠিক সময় দি ডেকা এজনৰ হাতত দিলোঁ।

“যোৱা। তৎক্ষণাৎ। নহ’লে বিপদ।”

—ডেকাজন গ’ল। এনেতে দেখিলোঁ—গাত খালি বনিয়নটোৰে সৈতে হাতত লাঠিডাল লৈ দেউতা। লগে লগে দা খন লৈ শাস্তিকাই। ওচৰে ওচৰে বিৰিকি, বিভৱ, নৰহৰি আদি ভাই-ভাগিৰ আটাইবোৰ লোক আহি সষ্টম। মোৰ মূৰত জখম দেখিয়ে দেউতাৰ খঙে চুলিৰ আগ পাইছিল। ক্ৰোধত প্ৰজ্জ্বলিত অগ্নিৰ দৰে তেওঁ চিঞৰি উঠিল।

“কোন? কোন নৰাধম সেইজন? মোৰ ল’ৰাক আঘাত কৰে? কত? ক’তগ’ল সিহঁত শিয়ালৰ পাল? মাগুহখোৱা বান্ধুসৰ দ’ল ক’ত লুকাল। ক’ত পলাল কু-চক্ৰী কৌৰৱৰ দল? অৰ্জুনৰ দৰে আজি ময়ে সিহঁতক ধ্বংস কৰিম।”

শাস্তিকাইও দাখন জোকাৰি গৰ্জিলে, চিৎকাৰ কৰিলে। মোৰ অৱস্থা দেখি চকুপানী টুকিলে। লগৰ কেইবাজনেও গুপ্, গুপনি দিলে।

“বোলো আমি কিবা ভাই-ভাগিবোৰ মৰি গৈছোনে? আঃ। এই ল’ৰাজনক অভিমত্যা মৰা দি মাৰিৰ পায়নে? হেৰোঁ মৰমতা গাওঁবুঢ়। হেৰোঁ কৌৰৱৰ পাল। বোলো আহ্ এতিয়া।”

মোৰ মাতিবলৈ যেন শক্তি নাছিল। দেউতা আৰু চুহুৰীয়া সকলক সান্থনয় কৰি বুজাবৰ চেষ্টা কৰিলোঁ। ক’লো যে—মিছা

কাজিয়া কৰি লাভ নাই। পুলিচত বিচাৰ দিয়া হৈছে। বজা আছে। আইন আদালত আছে। তেওঁলোকে কবিব যি কৰে। মূৰটো আকোঁ আচন্দ্রাই কৰি আনিছিল। দেউতাই গাত ধৰি কোৱা যেন শুনিবোঁ—

“হেৰ। কি চাইছাইক ? তাক ডাক্তৰখানালৈ ল।” তাৰ পাছত আক একো ক’ব নোৱাৰোঁ।

[১৪]

মহানদী ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ওপৰত অন্তঃগামী তপনৰ বিতাপন ছবি ইমান চিত্তাকৰ্ষী, ইমান মনোমোহা কুলি ইয়াৰ আগতে কোনো দিনে অনুভৱ হোৱা নাছিল। চিভিল হস্পিটালৰ ৰোগশয্যাৰ বহিয়ে থিডিকীৰে সেই দৃশ্য গ্ৰাণ ভৰি চাইছোঁ। স্প্ৰিং কৰা বিছনাখন হেলনীয়াতৈ বহিব পৰা ওখকৈ দিয়া হৈছিল। বিস্তীৰ্ণ নীলাকাশৰ তলত হৃদ হৃদ যেন লগা বিশাল জলবাশিৰ সিপাৰে পাহাৰ পৰ্ব্বতৰ সেউজ বুলীয়া দৃশ্যপটে ভাবুক মন স্বভাৱতে টানি ধৰে। মাজতে উমানন্দৰ তৰুবেষ্টিত হৰ্ষা মন্দিৰ। দূৰত, বহু দূৰত পশ্চিমে শৰাইঘাটৰ দলঙৰ অস্পষ্ট বেথা কেইডালমান অনুমান কৰিব পাৰি। সেইফালেই পানীৰ তলত আধা ডুব ৰোৱা ৰঙা শূকৰৰ হেঙুলি কিৰণে যেন আকাশ-পৃথিৱী সোণালী কৰি তুলিছে। উমানন্দৰ ফালে দুখনমান তীৰ্থ যাত্ৰীৰ বৰ নাও ধীৰ গতিত আগবাঢ়িছে। আকাশত এজাক পখী উৰি কুণীয়াকুণী ভাবে কেইডালমান আকৃ বাকৃ যেন চকুত লাগিছে। এই গোটেই দৃশ্যটোত সামগ্ৰীকভাৱে চকু ফুৰাই চাই এখন নাট্য-মঞ্চৰ সমুখত আঁৰি থোৱা নিপুন শিল্পীৰ হাতৰ দৃশ্যপট যেন লাগিল। এৰা। বিশ্বমঞ্চত আঁৰি থোৱা এইখন বিশ্ব-শিল্পীৰ নিপুণ হাতৰে আচল ছবি।

“অসীমতা।”

অতি নিমজ্জ পৰিচিত কৰ্ত্ত। মোৰ সৌন্দৰ্য্যধান স্তম্ভ হৈ গৈছিল। সেই মধুৰ মাতটি বহুদিন অপেক্ষা কৰি কৰি ভাগৰি পৰিছিলোঁ। অনেক দিন নানা ছুৰ্ভাবনাত কটাইছিলোঁ, কিন্তু প্ৰকৃত খবৰ এটি কাৰো পৰা পাবলৈ সক্ষম হোৱা নাছিলোঁ, আজি নিজে সোঁ-শৰীৰে সেই জোনালী আহি মোৰ পাছ ফালে ছায়া মূৰ্ত্তিৰ দৰে থিয় হৈ আলংকৃতৈ মোৰ মূৰৰ চুলিবোৰ লৰাই আছে। পিছ মুখ কৰি সেই শীৰ্ষ, বিবৰ্ণ মুখ দেখিলোঁ। বাৰ্কাহীন, কিন্তু উজ্জল চকুযুৰিত অক্ষুৰ্ণ ভাষাৰ ভিৰ, ভাবৰ ঠেলা হেঁচা। সেই মৌন সম্ভাষণ প্ৰাণে প্ৰাণে অনুভৱ আৰু গ্ৰহণ কৰিলোঁ।

“—কেতিয়া আহিলা?”

“এই মাত্ৰ। অলপ আগতে।”

“ক’ত আছা? ক’ৰ পৰা আহিলা? বহানা।”

ওচৰতে থকা চকী এখনত জোনাক বহিবলৈ ইঙ্গিত কৰিলোঁ। আনখনত ল’ৰাজন বহিল।

“এওঁ কোন?”

“মাহীৰ ল’ৰা। সুছন্দ।”

এঘাৰ কথাতে মোৰ আগৰ প্ৰশ্ন ছুটাৰো উত্তৰ পালোঁ। আৰু বহুত কিবা কিবি প্ৰশ্নৰ উত্তৰো যেন পালোঁ। সুধিবলৈ বহুত কথাই মনত জুৰুৰি দি ধৰিছিল। তাৰে কিছুমান সুধিবলৈ সজত নহ’ব যেন লাগিল, কিছুমানৰ বাবে আকৌ পৰিবেশটো অনুকূল নহয়। কি সোধোঁ কি নোসোধোঁ লাগি দোমোজাত পৰি নীৰৱ হৈ আছোঁ। এনেতে জোনালীয়ে ক’লে—

“আজি ইমান দিনে আপোনাৰ খবৰ লব পৰা নাই। তাৰ বাবে মোক ক্ষমা কৰিব।”

তাৰ কি উপযুক্ত উত্তৰ দিম ভাবি নাপালোঁ। মাত্ৰ চকুৰ পতা আপোনা-আপুনি সেমেকি থল। ভলমূৰ কৰিলোঁ। সেই বালিকাৰ চৰম বিপদৰ মুহূৰ্ত্তত মই উপস্থিত থাকিও একো কাৰ্য্যকৰী সাহায্য

দান কৰিব নোৱাৰিলোঁ। ডকাইতৰ মাজত আপোন ভগ্নীক এৰি যেন নিজেই মূৰ্ছিত হৈ পৰিছিলোঁ। সেই অৰাহিত পৰাজয়ৰ গ্লানিয়ে আজি অস্তৰ দহিছে। তাৰ পাছত জোনালীৰ কি হ'ল, কলৈ গ'ল—সেই কথা সুধিবলৈকে প্ৰাণত সাহসকণ গোটাৰ পৰা নাই। তাতে আকৌ ওলোটাকৈ ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা ॥ মুখ নোতোলাকৈয়ে ক'লোঁ—

“তেনেকৈ কৈ মোক দুখ নিদিবা ভনীটী। তোমাৰ কথাকে ভাবি মই কিমান উজাগৰী বজনী যাপন কৰিছোঁ, কিমান যত্ননা পাইছোঁ, মইতো বেগ যত্ননাও সিমান অনুভৱ কৰা নাই। এই কথা মই তোমাক কেনেকৈ বুজাম?”

কমালেৰে জোনালীয়েও চকুপানী মচিছে। কি শাস্ত্ৰনাৰ ভাষা আছে মোৰ? বিমান ভূৰা-শাস্ত্ৰনাৰ নিষ্ফল বাক্য প্ৰায়াগ কৰিম। কিষে বা সাৰ্থকতা আছে সেইবোৰ নিৰ্ভৰক উপদেশ-বাণীৰ? মোৰ প্ৰাণতো মৌন ক্ৰন্দন আৰম্ভ হৈছে। সেইবোৰে মোৰ বাক্-শক্তি কঙ্ক কৰিছে। নাজানো কিমান পৰ।

চিষ্টাৰ শাস্ত্ৰাই সন্ধিয়াৰ পাতল আহাৰ লৈ আহিছিল। কেৰালাৰ ছোৱালী। গভীৰ মূৰ্ত্তি, বৰ মৰমী হিয়া এখনি আছে। শাস্ত্ৰা মোৰ মানত শাস্ত্ৰনাৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি। ইংৰাজীতে ভাল কথা ক'ব পাৰে। ভঙা ভঙা অসমীয়া কৈ নিজ আৰু ভাল পায়। ছয়োবিধেৰেই ময়ো কথা পাতিছিলোঁ শাস্ত্ৰাক লগত। দিনৰ পিছত দিন গৈছিল। আমাৰ মাজৰ পৰিচয় ক্ৰমে গাঢ়ৰ পৰা গাঢ়তৰ হৈছিল। সঁচাকৈয়ে আমাৰ ভিতৰত আদাৰ-চিষ্টাৰৰ সম্পৰ্ক ঘটিছিল। চকু টিপিয়াই শাস্ত্ৰাই সুধিছিল এওঁলোক কোন। ময়ো পৰিচয় কৰাই দিছিলোঁ জোনালীৰ লগত। হাত-বোৰ কৰি পৰিচয়-বিনিময় কৰিছিল উভয়ে।

“চাহ অলপ আৰু এওঁলোকৰ কাৰণে ।”

“অ' চাটেইনলি। সেইটো মোক কি ক'ব লাগিছে?”

ভড়ালিকে শাস্ত্ৰা কোঠাৰ পৰা ওলাই গ'ল। আৰি যেন শাস্ত্ৰাৰ

ঘৰলৈ অহা সম্মানিত অতিথিহ। গাল অত্যধিকৰ অকপট ব্যস্ততা। ভাল লাগি যায়। হিম্মতালৰ নিৰস, যত্নমাণায়ক, নিম্ৰাণ পৰিবেশক এই চিষ্টাৰইতে মধুৰ, সুখকৰ একাধনি স্বৰ্গ কৰি তুলিছে।

মোৰ অনুখৰ কথাকে প্ৰথম ক'ব লগা হৈছিল। ক'লো। কেনেকৈ গাওঁৰ ডাক্তাৰ জন্ম কিছু গুৰুতৰ বুলি কোৱাত দেউতাইতে মোক গুৰাহাটীলৈকে লৈ আহিল। ইয়াতে ডাক্তাৰ দাস, চক্ৰবৰ্তী আৰু চাৰ্জেন ডেকাই কিমান মৰম আৰু তৎপৰতাবে মোৰ চিকিৎসা লৈছে, শেষত চিষ্টাৰইতৰ অকৃত্ৰিম পৰিচৰ্যা আৰু বন্ধু-বান্ধৱৰপৰা উদাৰ সম্ভাষণ আৰু শুভেচ্ছাত কেনেকৈ আঠ-ন দিনতে অনুখ ভাল পাই আহিছোঁ সেই সকলো চমুকৈ ক'লো। জোনালীয়েও পৰিস্থিতি বৃজি অতি সংক্ষেপে ক'লে নিজৰ খবৰ।

“মোৰ সেই কম বয়সীয়া বান্ধৱীৰ দেউতাকেই গুৰাহাটীলৈ টেলিগ্ৰাম কৰিছিল। সেই মহা সঙ্কটৰ নিশা মাহী আৰু মহাদেউইত গৈ ওলাইছিল। তেওঁলোকেই মোক লৈ আহিছিল। তাৰ পাছত মোৰো অৱস্থা প্ৰায় শয্যাগত। যোৱা কালিৰ পৰাহে অলপ ভাল পাইছোঁ। আজি মাহীদেউক কোৱাত শুল্কদাৰ সৈতে মোক আপোনাৰ ইয়ালৈ আহিবলৈ অনুমতি দিছে।”

এই খিনিকে মাত্ৰ কৈ জোনালী মান মনে ব'ল। ময়ো একা সুখিৰ কথা পোৱা নাই। এনেতে শাস্তাই টে এখনত চাহ বিস্কুট আৰু মাখন লগোৱা কটা শোফ্ কিছু আনি তেওঁলোকৰ আগত থাল। চাহৰ বাবে গাখীৰ চিনি আৰু সুকীয়াকৈ নিকা পিয়লা-পিৰিচ অনা হৈছিল। শাস্তা গ'ল। জোনালীয়ে নিজ সেইবোৰ পৰিবেশন কৰি ভায়েককো দিলে আৰু নিজকেও ললে। তাৰ পাছত শুল্কদাৰক চকুৰ কিবা ইজিত কৰিলে। ল'ৰাজনে কমালৰ সৰু টোপোলা এটা বায়েকৰ হাতত দিলে। তাৰ পৰা দুটা ধূমীয়া আপেল আৰু কেইবাখাপমান আন্ধুৰ উলিয়াই পিৰিচ এখনত থৈ জোনালীয়ে মোলৈ আগবঢ়াই দিলে।

“এয়া খোৱা অসীমদা। তুমি জানো চাই থাকিবা ?”

জোনালীৰ হিৱাৰ সেয়া মৰমৰ নৈবেদ্য। কেনেলৈ উপেক্ষা কৰা যায় ? দুয়োখন হাতোৰ গ্ৰহণ কৰি মূৰ দোৱালোঁ। তাইৰ চকুত অপূৰ্ণ ঠাঁহি। মুখত তৃপ্তিৰ পোহৰ।

সিহঁত দুয়ো চাহ খোৱাত লাগিল। লোক্ এটুকুৰা চাহত জুৰুৰিয়াই তলমূৰ কৰিয়ে জোনালীয়ে ক’লে—

“মই কিজানি হুই এদিনতে গোৱালপাৰালৈ যাব লাগিব।”

সপ্ৰশ্ন দৃষ্টিৰে তাইৰ চকুলৈ চালোঁ। মুখেৰে একো স্মৃতিৰ পৰা নাই। আজুৰ হুটামান মুখৰ ভিতৰলৈ দলিয়াই দিলোঁ। আকৌ তায়ে ক’লে—

“এনেযে। তাত হুই চাৰিজন আত্মীয় মানুহ আছে। শীতৰ বন্ধত ভাইটিহঁতো ফুৰিবলৈ যাব খুজিছে।”

“পাছে কেনে আছে মিঃ পাঠক ?”

মেধি ভালুকদাৰ আৰু গুপ্ত কোঠাটোলৈ সোমাই আহিল। তেওঁ-লোক অহাত জোনালী আৰু সূচন্দ থিয় হ’ল। তেওঁলোক উঠিবলৈ মানা কৰিলে। মই আকৌ বিছনাখনকে জাৰি জোকাৰি দিব খুজিছোঁ, কাৰণ কোঠাটোত আৰু চকি নাছিল। মেধি বহিল, কিন্তু বাকী দুজনে নবহে। জোনালীও পুনৰ বহিবলৈ ইচ্ছা নকৰি যাবলৈ ওলাল। ক’লে—পাৰিলে কালিলৈকে এবাৰ আহিব। ময়ো বিশেষ জোৰ নকৰি বিদায় দিলোঁ। বন্ধু দুজনে অনিচ্ছাতো আসন গ্ৰহণ কৰিলে। তেওঁলোকৰ বজাৰ কৰিব লগীয়া আছিল দেখি বহিব নোখোজে। সি যি কি নহওক—আৰু এটি নতুন অধ্যায়ৰ পাত মুকলি হ’ল।

মেধিৰ ঘৰ মৰাস্ত্ৰটিৰ ওচৰৰ কছাৱাৰডিত। মাকৰ আদত অলপতে গৈ তেওঁ ঘৰৰ পৰা আহিছে। তেওঁৰ মুখেতে শুনিবলৈ ৰোমাঞ্চকৰ কাহিনীবোৰ। গুণ্ডাই ক’লে—

“নতুন অসমীয়াত ওলোৱা সংবাদটো বেচ্ ইণ্টাৰেষ্টিং।

“ইমটাৰেষ্টিং অৱশ্যে হয়, কিন্তু প্ৰকৃত সত্য ঘটনা ভাঙ পৰিবেশন হোৱা নাছিল।”

কথাৰ কৈয়ে মেথিয় কাহিনীটো আৰম্ভ কৰিলে—

“সেইদিনা পুলিচ গৈ যেতিয়া মৰিশালী পায় তেতিয়া হেনো মানুহবোৰ চন্দৰীৰ শ’টো পোতা কাম শেষ কৰিছে। পুলিচে তেওঁলোকক বাধ্য কৰি আকৌ গাঁও খনাই শ বাহিৰ কৰে। খুন, জখম আদি চাই একো অনুমান কৰিব নোৱাৰিলে। শেষত শটো পোষ্ট মৰ্টেমৰ বাবে টাউনলৈ পঠাই দিব লাগে বুলি দাৰোগাই হুকুম দিলে। মানুহবোৰৰ মুখত মাত নাই। কেৱল মশো বায়ে এৰাব উলমূলনি দি উঠিছিল। কৈছিল—

“এইবোৰ সব ভোলাৰ পুতকৰ কাম। সি কিবা পুৰণি শক্ততাৰ হোৰ তুলিব খুজিছে।”

শিহু, বিৰিঙুটি (বিৰজৰ ব্যঙ্গ নাম), চিৰপতি আদি পুতক সকলেও গো গোৱাইছিল। কিন্তু পুলিচৰ হুকুম মতে চুৰ্চুৰ্চকৈ সকলো কাম কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল। ম’হৰ গাড়ী এখন ঠিক কৰি ৰাতিয়েই টাউনলৈ শ নিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। সেইবোৰ বিসঙ্গতি দেখি গ’ৱাৰ লোক প্ৰায় সকলোৱে লাহে লাহে ফালৰি কাটি এৰা দিছিল। প্ৰায়বোৰেই শেষত গাওঁবুঢ়ক এইখন লটিঘটিৰ বাবে জগৰীয়া কৰিছিল আৰু বেছি ভাগৰে অসীম বাবুৰ কথাৰ ওপৰত বিশ্বাস আৰু প্ৰত্যয় জন্মিছিল।”

“হাঃ হাঃ। বেচ্ ইন্টাৰেষ্টিংভো? তাৰপৰা?”

গুপ্তুই কথাবাবত বৰ বস পাইছিল। বাকী জনেও স্থিৰ হৈ গুনি আছে। মেথিয়ে আকৌ কৈ গ’ল—

“তাৰ পাছত হুজুৰ পুলিচ শ’টোৰ লগতে পঠাই দি দাৰোগাজন চন্দৰীহঁতৰ ঘৰলৈ গৈছিল। তাত গৈ ঘৰ-বাহিৰ আৰু চন্দৰীৰ শোৱা বিছনাৰ আশে-পাশে বহুত চোৱা-চিতা কৰে। জোনালীক অনেক প্ৰশ্ন কৰে। উত্তৰ ৰূপে জোনালীৰ পৰা জানিব পাৰে যে—গাওঁবুঢ়া হুদিনো নিশা গৈ বেমাৰীৰ ওচৰত বহিছিল, জেপৰ পৰা টেমা উলিয়াই তামোল খাইছিল, নাম বোৰাৰ ছই একাকি পঢ়িছিল আৰু চাৰি

কোচাৰ মাজৰ পৰা কপৰ শলা এডাল উলিয়াই দাঁত খুচৰিছিল।
এঃ বব বব।”

মেধিয়ে অলপ সময় তলকা মাৰি নাকটো টিপি ধৰিলে আৰু
চকুহাল অলপ ফুকিত কৰি কিবা এটা কথা মনত পেলাবলৈ চেষ্টা
কৰিলে।

“অ হঃ হঃ। পৰিছে মনত। দাৰোগাজান জোনালীক ইয়াকো
জুখিবলৈ বাকী নেবিলে যে গাওঁবুটাইনো নাম ঘোষণা কি কি পদ
পঢ়িছিল। তেতিয়া জোনালীয়ে হেনা পদ তিনি ফাকিমান দেখুৱাই
দিছিল। আমাৰ মহাদেউজনে বেচ্ সৰ্‌সকৈ গাই দি মোক
শুনাইছিল দেই। তেওঁৰ মুখাত মই এই সকলোবোৰ বিতং বাতৰি
পাইছো। তাৰে এফাকি আমি প্ৰায় সকলোৱে জানো—‘কৃষ্ণ
একদেৱ জুখহাৰী কাল-মায়াদিবা অধিকাৰী।’ আৰু আন
এফাকি হ’ল—

“জানা জীৱায় নাম নিজ সমস্ত শাস্ত্ৰৰ মূল বীজ
সজীৱনী প্ৰায় যাৰ মনে প্ৰবেশয়।

যদি হলাহল পান কৰে প্ৰলয় বহ্নিত যদি পৰে
মৃত্যুৰ মুখতো পৰিলেও নাহি ভয়॥”

আৰু মোৰ মনত নপৰে দেই। ইয়াকে মনত আছে। তেওঁ
হেনো সেইবোৰৰ বাখ্যাও দিছিল ফেনেকি ফেনেকি। অনিচ্ছাতো
শুনি শুনি জোনালীৰ বোলে তল্লা আহি যায়। তেনে অৱস্থাতে
এবাৰ ‘যাওঁ সেই’ বুলি বুঢ়া ওলাই গৈছিল। জোনালীয়েও বন্ধা
পৰিলো বুলি দুৱাৰত ডাং লগাই দিছিল গৈ।”

“হা, বুঢ়াৰতো ভাল শাস্ত্ৰজ্ঞান আছে তা হ’লে দেখা যায়।”

ভালুকদাৰে শুপুৰ কথাৰাত শুকলু নিদি যেনিক ক’লে—

“বাক কৈ যাওক চোন মেধি আৰু কি হ’ল?”

সেইবোৰ শুনাৰ কৌতুহল আছিল মোবেই অধিক। যেনো
ভালুকদাৰৰ কথাতে হৰ্ষভাষ দিলো।

‘জোনালীয়ে কৈছিল— পানী খোৱা গিলাচটে। কিদৰে টেবিলৰ তলতে ভাঙি পৰি আছিল, ডাক্তৰে তাৰে এডোখৰ লৈ গৈছিল, মাকে হোলোকা হোলোক তেজ বমি কৰি কেনেকৈ অচেতন হৈ পৰিছিল— সকলো। তাৰ পাছত টেবিলৰ সকলো কাগজ পত্ৰ, টেমা টমা, চিঠি, ঘড়ীবাহু আদি জাৰি জোকাৰি চোৱা হ’ল। তেনেতে কিবা এটুকুৰা বিশেষ ধৰণৰ সৰু কাগজত পুলিচৰ চকু পৰিল। দাৰোগাজনে কাগজ টুকুৰা বুটলি লৈ বৰ সতৰ্ক দৃষ্টিৰে চাবলৈ ধৰিলে। চচ্‌মাঘোৰ পিন্ধিলেও নিৰীক্ষণ কৰিলে। ঈষৎ কলচীয়া কাগজ টুকুৰাত ডাঠ-নীলা চিয়াহীৰে লিখা আছিল— ‘Poison for M Bayan’ ওচৰতে থকা ডেকা ল’ৰা এজনৰ চোকা দৃষ্টিত সেই কথা ধৰা পৰিছিল।

“হ্যা। ব্যাপাৰটা কি বকম?”

গুপ্তৰেই নহয়, আমাৰ ছয়োজনবো মুখত আশ্চৰ্য্যৰ ভাব ফুটি উঠিছিল। পৰম উৎকণ্ঠাৰে মেঘিৰ মুখলৈ চাই ব’লো। তেওঁ কৈ গ’ল—

“দাৰোগাজনে মূৰৰ টুপীটো খুলি আঠুৰ ওপৰত এটা কোব মাৰি আনন্দৰ উত্তেজনা প্ৰকাশ কৰিলে, আৰ্‌ক লাহেকৈ তাক পিন্ধি লৈ কাগজ টুকুৰা ছেপত ভৰালে। পাছত ইংৰাজীতে কিবা কৈ ওলাই গৈছিল বুলি মহাদেৱে কাহিনী সামৰিলে।

সেই কথাটো লৈয়ে গাওঁখনত উৰল-মাখল, তোল-পাব লাগিছে বুলি শুনিবলৈ পাইছো। যোৱাকালি কাঁচি বজাৰত এজন মৰা-সুঁতিৰ পাণ-বেপাৰীৰ মুখত শুনিলো যে পুলিচ-দাৰোগাই গাওঁবুঢ়া আৰু ছজন পুতেকক এবোট কৰি নিছিল। পাছত জামিনত বোলে আটাইকে খালাচ দিছে। কোনো এজন মন্তব্যৰ ধনী মন্তল বোলে জামিনত আছে। নিছে মিনে-বাতিয়ে পুলিচ-চিপাহী পিয়াপি দি-গাওঁবুঢ়াৰ খবৰ পৰা প্ৰায় মুকলি হৈছে হেনো। মানুহজনৰ মতে ইতিমধ্যে বুঢ়াৰ বোলে জৰ-সাঁঘ হাজাৰ আৰু গ’ল।

মেধিয় কথা শেষ কৰিছিল। আমি নীৰৱে শুনি আছিলোঁ। মোৰ মনত এটা বিজয়ৰ উল্লাস অনুভৱ কৰিছিলোঁ, এটা আত্মপ্ৰসাদৰ অনুভূতি হৈছিল, স্বস্তিৰ নিশ্বাস এটা আপোনা-আপুনি ওলাই আহিছিল। তেন্তে শেহান্তত কি ধৰ্মৰেই জয় হ'ব? চন্দৰীৰ প্ৰশ্নাপ বচন তেনেহ'লে সত্যত পৰিণত হ'ব? বাক দেখা যাওক কি হয়। জোনালীৰ হাতৰ দুখোখন চিঠিকে মই দেউতাৰ হাতত দিছিলোঁ। দুটা কাৰণত তেওঁক দিছিলোঁ সেইবোৰ। প্ৰথম কাৰণ হ'ল—মলো বায়নৰ ধন আত্মসাৎ কৰাৰ কু অভিপ্ৰায় আৰু চন্দৰী-জোনালীৰ ওপৰত কৰা সিহঁতৰ পৰিয়ালৰ অবৈধ আচৰণবোৰ চিঠি দুখনত প্ৰকাশ পাইছিল। গুৰুতৰ আঘাতৰ বাবে মোৰ যদি মৃত্যু হয় তেন্তে এই সত্য উদ্ঘাটন কৰিবলৈ দেউতাকক দ্বিতীয় ব্যক্তি আৰু সমাজত নাই। জোনালীয়ে নিজেই পৰিস্থিতিৰ বলি-শালত। দ্বিতীয়টি কাৰণ হ'ল—জোনালী আৰু মোৰ মাজৰ প্ৰকৃত সম্বন্ধটো কি সেই কথা তাত সুস্পষ্টকৈ ফুটি উঠিছে। সেই চিঠি পঢ়ি নিশ্চয় দেউতাৰ মনত সত্য-বিচাৰ আৰম্ভ হ'বলৈ বাধ্য। গতিকে উভয় কাৰণতে মই জ্ঞান ঘূৰাই পোৱাৰ পিছতে দেউতালৈ সেই চিঠি হস্তান্তৰ কৰিছিলোঁ। মোৰ বিশ্বাস দেউতাৰ চেষ্টা আৰু দৃঢ়তাৰ ফলতে ঘটনাৰ এনকুৱা জোৰ তদন্ত চলিছে। তালুকদাৰে হঠাতে প্ৰশ্ন কৰিলে—

“আজ্ঞা পাঠক। আপুনিওতো ইয়াতে পৰি থাকিল। শুনিবলৈ জোনালীয়েও তাৰপৰা ক'ৰবাত গৈছে। তেন্তে বিচাৰ-তদন্তবোৰ আপোনা-আপুনি চলিছেনে?”

গুপ্তই তৎক্ষণাত্ ক'লে—

“হা তা তো চলবেই, কত টাকা-পইচাৰ কাণ্ড। পুলিচ কি বসিয়া থাকবে?”

মই গহীন ভাবে উত্তৰ দিলাঁ—

“মি যিয়ে নহওক এজন দৃঢ়মনৰ পুৰুষ ইয়াত আছে। সেই নিৰ্ভীক ব্যক্তিয়ে এই ঘটনাচক্ৰৰ স্তব্ধতা ধৰিছে। তেওঁ মোৰ

দেখিলে ওপৰৱালা, ধৰ্মগুণক এনেকি নিজৰ পত্নী পুত্ৰক। কমা কৰিবলৈ কুণ্ঠিত। পোনপটীয়া স্বভাব আৰু সত্যনিষ্ঠা তেওঁৰ জীৱনৰ সৰ্বহ।

মোৰ কথাত আটাই কেইজন বন্ধুৱে আগ্ৰহেৰে চালে আৰু কোন সেইজন বুলি নুঘিলে। মই ক'লোঁ—

“পূজনীয় ভোলানাথ পাঠক। মোৰ দেউতা। তেওঁৰ নিৰ্ভীক কাৰ্য্যৰ এটা উদাহৰণ মই দিওঁ শুনক—”

গাক কেইটা ভালদৰে আওঁজাই দি অলপ আৰামজনক ভাবে মই বহি লোঁ। উৎসুক শ্ৰোতা বন্ধুসকলে মোৰ ফালে চাই থাকিল। চিগাৰেটৰ বাহুটা তেওঁলোকৰ ফালে আগবঢ়াই দিলোঁ। মই আৰম্ভ কৰিলোঁ—

“দেউতাৰ নিজৰ মুখৰ পৰা শুনা কথা। সেইবেলি বান-পানীয়ে গাঁও-ভূঁই উছন কৰিছিল। মাৰ গাত অশৌচৰ লেঠা। খৰছ অবাঞ্ছ বেছি নাছিল বুলিয়ে ওচৰৰ প্ৰাইমাৰীখনতে কাম কৰি মা দেউতাহঁত ভালেই চলিছিল এক প্ৰকাৰ। এনেতে বৰনদীৰ কোনোবা এটা দুৰ্গম চৰলৈ দেউতাক বদলি কৰিলে। দোষ হল সেই ঠাইৰ এচ আই জনৰ সকাম এটাৰ বাবে দহ সেৰ জহা চাউল দেউতাই দিব নোৱাৰিল। সি যি নহওক, কাবোঁ-কাঁকুতি কৰি চাইও যেতিয়া ছকুমাটা উঠাই লব নোৱাৰিলে দেউতা অগত্যা চৰলৈকে গ'লগৈ। প্ৰায় ১৫/ ৬ মাইল দূৰ, পথ অতি দুৰ্গম, কেইবা ঠাইত বোকা পানী গচকি যাব লাগে, কতো নাৱেৰে আৰু অলপ ঠাইহে খোজ কাটি বা চাইকেলেৰে যাব পাৰি।

তাত গৈ কোনো চকুৱা মিঞালোকৰ গোহালি ঘৰ এটাৰ এফালে ঘৰাপাটৰ কাঁইৰ বেৰ দি দেউতাই থকা কৰিছিল। তাৰেই এচুকত ঘন গ'লে কিবা সিজাই পেটৰ ভোক গুচাইছিল। ইফালে ঘৰত ঘাৰ সজিব সময়। দেলতাৰ মানসিক উদ্বিগ্নতা দিনে দিনে বৃদ্ধি হৈছিল। শৰ্মিষাৰ হ'লে দেউতাই উৰি অহাৰ দৰে ঘৰলৈ আহে আৰু সোমবাৰ হ'লে নাকী লগোৱা হ'হটোৰ দৰে চৰলৈ যায়। ইফালে

শনিবাৰে তেওঁ ছিদ্ৰ বিচাৰি ফুৰিছে। এদিন সোমবাৰে এচ্ আই মহোদায় মিঞাৰ নাও-বৈচা দিহা কৰি পুৱাতে গৈ স্কুলত হাজিৰ। দেউতাবো কিবা গ্ৰহ-গতি ভাল নাছিল। বাটত নাও অপেক্ষা কৰোঁতে তেওঁৰ প্ৰায় আধা ঘণ্টামান সময় পলম হৈছিল। তাতে চেলুপাই এচ্ আই জনে চকু পকাই দেউতাক ককৰ্ণনা কৰে। পলম হোৱাৰ আচল কাৰণটো কোৱাতো দেউতালৈ ড্ৰাকপ নকৰি ঠাট্টাহে কৰিলে। মিছা ফাঁকি মাৰি মাষ্টৰ বোলাবলৈ আহিছে বুলি ভেকাহি মৰাত দেউতাৰ ঞ্কাণ-মূৰ গৰম হৈ উঠিছিল। তথাপি উপৰিস্থ বিষয়াৰ ওচৰত তুনাই একো নামাতি তলগূৰ কৰি অদৃষ্টকে ধিয়াই ব'ল। ছাত্ৰৰ আক কেইবাজনো অভিভাবকৰ সন্মুখত তেওঁক এইদৰে মিছলীয়া বোলাত বৰ অপমান আৰু লজ্জাবোধ কৰিছিল।

তাৰ পাছতে শিক্ষকৰ 'স্কীম বুকটো' উলিয়াই লৈ দেউতাক ক'লে যে জুনলৈকে সকলো বিষয় আৰু শ্ৰেণীৰ পাঠ্যক্ৰম সম্পূৰ্ণ কৈ লিখা হোৱা নাই। দেউতাই কৈছিল যে তেওঁ কামত সোমোৱা মাত্ৰ এমাহ হৈছে। থকা খোবা আৰু ঘৰুৱা অন্তৰ্বিধাত কাম বাকী আছে যদিও শিক্ষাদানত মুঠই ত্ৰুটি কৰা নাই। এচ্ আই মহোদয়ে খাঙৰে বহীখন দূৰলৈকে দলিয়াই দিছিল। ছটামান পাত ছিৰি বহীখন গৈ এচুকত পৰিছিল।

এইবাৰ ছাত্ৰৰ বহী-পত্ৰবোৰ চালে। তাতো কেইবাজন ল'ৰাৰ বহী নোহোৱাত, বহীত শিক্ষকৰ চহী নোহোবা আদি এশ এবুৰি দোষকে পালে। গতিকে দেউতাৰ চাকৰি যে যাব সি প্ৰায় খাটাং। অন্ততঃ একো নহ'লেও 'চাৰ্চপেন্সন' যে হ'ব সি ধুৰূপ। দেউতাই কোনো প্ৰতিবাদ নকৰিলে। চাকৰিৰ প্ৰতি আগ্ৰহ বা ভাবুকিৰ প্ৰতি তিলমানো ভয় প্ৰকাশ নকৰি গম্ভীৰ হৈ ব'ল।

মাহৰ শেষত শিক্ষক সকলৰ কেন্দ্ৰীয় কমিটি বহিছিল। তাত এচ্ আই, মহোদয়ৰ তুৰ্নোতিৰ কথা শব্দমুখে আলোচিত হৈছিল। আপৰ মাহত খুলশালিয়েকৰ বিয়া বুলি সকলো শিক্ষকৰ পৰা দহ

টকাকৈ জিজিয়া কৰ লৈছিল, এজনৰ স্বীম বুকটোৰ ভুল ধৰি ঘৰত নি থৈ দিছিল, পাছত শিক্ষকজনক মাতি পঠাই ডয় খুৱাল যে— ডেৰ ৭ টকা নিদিলে বহীটো ডি আইক দেখুৱাই চাকৰি খেদাব। প্ৰতি মাহৰ বিলত ভুল ধৰি টকা খোৱাটো এটা বীতিগত কথাই, তাৰ উপৰিও চাহ খাবলৈ বুলি ছুটকাৰ পৰা পাচ টকা লোৱাটোতো কোনো বিধাবোধ নকৰে। আটাইতকৈ লাভৰ ঘানি হ'ল সেই দুৰ্গম ঠাইৰ স্কুল কেইখন। সেইবোৰলৈ শিক্ষক বদলি কৰা আৰু তিনি চাৰিশ টকা ভেঁটী লৈ তাৰ পৰা নিকৃতি দিয়া এটা সুন্দৰ কৌশল। দেউতাই সেই চৰৰ পৰা বদলি হৈ অহা হিতন বৰ্মনক লগ পাইছিল। তেওঁ ক'লে যে নগদ তিনি ৭ দিয়াৰ পাছতাহে ডেৰ বছৰৰ মূৰত বদলি হৈ আহিছে। শুনি শুনি দেউতাৰ তেজ উতলি গৈছিল। তেওঁ ভিতৰৰ বৈঠক পাতি শিক্ষক সকলক বজালে যে এই দুৰ্নীতিৰ অৱসান ঘটাবলৈ আটায় এক গোট হ'ব লাগে, গুস্তাব লব লাগে। প্ৰকৃত ঘটনা কিছুমানৰ প্ৰমাণ সহ শিক্ষাধিকাৰ, শিক্ষা মন্ত্ৰী আদিলৈয়ো বিচাৰৰ আবেদন কৰিব লাগে। কিন্তু নিঃশ্ব, দুৰ্বল আৰু সেই কাৰণেই ভীক শিক্ষকসকলে পুলকা পুলকি কৰি সভা ভঙ্গ কৰিলে। কেইজনমানে কথাটোত মত দিছিল যদিও অস্তুত কাৰ্য্যকৰী ব্যৱস্থা একো নহ'ল।

দেউতা হঠাতে উগ্ৰ মূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰি থিয় দিল, আৰু ভীক কাপুকৰ এনে অধঃপতিত শিক্ষক জাতিৰ কল্যাণ নাই বুলি সমাজ ত্যাগ কৰিলে।

সজিয়া ভোজ ভাতৰো মিহা আছিল। তালৈ এচু আই আৰু ডি আই মহোদয়ো নিমন্ত্ৰিত হৈছিল। কেইবাজনো হাতে-পাত ধৰি দেউতাক থাকিবলৈ কোৱাতো তেওঁ মুগুনি গুচি গ'ল।

সজিয়া লাইট অলাই উৎসৱমুখৰ ভোজমেলাৰ বৈঠক আৰম্ভ কৰিছে। ডি আই., এচু. আই আহি বহিছে। এনেতে দেউতা উপস্থিত। তেওঁ এচু. আই. মহোদয়ক একদীৱাকৈ মাতি নিলে। লাইটৰ আলো

কাম ছায়াত ফুচ্‌ফুটীয়া কৈ কিবা মেল পাতিলে, বদলিৰ কথা ক'লে, এচ্‌ আয়ে টকা তিনিশ পালে কালিয়েই ছকুম দিয়াৰ পাৰে বুলিলে। দেউতাই ভুবমল মাৰোৱাৰীৰ পৰা অলপ আগতে অনা নম্বৰী নোট তিনিখন টিপতে তেওঁৰ হাতত দিলে। সিঙ্গনেও জেপত ভৰালে।

তাৰ পাছত দুয়ো আহি মিটিঙত যোগ দিলে। এচ্‌ আই মহোদয় আসনত বহাৰ লগে লগে দেউতা থিয় হ'ল। স্কুলবোৰৰ কেনেকৈ উন্নতি সাধিব পাৰি 'তাৰেই এটা গভীৰ আলোচনা কৰি ডি আই মহোদয় ব্যস্ত আছিল। এনেতে দেউতাই বজ্জগন্তীৰ স্বৰে মাত লগালে—

“মই মহোদয়ক সুধিব পাৰোনে যে পৰিদৰ্শন আৰু পৰিচালনাৰ ধৰ্ম আসনত বহি যিখন দেশৰ ডি আই, এচ্‌ আই আদিয়ে নানা দুৰ্নীতিৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰে সেই দেশৰ প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ কিবা উন্নতি বা প্ৰগতি হ'ব পাৰে?”

কথাষাৰত ডি আই মহোদয়ৰ চকু থিয় হৈছিল, শিক্ষকসবলেও চকু কাণ একেলগে থিয় কৰি দেউতাৰ ফালে চাইছিল। ডি আয়ে কথাষাৰ আৰু ভালকৈ, স্পষ্টকৈ ক'বলৈ দেউতাক কৈছিল। তেৱেঁ ক'লে—

“ধৰক আপুনি বা এচ্‌ আই মহোদয়ে যদি আমাৰ ঘৰে দুখীয়া শিক্ষকৰ পৰাও শ শ টকা ভেঁটী খাই তামাক বদলি কৰি, চাকৰি খেদোৱাৰ ভয় দেখুৱাই নানা লটিঘটি কৰে, তেন্তে এইখন ঠাইৰ শিক্ষাৰ কিবা সুফল আশা কৰিব পাৰিনে?”

ডি আই মহোদয় অগ্নিশৰ্মা হৈ টেবিলত ভুকুৱাই থিয় হ'ল, হাতত লাগি পানীৰ গিলাচ দুটা পৰি ভাগিল, সকলো জোল হ'ল। ইংৰাজীতে তেওঁৰ লেক্‌চাৰ ওলাল। ব্যৱহাৰ ঠিক নোহোৱা হ'ল।

“তুমি ইয়াৰ কৈফিয়ৎ দিব লাগিব। উপযুক্ত প্ৰমাণ দিব নোৱাৰিলে তোমাৰ ওপৰত 'ডিচিপ্লিনেৰী এক্‌চন' লোৱা হ'ব, 'ডিফেমেনচন কেচ চুট' কৰা হ'ব।”

দেউতাই অতি গহীন আৰু ভদ্ৰভাষে উত্তৰ দিলে—

দায়ীত্ব সম্পন্ন বিষয়া এজন হৈ আপুনি সাধাৰণ শিষ্টাচাৰ বীতিও পাহৰি গৈছে। ঋং দেখুৱাই, এক্‌চন লৈ মহাৰু দেখুৱাবলৈ পাছভোৰ যন্ত্ৰত সময় পাব। সম্প্ৰতি মোৰ কথাৰ প্ৰমাণ ওচৰতে বহি থকা আপোনাৰ সহকাৰী বিষয়াক সোধক।”

এচ্‌ আই মহোদয় ইতিমধ্যে উচ্‌পিচাই আছিল, তাৰ পৰা উঠি পলাব পাৰিলেই যেন বন্ধা। বিজ্ঞ দেউতাৰ বাঘ দৃষ্টিৰ অমুশাসন এৰাই তেওঁৰ পলোৱাটো সম্ভৱ হৈ হুঠিল। এতিয়া পোনপটীয়া চিকাৰ হৈ পৰাত তেওঁৰ সৰ্ব্বশৰীৰ ঘামি গৈছে। থৰক্‌ বৰক্‌কৈ থিয় দি তেওঁ সেপ্‌টুকি ক’লে—

“মিছা। সেইবোৰ মিছা কথা, মই কি জানো? ভোজলৈ মাতি মোক এইদৰে অপমান কৰা ঠিক হোৱা নাই।”

ডি আই মহোদয়ে আকৌ আঙুলি জোকাৰিলে। সকলো শিক্ষকৰে ইয়াত বডযন্ত্ৰ আছে বুলি গালি শপনি পাৰি তেওঁলোক ওপাই যাবলৈ খুজিলে। এখন মহা হৈ চৈ আৰম্ভ হ’ল। তেতিয়া কেইবাজনো প্ৰবীণ শিক্ষকে একেলগে কৈ উঠিল যে ভোলা বাবুই ইয়াৰ উপযুক্ত প্ৰমাণ নিদিলে সমূহ শিক্ষকেই তেওঁৰ ওপৰত ব্যৱস্থা ল’বলৈ বাধ্য হ’ব। তেতিয়া দেউতাই লাহেকৈ ক’লে—

“অনুগ্ৰহ কৰি এচ্‌ আই মহোদয়ৰ জেপত চাওঁক, তেওঁ এই মাত্ৰ মোৰ পৰা তিনিখন নম্বৰী নোট লৈহে বদলি কৰাৰ প্ৰতিজ্ঞা দিছে। আগৰ শিক্ষক হিচেন বৰ্ম্মাবো নগদ তিনিশ পাইহে তেওঁ বদলি কৰিছে। সত্য আৰু ধৰ্ম্মৰ প্ৰতি যদি তিলমানো ভয় আছে, তেন্তে হিচেন বৰ্ম্মায়ে এই কথা মিছা মাতিব নোৱাৰে।”

আটাইবোৰ শিক্ষকৰে মাভবোল নোহোৱা হৈছিল। ডি আই মহোদয়ে কোঁতুহল মিশ্ৰিত সঞ্জন দৃষ্টিৰে এচ্‌ আই মহোদয়ৰ মুখলৈ চালে। এটি মুহূৰ্ত্ত মাত্ৰ বিব্ৰত অৱস্থাত মুখৰ বৰণ কেইবাবাৰো সলনি কৰি হঠাতে এচ্‌ আই মহোদয়ে কৈ গজ্‌গজাই উঠিল যে টাউনৰ

কিতাপ দোকানীৰ পৰা তেওঁ পাব লগা তিনিশ টকাৰ নোট তিনিখন জেপত থকাটো হয়। সেই কথাটো অলপ আগতে ভোলা পাঠকে কথা প্ৰসঙ্গত তেওঁৰ পৰা জানিছিল। কিন্তু সেইবুলি সেই নোট তিনিখন তেওঁৰ বুলি কেনেকৈ দাবী কৰিব পাৰে। ই বৰ আচৰিত কথা। ইয়াত নিশ্চয় উপস্থিত বুদ্ধি খটোৱা দুৰভিসন্ধি আছে। তেওঁ দেউতাক সাৱধান কৰি ক'লে যে নিজৰ ভৱিষ্যত নষ্ট নকৰি এতিয়াও কথাষাৰ মিছা বুলি উঠাই লওঁক। তেওঁ নোট তিনিখন এবাৰ উলিয়াই দেখুৱাই আকৌ জেপত ডবালে।

দৰ্শক আৰু শ্ৰোতা মণ্ডলীয়ে এইবাৰ এচ্ আই মহোদয়ৰ কথাতে প্ৰত্যয় যোৱা যেন দেখা গ'ল। সকলোৰে বহুস্বজনবভাৱে দেউতাক ফালে চালে। ডি আই মহোদয়ৰ চকু চকুমকৈ জ্বলি উঠিছিল। তেনেতে দেউতাই জেপৰ পৰা ডায়েৰী বহীটো বাহিৰ কৰি মুছ মুছত ক'লে—

‘উপস্থিত বুদ্ধি মোৰ যে সিয়ান, ঘাণ্ড বিষয়াজনৰ এই প্ৰত্যাশময় নাইবা মতিচ্ছন্ন উক্তি তাক আপোনালোকে চাওঁক। এই মোৰ ডায়েৰী বহীত অলপ আগতে ভূঁৰমল কেণ্ডাৰ পৰা ধাৰ লোৱা নোট তিনিখনৰ নম্বৰ লিখি ৰাখিছোঁ, মহোদয়ে দয়া কৰি নোট তিনিখন ডি আই মহোদয়ক দিয়ক আৰু তেওঁ মোৰ বহীৰ নম্বৰৰ লগত মিলাই চাওঁক। তাৰ পাছত হয়তো তেখেতে ক'ব লাগিব যে মই মেজিক বা ভেলেকি বিছা জানো। কিন্তু মই ভাৰো যথোচিত উত্তৰ দিবলৈ প্ৰস্তুত আছোঁ। সম্প্ৰতি মোৰ কথাৰ সত্যাসত্য প্ৰমাণ কৰা হওঁক।’ আটাইবোৰ শিককে নোট উলিয়াই দিয়ক, নোট উলিয়াই দিয়ক, নোট উলিয়াই দিয়ককৈ চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। কম্পিত হাতেৰে এচ্ আই মহোদয়ে নোট তিনিখন ডি আই মহোদয়ক দিলে। নম্বৰ আখৰে আখৰে মিলিল।

দেউতাই প্ৰশ্ন কৰিলে—

ইয়াৰ পাছতো বিষয়াজনৰ কিয়া ক'বলগীয়া আছেনে ?

ডি আই মহাদত্তৰ এইবাৰ আমাৰ সততাৰ ওপৰত অকণ বিশ্বাস জন্মিছেনে ?”

মুখত চুপ-ছাই সনাৰ দৰে বিবৰ্ণ হৈ এচু আই বহি পৰিছিল। ডি আইৰ মুখে ক'লা পৰিছিল। তাৰ পাছত ঘ'ৰ নোট তাতে এৰি ছায়া উঠি বিমৰ্ষমনে গুচি গ'ল। শিক্ষক সকলে কাকুতি মিনতি কৰি ধৰাতো শ্রীতি ভোজলৈ অপেক্ষা নকৰি গাড়ী চলাই দিলে।”

“হায় হায়! কি যে সাংঘাতিক কাণ্ড। এই সব কি সত্যই ঘটিছিল ?”

ইমান পৰে গুপ্ত স্কন্ধ হৈ গুনি থাকি শেহত আশ্চৰ্যা প্ৰকাশ কৰে। বাকী দুজনে মাত্ৰ দেউতাৰ ব্যক্তিত্বৰ কাৰণেহে অধিক উৎসাহ আৰু গৌৰৱ অনুভৱ কৰে। মই কাহিনীটো সামৰিবলৈ ক'লো—

“যাৰৰ সময়ত বিষয়া দুজনে দেউতাক এনেকৈ চাইছিল যেন যণাৰ ওচৰতে হানি ধৰা ফণীনীহে বিৰাজু দৃষ্টিৰে বিৰ ঢালিব, বিস্ত যণা তুলি ফৌচু ফৌচাবও নোৱাৰে, খুটিবও নোৱাৰে খেদি আহি। দুদিন পাছতে দেউতাক চল্লিচ মাইল আঁতৰৰ এখন অতি দুৰ্গম ঠাইলৈকে বদলি কৰিছিল, আৰু পূৰ্ব পৰিকল্পিত ভাবে যদযন্ত্ৰ কৰি মনে মনে জেপত নোট ভৰাই দি সেইদৰে লাক্ষিত কৰা বুলি দেউতাৰ বিৰুদ্ধে অভিযোগ আনিছিল। তাৰেই ফল স্বৰূপ দেউতাই বিবহাজনক প্ৰহাৰ কৰিবলৈ বাধ্য হৈ চাকৰিৰ নামত জলাঞ্জলি দিছিল।”

“আ.। বেচতো আপুনাৰ ফাদাৰ। এই স্বাধীন, লৌহমানৱ আমৰা চাই।”

বন্ধু তিনিজন যাবলৈ উঠিল। বজাৰ কৰা নহ'ল বুলি দুজনে ফলপ আপচোচ কৰিলে। মই ক'লো—

“আপোনালোকক পাই কিমান বে ভাল লাগিল। মই যে যেমাবী পাটীত সেই কথা একেবাৰে পাহৰি আছিলো। দয়া কৰি আহি থাকিব যেই।” হাত ঘোৰ কৰি ভেটলোকক বিদায় দিলো।

“মণি-লেখা” ছপাশাল। বয়সত বৰ বেছিদিন নহ’লও কাৰ্য্য তৎপৰতা, ভাল ছপা আৰু ভ্ৰোচিতি আদান-প্ৰদানৰ বাবে চিন্তিত ইয়াৰ সুনাম হৈছিল। লাহে লাহে অসমৰ আন আন ঠাইৰ পৰাও কাম আহিবলৈ ধৰিলে। মই সেই প্ৰেছৰ মোনদ্ৰাৰ হৈ পূৰ্বৰ চাকৰি এৰি দিছিলোঁ। অসমীয়াত শেষ উপাধিটা লোৱাৰ পাছত নীৰস হিচাপ-নিকাচৰ কথাত লাগি থাকিবলৈ আৰু মন নোহোৱা হৈছিল। সাহিত্য, স্কুমাৰ কলাৰ প্ৰতি থকা কচি আৰু স্তম্ভ অমুখাগৰ পৰিপূৰক হ’ব বুলিয়ে এই নতুন কামটো বাছি লৈছিলোঁ। প্ৰেছৰ সত্বাধিকাৰী সুলীল চৌধুৰীয়ে কৈছিল যে পাছলৈ তেওঁ মোকো তাৰে এটা অঙ্গীদাৰ কৰি লব।

ছপাশালৰ কামত যথেষ্ট আনন্দ আছে, আমনিও অৱশ্যে হেনেকৈ নোহোৱা নহয়। দহ বজাৰ পৰা চাৰি পাঁচ বজালৈ যন্ত্ৰটোৰ ঘেৰ, ঘেৰণি শুনি শুনি কেতিয়াবা বেয়া লাগি যায়। ঘৰত জিৰণিৰ সময়তো, এনকি টোপনিতো যেন সেই এক ঘেৰা শব্দটো কাণত বাদ্ৰিষে আছে তেনেকুৱা লাগে। চিঠি, জাননী, ৰচিদ বহী, পৰীক্ষাৰ প্ৰশ্ন, ফৰম প্ৰমাণ পত্ৰ আদিৰ কামেই প্ৰথমে বেছি কৰা হৈছিল। সেইবোৰত খাটনিও কম আৰু কম সময়তে লাভো হয় অধিক। সম্প্ৰতি আশোচনী আৰু কিতাপৰ কাম বহুতো লোৱা হৈছে। সেইবোৰত বেছি খাটিব লগা হয় যদিও ভাৰা, সাহিত্য, ব্যাকৰণ আদিৰ চৰ্চা হয় যথেষ্টৰূপে।

দীঘলীয়া দিনৰ অভিজ্ঞতা নাই হোৱা যদিও ছপাকামৰ কেইটামান অসুবিধাও পাইছোঁ। বহুত লিখকে ভুল চুকবোৰ চাই আমাকেই ঠিক কৰি দিবলৈ কয়। এইবোৰ প্ৰায়ে নতুন লিখক। কিছুমান লিখক আছে নিজৰ ভুল ৰানান বা অৰ্থহীন অনৰ্থক দীঘলীয়া বাক্য

নাইবা ব্যাকরণ অন্তর্ভুক্তি আদিত হাত দিলেই কোঁচ কোঁচাই উঠে। তেওঁলোকৰ বন্ধমূলক ধাৰণাটো সলনি কৰাত একেবাৰে অসম্মত। প্রফ্ চোৱা কাম্যতা দুই এজনে বৰ বিৰক্তিকৰ সৃষ্টি কৰে। টকা পইচাৰ ক্ষেত্ৰত দুইয়া লিখক দুই এজনে শেষত অসম্মততা প্ৰকাশ কৰে। অগত্যা কিতাপকে নিনিয়াকৈ তেওঁলোকে আমাৰ লগত সম্পৰ্ক এৰি দিয়ে। কো'নাৱে আকৌ ছপাকাম আধাখিনি ইওঁতই অস্থবিধা দেখুবাই কাম বন্ধ কৰিছে, লগে লগে লেঠা-পিঠাবোৰো এৰিছ তেনেকৈ। সি বি কি নহওঁক সকলো কামাত স্থবিধা-অস্থবিধা দুটা ফাল আছেই। এই সকলোবোৰৰ মাজেদিয়ে মানুহ বৰ্মত উন্নতি বা প্ৰগতি লভি গৈ আছে।

নিশা হ'লে এটি সজীত সজ্জত যোগদান কৰি মনৰ হেৰোৱা সুখমা খিনি ঘূৰাই পোৱাৰ চেষ্টা কৰোঁ। আবেলি কেতিয়াবা বজাৰ কৰি, কেতিয়াবা উঠা-নমা আলি বগৰাই আৰু ধুনীয়া ধুনীয়ে ঘৰ, অফিচ, লেক্ আৰু প্ৰাকৃতিক দৃশ্য আদি চাই সময় কটাই দিওঁ। পুৱা হ'লে যিমান পাবোঁ পলমকৈ উঠোঁ। চিলঙীয়া নিহাশীৰ কোমল উমুকনি একবাৰে নিঃস্বপ্ন ভাবেই উপভোগ কৰি লওঁ। বেতিকৈ উঠি সেই মধুৰ আমেজ অলপো ভঙ্গ নকৰি বিছনাতে একাপ গৰম চাহ খাই লওঁ। তাৰ পাছত দেখোঁ যে হাত মুখ ধুই, ক্ষৌৰ কৰ্ম কৰি শৌচাচাৰ, স্নানাহাৰ আদি শেষ কৰো মানে কামলৈ যাবৰ হ'লেই। এইদৰেই কটাই দিছো বহু দিন, মাহ। লাহে লাহে দুই তিনিটা বছৰো বাগৰি যায়।

মই থাকো প্ৰেছৰে এটা ধুনীয়া কোঠাত। মাজে মাজে চৌধুৰী আহে। বৰ সদালাপী, মৃগটী মূখৰ মাজুহজন। গৌৰীপুৰৰ ফালে ঘৰ। পিতাকৰ মাটি সম্পত্তি অগাধ। বি এ পঢ়িয়ে স্বাধীন ব্যৱসায়ত লাগি আৰু নপঢ়িলে। ধুনীয়া বৈদ্য আৰু এটি শিশু কন্যা আছে। স্বৰ্গপুৰী বেন এখন সুন্দৰ সংসাৰ। ঈৰ্ষা লাগি যাব পৰাকৈ ভাল। অৱশ্যে মই সেইদৰে মাজুৰোঁ।

মাজে মাজে মনটো এনেয়ে চিলভৰ দৰে ডাৱৰীয়া হৈ পৰে। ফেব্ ফেবীয়া বতাহজাকৰ দৰে মনৰ চুকে কোনে থকা পুৰণি স্মৃতিবোৰে গা শিৰ শিৰাই যায়। অতীতৰ কত সজীৱ কাণ্ড আপুনি আহি বাজে। চকুৰ পৰ্দাত কিমান ছবি আহি বুলনি দি যায়। চিনেমাৰ ছবিৰ দৰে লানি লগাই ঘটনাবোৰ ভাবি শ্ৰাবি শেষত সেই এটি দৃষ্টত যেন সকলো ক্ৰম ছিন্ন-ভিন্ন হৈ যায়। বীল হিগি কথা-ছবি বন্ধ হৈ যোৱাৰ দৰে মোৰ জীৱনৰ কোনোবাখিনিতো, যেন আঁত হেৰাই হাঁহাকাৰ কৰি উঠিব খোজে। বুজোঁ বুজোঁকৈ বহুদিন ধৰি ধ্যান-মনন কৰা এটি বিষয় যেন হঠাতে দুৰ্ব্বাধা হৈ আক্কাৰত মিলি যায়।

বহুদিন আগৰ কথা। সেই দিনাই মই হস্পিটালৰ পৰা ওলাম। মনটো বৰ পাতল পাতল লাগিছিল। লোক-মোকালিত উঠিয়েই হাত-মুখ ধুই এবাৰ বাগিচাৰ চাৰিওফালে ঘূৰি আকৌ বিছনাত বাগৰ মাৰিলোঁ। ছৱাৰত হুক লগোৱা নহ'ল। হঠাত দেখিলোঁ বঙীন শাৰী পিজ্জা ছোৱালী এজনী কোঠালৈ সোমাই আহিল। আহিয়ে মোৰ মুখলৈ নোচোৱাকৈ তাই ভৰি দুখনত মূৰাটা থলে। মুখেৰে কিবা এটা কৈছিল, কিন্তু বুজা নগ'ল। গাত বোমাৰ আৰু অন্তৰত বিশ্বয়ৰ ভাব জাগিছিল। হাতেৰে তুলি তাইক ওচৰলৈ অনাৰ চেষ্টা কৰিলোঁ। সেইবাৰ তাই মোৰ বুকুতে পৰি হাত দুখনেৰে জোৰেৰে আঁকোৱালি ধৰিলে।

সেইজনী জোনালী। তাই কান্দিছিল। বন্দাৰ কাৰণেই তাই কথা ক'ব পৰা নাছিল। মোৰো ক'বলৈ একো নাছিল। বৰং সেই নিফু'ট পুৱাতে, তেনে নিৰ্জন পৰিবেশত এজনী গাভৰুৰ উম লগা স্পৰ্শ আৰু হিয়া ভৰা স্নেহৰ বিনিময় কৰি প্ৰাণ চকল হৈ উঠিছিল। বাৰিবাৰ ভৰা নদীৰ দৰে দেহৰ শিৰা উপশিৰাত তপত ডেঙ্গৰ বানহে যেন উঠিছিল। নাজানো ডেঙ্গৰ সেৱা কি বলীয়া বান। কিয় বাক অকস্মাতে মোৰ ডেঙ্গে ৩ মাতি উঠিল সিদিনা? সৌখন হাতেৰে ময়ো

জোনালীৰ মূৰটো সারটি ধৰিছিলোঁ। ইখন হাত তাইৰ অঙ্গাৰত
স্পৃষ্টদেশত ঘনাই সঞ্চালন কৰিলোঁ অধীৰ আবেগত।

বুকুতে মুখ গুজি ৰাখিয়ে তাই কৈছিল—

“আশীৰ্বাদ কৰা, মই যেন জীৱনত এই মৰম নেহেৰুৱাও। ঈশ্বৰক
খাটো মই যেন তোমাক আপোনতকৈও আপোন কৰি লব পাৰোঁ।

তৎক্ষণাৎ বন্ধন এৰি জোনালী থিয় হৈছিল আৰু ‘বিদায়’ বুলি কৈ
হুৱাবৰ ওচৰ পাইছিল। মই বিস্ময়ত বুৰ গৈ সুখিলোঁ—

“ক’লৈ?”

“গোৱালপাৰা। সেয়া কেইবাবাৰো গাড়ীৰ হৰ্ণ বাজিছে।”

বিজুলী গতিত তাই কোঠাৰ পৰা বাহিৰ হৈ গৈছিল। মৰমৰ
মধুৰ স্মৃতি এটি কিন্তু মোৰ বুকুৰ মাজতে এৰি থৈ গ’ল। আজি তিনি
চাৰি বছৰে ডাক বৰ যতনকৈ মই বন্ধা কৰি আছোঁ। কিন্তু জোনালীৰ
কি হ’ল? তাই ক’লৈ গ’ল কি কৰিলে? সেই একে চিন্তাবোৰকে
কৰি কৰি মন আৰু ভাগৰি পৰিছে। অতদিনে ইমান অকৃতজ্ঞ, ইমান
নিষ্ঠুৰ হ’বলৈ তাই পাৰিলে কেনেকৈ? তাই জানো বাহিৰ আছে?
অন্ততঃ নমৰা হ’লে তাইৰ হাতৰ আখৰ এটি নিশ্চয় পালোঁহেঁতেন।
কোনে জানে হতভাগিনী জোনালী কোন কালৰাজৰ গ্ৰাসত পৰি
নিঃচিহ্ন হৈ গৈছে? কোনে জানে কি মৰ্ম বেদনা সহিব নোৱাৰি তাই
নিজৰ জীৱনৰ ওপৰত কি প্ৰতিশোধ লৈছে। বৰিবৰীয়া আবেলিটো
বিছনাতে পৰি পৰি ভাবৰ মেঘালি-ৰাজ্যত উৰি ঘূৰি ফুৰিছে।

খড়ীত চাৰিটা বাজিল। আজি বিডন জলপ্ৰপাতৰ ফালেই এপাক
মাৰি আহিব পাৰোঁচোন। এৰা, সেয়ে ভাল কথা। ক’লা সাজপাৰ
যোৰ পিন্ধি খোজ ললোঁ। অকলশৰে। ডুৰি অলপ কোৱাৰেই
চলিছিল।

হো-হোৱনি অনাহত শব্দ কৰি গিৰি নিৰ্খ’ৰিণীৰে অনন্তকাল সেই
প্ৰকৃতি ৰাজ্য মুখৰিত কৰি আছে। নিবৰজিহ্ন সেই বিশ্ববীণৰ মধুৰ
বন্ধাৰ, গভীৰ গৰ্জন। অনেক দুখৰপৰাই কাণত সেই দুৰ্ছনাৰ আঘাত

আহি বাজিলে অন্তৰ ঢুক ঢুক কৰে। সংসাৰৰ অলীক ভাব বাশি
জহি-টুটি যাবলৈ ধৰে। লাহে লাহে আকৰ্ষণ তীব্ৰ হৈ উঠে।
কেতিয়া পাওঁ, কেতিয়া দোখাঁ কৈ অধীৰ আবেগত খোজ খবতৰ
হৈ পৰে। সেই সৌন্দৰ্য্য সঙ্গীতৰ এটা মুক আকৰ্ষণ আছে, চুম্বকৰ
দৰে বাশবে টানি নিব পাৰে সেই শক্তিয়ে। মনত পাৰে বিশ্বকবিৰ
আবগময়ী ভাষা—

“ডাক যেন ডাকে যেন

সিদ্ধি মোৰে ডাকে যেন।”

নিৰ্ঝৰীক “মহাসমুদ্ৰে মাতে, মোক যেন কলকণ্ঠী নিৰ্ঝৰীয়া
মাতিছে।

খৰ বিথৰে উচ্চ-অনুচ্চ গভীৰ সেউজবুলীয়া পাহাৰৰ শাৰী।
ইটাৰ ঠোকাচাত সিটো উঠি, ইটিৰ কাষত সিটিয় নীৰবে থিয় হৈ,
বহি, শুই যেন অলেখ সৰু বৰ পাহাৰ-টিনাই বিশ্ব স্ৰষ্টাৰ বিশ্ব
মেশা চাই আছে — কত যুগ, কত শতাব্দী। ওপৰৰ পৰা এখন বগা
ধূণী যেন বহল দীঘল হৈ ওলমি পৰিছে। বৰ বৰ শিলত থুন্দা-
থুন্দলি থাই নিৰ্মল সলিলধাৰা ফাঁহ ফাঁহ কৈ নেওঠা কঁপাহ যেন
হৈ পৰিছে। ফেনিল গৰ্জ্জন কৰি কোনো ঠাইত বাষ্প আৰু
কুহেলিকাৰ সৃষ্টি কৰিছে। জলকণী নাৰায়ণৰ বজ্জকণী মায়াজাল
চাই বিতাৰ হ’লোঁ। বাকশক্তিৰ লগতে চলৎশক্তিও হ্ৰাস হৈ
আহিছিল। হঠাৎ বৈ গ’লোঁ। অকলশৰীয়া নিৰিবিলি ঠাইৰ শিল
এটাত বহি পৰিলোঁ।

তেনেতে দেখিলোঁ হাত টৰাধৰি কৰি এহাল ডেকা-গাভৰু মনৰ
উল্লাহত পখিলা উৰাদি মোৰ সমুখেদিয়ে গুচি গ’ল। পৰিচিত পৰিচিত
যেন লগা, নাতিদীৰ্ঘ শৰীৰ, শুভ্ৰ মুখাবলয়ব্ আৰু গমনৰ ভঙ্গী সেই
তকলীৰ। চকুৱে চকুৱে চাব নোৱাৰাৰ বাবে আৰু নতুন পৰিবেশত,
অভিনৱ বেশ-ভূষাৰে মই বিশ্বাস কৰিবলৈ টানো পাইছোঁ যে সেইজনী
মই শুবা ছোৱালী ছোনালী। লুঠাম লুকোমল দেহত ভাইৰ ঘোৱন

উথলি পৰিছিল। লগত সেইজন দীৰ্ঘাকৃতিৰ ক'লা কোট-পেণ্ট পৰিহৃত কোন শোক? গাভৰুৰ যুৰীয়া ঠিক ডেকা বুলি নোৱাৰি। ত্ৰিছ পঁয়ত্ৰিছৰ ভিতৰত বয়স হ'ব। মনৰ সন্দেহ ক্ৰম ঘনীভূত হোৱাত কৌতূহলো বাঢ়ি গ'ল।

থিয় হৈ সিহঁতৰ গতিবিধি সন্তৰ্পণে নিৰীক্ষণ কৰিলোঁ। মোৰ উপস্থিতি সিহঁতৰ অজ্ঞাত আছিল। লাহে লাহে ময়ো কিছু আগ বাঢ়িলোঁ। সিহঁত দুয়ো এটা বেঁকা পাথৰে কিছু ওপৰত থকা ডাঙৰ শিল এটাৰ ফালে আগবাঢ়িছিল। এডাল সৰল গছৰ আঁৰৰ পৰাই মই ভাষিকৈ লক্ষ্য কৰিব পাৰিছিলোঁ। যুৱতীক হাতত ধৰি মানুহজনে শিলাটাৰ ওপৰলৈ তুলি নিল। জল-তৰঙ্গৰ ফালে মুখ কৰি মানুহজন বহিল, নিচাই কণ্ঠতে গাত গা লগাই বহিল তৃণী। পশ্চিম ফালৰ পৰা অন্তগামী অকণৰ বক্তিম আভা ছিটিকি পৰি গাভৰুৰ গাল মুখ আৱৰ্জিত হৈ উঠিছিল। মই সূক্ষ্ম দৃষ্টিৰে লক্ষ্য কৰিলোঁ, চিনিবৰ চেষ্টা কৰিলোঁ। কিন্তু তথাপিও যে নিঃসন্দেহ হ'ব নোৱাৰিলোঁ। ভাবিলোঁ কিঞ্চিৎ আগবঢ়াই ভাল। দেখিলোঁ মানুহজন তাইৰ খামুচীয়া ককালত হাত এখনোৰ কেঁকোৰাৰ দৰে চেপি ধৰিলে। তৎক্ষণাতে দৃষ্টিপট পৰিৱৰ্তন হ'ল। ভৱিষ্যতন এলোমাই দি সিজনৰ কোলাতে ইজনীও চিত হৈ শুই পৰিল। বৰিৰ বশিষ্ঠ ক্ষীত যৌৱনা গাভৰুৰ দেহাবয়বৰ অসমান ৰেখা জিলিকি উঠিছিল। পৃথিৱীৰ পদ একোঁকি মনত পৰিল—

“বিচিত্ৰ মন্দিৰে   সৰোবহ তীৰে

কৰিলে বিবিধ ক্ৰীয়া।

কামিনীক পাই   পাছে যত্নবাই

এৰাইল মদন পীড়া ॥

সুস্থ কচিবোধ আৰু শালীনতাই সেই দৃষ্টি চাবলৈ মোক কুণ্ঠিত কৰি তুলিলে। মনৰ প্ৰশ্নৰ সঠিক উত্তৰ আৰু বিচাৰিবৰ ধৈৰ্য্য নাথাকিল। ইফালে যোৰ-ঘৰলৈও তালেবিহি বাট। এটা পাড়ল

স্বপ্নেই আৰু উৎপত্তাৰে তক বেষ্টিত গহীন সাক্ষ্যপথ অকলে বুলিলোঁ।
 হৃদয় ভাৰাক্রান্ত হৈ উঠিছিল। মনৰ সেই একেটা প্ৰশ্নই মোক
 জ্বালাতন কৰি তুলিছিল। সেউজনী জানো জোনালী নহয়? তেখে
 কি তাই বাচি আছে? বাচি আছে নাৰীৰ সৰ্বস্ব সম্পদ বৈভৱেৰে?
 এই অভিসাৰিকা তৰুণীয়ে জানো জোনালী? 'যি এদিন ডিঙিত পাথৰ
 বান্ধি মৰামু'তিৰ কুৰত পৰি জীৱন বিসৰ্জন দিব খুজিছিল আৰু আজি
 জীয়া জুৰিব পাৰত যৌৱনৰ পূৰ্ণ পাত্ৰ মুখৰ আগত তুলি ধৰি প্ৰিয়জনক
 নিঃশেষে পিয়াব খুজিছে। তেনেহ'লে তাই বিচাৰি পাইছে ইমান
 দিনে তাইৰ অন্তৰৰ বিচৰা আপোনজনক? তেখে, তেখে কিয় বাক
 তাই কৈছিল—“আশীৰ্বাদ কৰা, জীৱনত যেন এই মৰম নহেৰুওঁ।”
 হয়তো তাইৰ আজি সেই মৰমৰ প্ৰয়োজন নাই। হয়তো তাই
 আপোনতকৈও আপোনজনকে পাইছে, পাইছে মনৰ মাহুহ।

লাজ লাগিছিল মনাত। জোনালীৰ শেষ স্পৰ্শত মোৰ বাক কিয়
 পৰাজয় ঘটিছিল? সংযমৰ কঠিন হৃদয় কিয় বাক মৰমৰ তাপত
 মৰম দৰে গলিব খুজিছিল? শেষ মুহূৰ্তত জোনালীৰ জয় হ'ল।
 শেষৰ জয়—নাৰীৰ জয়। কি কেঁচাশক্তি? ব্ৰহ্মমায়া। যি মায়াত
 দিপন্থৰ ভোলানাথো মোহিত হ'বলৈ বাধ্য। মদনক অগ্নিদৃষ্টিৰে চাই
 জ্বল কৰি 'কি কৰিতে পাৰে মোক তিৰীৰ মায়াই' বুলি কৰা শিৱৰ
 গৰ্ব নৰজিল। আৰু মই কোন কুটা?

আলিবাটৰ কাষতে এটি সৰু কীৰ্ত্তন ঘৰ আছে। আমাৰ
 থকা ঠাইৰ অঙ্গপ ওচৰতে। তাতে পাঠক এজনে পুথি পঢ়িছে
 সুৰ লগাই—

“ঘোৰ তিৰী মায়া সব মায়াতে কুংসিত।

মহা যোগী-অৰিষো কটাক্ষে হবে চিত ॥

দৰ্শনে হয় তাপ-জপ যোগ ভজ।

জানি জানীগণে একে কাহিনীৰ সজ ॥”

এৰা, মায়া! তিৰী মায়া, ব্ৰহ্মমায়া, মায়া! মায়া! মায়াৰ

জগত। ব্রহ্মৰ মায়াশক্তিয় বিখ-সৃষ্টিৰ মূল বুলি শাস্ত্ৰে কয়। তেখেত
সি কি কুৎসিৎ ১১।

মায়া বহুশ্ৰু বিচাৰি, সৃষ্টি তত্বৰ কথা ভাবি গৈ গৈ ঘৰ উঠিছিলোঁ।
হাত ভৰি নোখোৱাকৈয়ে জোতাজোৰ খুলি মোজাৰে মৈত বিছনাত
দীঘল দি পৰিলোঁ। ওচৰতে চৌধুৰীৰ ঘৰত কিবা হাঁহি আনন্দৰ বোল
যেন শুনিলোঁ। নীৰৱ নিৰিবিলি, শান্তিৰ সৰু পৰিয়ালটো আজি যেন
কিবা উৎসব মুখৰ হৈ উঠিছে। মাজে মাজে মিতিৰ কুটুম নাইবা ঘৰৰ
পৰিয়ালৰ কোনো আহিলে তেনেকুৱা উলাহ আনন্দৰ মূহু কোলাহল
মই লক্ষ্য নকৰা নহয়। কিন্তু আজি যেন অলপ বেলেগ। আজি যেন
এটা ব্যতিক্ৰম। মিহি কণ্ঠৰ চোকা খৰতকীয়া কথা, মাজে মাজে
হিঁ হিঁ কৈ দীঘল ঢউ খেলোৱা হাঁহি, বাঃ বাঃ কৈ দিয়া হাত তালি
আদিৰ শব্দ সেই ওপৰ মহলাৰ পৰা যেন টুকুৰা টুকুৰ হৈ সৰি পৰি
মোৰ কোঠাৰ খিডিকীয়েদি সোমাইছে।

মোৰ বিছনাৰ খিডিকীখন ভালকৈ খুলি দিলোঁ। সেই পোনেই
চৌধুৰীহঁতৰ ওপৰ মহলাৰ বৈঠকখানা স্নানৰকৈ দেখা যায়। চকুত
পৰিল মোৰ ফালৰ খিডিকীখনৰ ওচৰত হৃগৰাকী মহিলা। এজনীৰ
মুৰত অকণমান ওৰণি আছে, বাহিৰ ফালে পিঠি দি বহিছে।
আনজনীৰ চুলি বব্‌কটা, এখন গোলাপী গাল, নিমজ ডিঙি আৰু
কান্ধত বঙীন স্কাৰ্ফখনৰ কিয়ৎ অংশ দেখা যায়। সাদৃশ্য! অদ্ভুত
সাদৃশ্য সেই মানুহজনীৰ লগত—যাক অলপ আগতে শিলৰ ওপৰত
দেখি আহিছিলোঁ। সিকালে আৰু কোনো পুৰুষ মানুহ বহিছিল
সম্ভৱ। হয়তো সেই ভক্তলোক আৰু চৌধুৰী নিজে। এই মহিলা
এজনী হয়তো চৌধুৰীৰ পৰিবাৰ। কিন্তু ইজনীয়ে জানো জোনালী ?
মনটো উচপিচাই উঠিল কথাটোৰ সিদ্ধান্ত এটা কৰিবৰ বাবে।
তৎক্ষণাত উঠি জোতাজোৰ পিন্ধিলোঁ। বেগাই খোজ ললোঁ। বেগাই
খোজ ললোঁ চৌধুৰীহঁতৰ ঘৰলৈ। বাহিৰত কোনো নাছিল। মই গৈ
চোতাল পালোঁ। হাঃ হাঃ কৈ দীঘল হাঁহিব মিহি লহৰ এটা আহি

কাণ্ড সোমাল, পৰিচিত পৰিচিত যেন সুৰ। বিস্তৃত মাইকত কোৱা
মানুহৰ মাতৃ হঠাতে বুজা টান হোৱাৰ দৰে মোৰো হৈছিল অৱস্থা।

ছিঃ ছিঃ ? মই এয়া কি কৰিছোঁ ? ভজাশাকৰ ঘৰলৈ ভদ্ৰমহিলা
আহিছে, আমোদ বিনোদন চলিছে, তেনেস্থলত মই অনাহুত,
অপ্রত্যাশিত ভাবে গৈ ওলাম কিয় ? ই জানো ভদ্ৰজানাচিত ?
হ'লেই বা সেয়া জোনালী, তাত মোৰ কি ? লাফত মুখ ৰঙা হৈ
পৰিব খুজিছিল। কোনোৱে আকৌ দেখিলে নেকি ? ইফালে
সিফালে চাই তডিং গতিৰ জাঁতৰি আছিলোঁ।

এইবাৰ জোতা নোখোলাকৈয়ে বিছনাত বাগৰিলোঁ। পৰাজয়ৰ
মানিয়ে অস্তৰ ভৰি পৰিছিল। মনটো মৰি গৈছিল। যি ভোনাশীক
এদিন মোৰ গাত, মোৰ বুকুত পৰি লিপিট খাই থাকোঁতে চকু মেলি
চোৱা নাছিলোঁ, যি ৰত্ন ভাণ্ডাৰ সমুখত উন্মুক্ত হৈ থাকোঁতেও তিলমান।
কামনাৰ ভাব নাজাগিল, যি মদিৰা পিয়ল। ভৰাই নাকৰ ওচৰত তুলি
ধবোঁতেও অকণ আশ্বাদন কৰা নহ'ল—আজি সেই বস্তুই মোক উঠ
বহু দি ডিঙিত জৰী লগাই যেন চোঁচৰাই লৈ ফুৰিবলৈ ধৰিছে।
আক যদি আচলতে সেইজনী নহয় ?? কেৱল জোনালীৰ এটা ভাব,
এটা প্ৰতীতিয়ে মোক আধাবলীয়া কৰি তুলিছে কিয় ? যদি তাই
মোৰ সমুখত সঁচাই আহি ওলায়। তেন্তে মোৰ অৱস্থা কি হ'ব ?
খেং। কি ক্ষুদ্ৰ বুদ্ধি লৈ পুৰুষ জন্ম পালোঁ। মই কি ছায়া মূৰ্ত্তিৰ
পাছে পাছ লৰিবলৈ ধৰিছোঁ—যাক কোনোমতে ধৰা নাযায়।

সাপানতে। সিদিনা দেখিলোঁ—জোনালীয়ে কোনো অচিন পুৰুষ
এজনৰ ওঠত ওঠ লগাই নিবিড় স্থত চকু মুদি আছে। হঠাতে মই
ওচৰলৈ যোৱা গম পায়ো তল্লালস চকুহালি আধা মেলাকৈ মোক
কৈছে—

“চোৱা। এতিয়াহে মই জীৱনক বুজিব পাৰিছোঁ। অসীমদা।
নীৰস আদৰ্শৰ পাছত জীৱন বলি দি সংসাৰখন কৰ্কৰীয়া মকদ্দমি
কৰিবা কিয় ? এই গভীৰ আনন্দ, এই অপৰিমেয় সুখানুভূতি, এটি

মুহূর্ত পালেও জীবন ধন্য হয়। নাহিবা। তুমি ওচৰলৈ নাহিবা
অসীমতা, মোক আমনি নকৰিবা। উস। বেয়া পালা নেকি ?”

চক্ মক্কে সাৰ পাই উঠিছিলোঁ। চক্ মোহাৰি বিছনাত
বহিছিলোঁ। ই যে সাপান—দিঠক নহয়, পাছত বুজিব পাৰিলোঁ।
কিন্তু এদি দিঠকতা সোম ঘটে ? কিন্তু আক কি ? যি হ'ব
লগা আছে নি হ'বই। তাক বাবা দিব কোনে ? সৃষ্টিৰ চকৰি নিজ
গতিত ঘূৰিব। তাত যদি, আক কিন্তুৰ প্রশ্ন নাই। আকোঁ শুবলৈ
চেষ্টা কৰিলোঁ।

পিছদিনা ৰাস্তাত মাইকৰ শব্দ শুনিলোঁ। নগৰ মঞ্চক সন্ধিয়া
‘নট নাগৰ’ শিল্পী সম্বৰ দ্বাৰা ‘যুগ-বল’ সামাজিক নাটক অভিনীত
হ'ব। দলিয়াই দি বোৱা এখন প্ৰচাৰিকা প্ৰেমৰ ল'ৰা এজনে বুটলি
আনিছিল।

অভিনব, অতি চাঞ্চল্যকাৰী, নট সূৰ্য্য খাতনামা অভিনেত্ৰী, শ্ৰেষ্ঠ
স্বৰ শিল্পী, নৃত্য পটায়সী আদি বহু বহু শব্দৰ চকুত লগা আখৰবোৰ
পঢ়িলোঁ। নাবী চৰিত্ৰত আছিল—হেমাজী আভাৰাণী, বিজ্ঞা, বেণুকা,
আইভি, বিতপী, বৰ্ণালী, ৰেখাদেবী আৰু উষাছাতি। পুৰুষ অভি-
নেতাৰ ভিতৰত—তপন, অনঙ্গ, সুনীল, স্বপ্নজিৎ, সীমন্ত, অৰূপ, তৰঙ্গ,
বিপিন, দিলীপ, বিৰজ আদি বহুত নাম আছে।

এই শেষৰ নামটোত এক চোৰণ্ড দৃষ্টি বৈ গ'ল। শুনিছিলোঁ
মাশা বায়নৰ পুত্ৰক বিৰজ কোনে থিয়েটাৰ পাৰ্টিত গৈছিল। তেন্তে
কি এই ‘নট নাগৰ’ দলতে সিও আছে ? নাবী শিল্পী আভাৰাণীৰ
নাম বহুবাৰ শুনিছোঁ। হেমাজীৰ নৃত্য আৰু বেণুকাৰ ককণ অভিনয়ত
নাম আছে। অনঙ্গ চৌধুৰীৰ সুনাম অভিনেতা হিচাপে বৰ বেছি।
তেওঁ “নট-নাগৰ আপৰা পাৰ্টি”ৰ সংগঠক আৰু মালিক। মনাত
ভাবিলোঁ—সন্ধিয়াটো আজি উপভোগ কৰিবই লাগিব। সাধক
শিল্পী সৰ্ব্বদা জীৱনৰ ত্যাগ-জালাৰ স্কুমাৰ-কলাৰ বস্তুগতি জ্বলাই
ৰাখিব খুজি এইদৰে স্থানান্তৰত ঘূৰি ফুৰিছে। তেওঁলোকক অশ্লপ

উৎসাহিত কৰা দৰ্কাৰ। অন্ততঃ এনে সুযোগ সুবিধাও সদায় নিমিলে।

সন্ধিয়া ঠিক চাৰে পাচ বজাৰ লগে লাগই থিয়েটাৰ আৰম্ভ হৈ গ'ল। লোক শোকাৰণ। বাহিৰত বিৰ্ দি বাট উলিয়াব নোৱাৰি। হলৰ ভিতৰতো কুটাগছ থবলৈকা ঠাই নাই। ভাগ্যে আগধৰি টিকট কৰাই থৈছিলোঁ বুলিহে।

প্ৰথমতে নৃত্য-নাটিকা আৰম্ভ কৰিলে। নাম হল 'উষা হৰণ'। উষা হৰণ বোশোতে উষা অনিৰুদ্ধৰ প্ৰণয় আৰু শোণিতপুৰৰ কথাই মনলৈ আহে। বিস্তৃত সি নহয়। এজন অসমীয়া অখ্যাত বৈষ্ণৱ কবিৰ ৰচনা ইয়াৰ মূল। এইখন হল উষা-হৰণৰ দ্বিতীয় কল্প। মানে একে উষাৰ ৰূপমুগ্ধ হৈ নট-নাগৰ কৃষ্ণই দ্বাৰকাত সেইটো লীলা কৰিছে।

আভাৰাণী আছিল উষাৰ ভাওত। বিৰজ হ'ল অনিৰুদ্ধ। উষা অনিৰুদ্ধ মনৰ হৰিষত নাচি-বাগি ফুৰিছে। মিলনৰ পৰিতৃপ্তি চকুৰে মুখ পৰিফুট। তেনোত ছলনা কৰি কৃষ্ণই অনিৰুদ্ধক মাতি পঠায় আৰু কিবা কাম এটাত দূৰলৈ পঠাইদি নিজে অনিৰুদ্ধৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। এইবাৰ কৃষ্ণই অনিৰুদ্ধৰ ৰূপত উষাক দূৰৰ এক প্ৰকৃতি কুঞ্জৰ মাজলৈ লৈ যায়। এই নকল অনিৰুদ্ধৰ লগত উষাৰ কামকেলি আৰম্ভ হ'ল। অনিৰুদ্ধই উষাক আকোৱালি ধৰে—কিন্তু গাত হ'লে মুঠেই হাতৰ স্পৰ্শ নালাগে, গাত লাগে নালাগে অৱস্থাত থাকে। দূৰৰ দৰ্শক ভাবে প্ৰণয়ীয়ে প্ৰণয়িনীক আলিঙ্গন কৰিছে। অভিনয় বাস্তৱ কৰি তোলা বুলি মনৰ ভিতৰতে বাঃ বাঃ দিছে। গালৰ ওচৰলৈ মুখ নি চুমা খায়, কিন্তু ছালত নালাগে, শূন্যতে খায়। জনতাটো ইং বিঃ কৰি উঠে।

যোৰ ভাব হৈছিল সেইজনী জোনালী দেখোন। ৰঙ-বিৰঙ সানি ভায়ে দেখোন উষা সাজিছে যেন লাগে। আৰু কালি দেখা সেই গান্ধকজনীও দেখোন অধিকল এনেদুৱাই আছিল।

মাত্র পরিবেশ-পৰিস্থিতি আৰু সাজ পাৰ বেলেগ। উস্, যদি তাই মাতি লেহেঁতেন। কিজানি মাতটোও তাইৰ জোনালীৰ দৰেই হ'ব। পাছে হ'লেই যেনিবা জোনালীৰ দাৰ—তথাপি জানো তাই জোনালী হ'ব। এই জনী আভাৰাণী। আৰু সেই মানুহজনও তাতে দেখা জনৰে সৈতে একে, লুৰু সেই জনেই হ'ব। হাতৰ কাগজ খনলৈ চালো, কৃষ্ণৰ ভাওত অনঙ্গ আছে। যিয়ে হ'ল নালাগে সেইজন তাতেনো কি হ'ল? ছি: মই কি কথাবোৰ ভাবি মৰিব ধৰিছো।

এনেতে চাৰিওফালে এটা ছলছল, হুহি লাগি পৰিল। ৰিডি, মুছৰি, হাত চাপৰি, ব্ৰেভো, একোৰ, ছেইম্ ছেইম্—আদি সকলো প্ৰকাৰৰ, ভাব প্ৰকাশৰ শব্দ ধ্বনি হ'ল। কথাটো হ'ল অনিৰুদ্ধই আত্মবিস্মৃত হৈ উৰাক সঁচাকৈ সারাটি ধৰি ঘন ঘন চুমা খাইছে। ঠিক তেনে অৱস্থাতে সিফালে আচল অনিৰুদ্ধও আহি মঞ্চত উপস্থিত।

প্ৰেমিকাক এইদৰে চকুৰ আগতে আনে উপভোগ কৰা দেখি জাজ্ম্য বহুপ্ৰায় হৈ প্ৰতিদ্বন্দ্বীক খেদি গ'ল। ঘটনাটো অতি বাস্তৱ যেন লাগি গ'ল। ৰোমহৰ্ষক, বৰ উদ্ভেজনাপূৰ্ণ পৰিস্থিতিৰ উদ্ভৱ হ'ল। বহুতে ধৈৰ্য্য হেৰুৱাই আপোন পাহৰি থিয় দিছিল আৰু হাত জোকাৰি তৰ্জ্জন গৰ্জ্জন আৰম্ভ কৰিছিল। সি যি নহক কৃষ্ণই তৎক্ষণাৎ নিজৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিলত পৰিস্থিতি বিছু স্বাভাৱিক অৱস্থালৈ আহিল। সিফালে কৃষ্ণ পিতামহকো ক্ষমা নকৰি অনিৰুদ্ধ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হ'ল। শেহত যেনিবা নাৰদ আদি দেৱতা সকল আহি মধ্যস্থতা কৰি কাজিয়াখন ভাঙি দিলে।

আবশ্যপৰিয়ে নাটকৰ উজ্জল ভৱিষ্যত ঘোষণা কৰিছিল। ৰোমাঞ্চকৰ, উদ্ভেজনাপূৰ্ণ হৈছিল বহুতৰ বাবে। কিন্তু তথাপি যোৰ মনত কিবা

আপচু আপচু কুকুচিপূৰ্ণ আৰু অশুচি অশুচি ভাব এটা হৈছিল। নাৰদৰ উক্তি—জগতৰ ঈশ্বৰে কৰা কাম কেলিত একো দোষ নাই। সি লীলা-বসাহ, মহিমাহে ইত্যাদি কথা বৰ আওপুৰণি আৰু বৰ শাস্ত্ৰীয় যেন লাগে।

“মৃগবল” সামাজিক নাটক। তাণ্ডে কৃষক মজতুৰ নেতা দিগন্তৰ পত্নী বিভাবৰীৰ ভাওত অভাৱাণী আৰু অনঙ্গ হ'ল নিজে নাযক দিগন্ত। বিভাবৰীৰ কণ্ঠ জোনালীৰ অৱিকৃত সেই মাত। স্তন্যৰ নিখুঁত ভাও দিছিল আভাই। মাত্ৰ এটি দৃষ্ট চায়ে মই বাহিৰলৈ আহিছিলোঁ। মূৰটো বৰকৈ বিষাইছিল। এটি চিগাৰেট জ্বলাই লৈ ধোঁৱা উৰাই উৰাই মই ঘৰলৈকেই আহিলোঁ। নাটক চোষা আৰু নহ'ল।

পিছদিনা দুপৰীয়া চৌধুৰীৰ তাত এখন প্ৰীতি ভোজমেলৰ আয়োজন চলিছিল। চৌধুৰী পৰিয়াল অতি ব্যস্ত। তাৰ মাজতে পুৰা পাক এটা মাৰি চৌধুৰীয়ে মোকো নিমন্ত্ৰণ কৰি গ'ল। তেওঁ কোনো সম্পৰ্কীয় মোমায়েক মানীয়েক আৰু দুই চাৰিজন ব্যক্তিক হেনো আমন্ত্ৰণ কৰিছিল।

সিদিনা প্ৰেছত কামৰ বৰ ভিৰ পৰিছিল। তাতে এজন 'মেচিনম্যান' উপস্থিত নাছিল। ইফালে থিয়েটাৰৰ বাব পোন্ধৰ হাজাৰ টকট তিনি বজাৰ আগতে যেনে তেনে দিবই লাগিব। মই চেষ্টা কৰিও ঠিক বাৰ বজাত যাব নোবাৰিলোঁ। চৌধুৰীৰ ঘৰত গৈ যেতিয়া উপস্থিত হওঁ তেতিয়া এক বাজিবলৈ মাত্ৰ দহ মিনিট বাকী।

নঙলা মুখৰ জপনা খুলিছা, ঠিক তোনতে সমুখত সেই নাৰী-মূৰ্ত্তি—সেই মায়া নাৰী। এম্বোছডৰ গাডীখনৰ কাষত লীলা ভঞ্জিত থিয় হৈ আৰোহণ-উদ্ভত। চকুৱে চকুৱে পৰি গ'ল। একেবাৰে মুখামুখি। পাতল ৰঙা ওঠ, মিঠা হাঁহি, গালত সেই তিল, কুঞ্চিত অশৰ্মকা, সকলো অতি স্পষ্টকৈ দৃষ্টিগোচৰ হ'ল। জোনালী বুলি

চিৎকৰি দিবলৈ মুখখন মেল খাইছিল। কিন্তু উচ্চাৰিত নহ'ল—বহু-
কথাই বিজুলী চমকা দি গ'ল মনৰ পৰ্দাত।

“অসীমদা। হাউ আৰ হউ ? আজি কালি থাকা কত ?” একে
উশাহতে জোনালীয়ে কেইবাটিও প্ৰশ্ন কৰি পেলালে। প্ৰশ্নহে কৰিলে
যেন উত্তৰ শুনিবলৈ হাতত অলপো সময় নাই। সিফালে গাড়ীত
ষ্টাৰ্ট দিয়া হৈছিল। এখন ভৰি গাড়ীত এখন বাহিৰত বাখিয়ে
নাটকীয় ভঙ্গীত তাই কথা শুধিছিল, ডিঙি ভাঙি বন্ধ দৃষ্টিৰে
চাইছিল।

“আছো আক। থাকা ইয়াতে।”

খাপ খোৱা উপযোগী উত্তৰ হৈছিল নে নাই কব নোৱাৰোঁ। মুখৰ
পৰা শব্দ তিমানৈ ওলাইছিল। ষ্টপ্ কৰে দুৱাৰ বন্ধ হৈ গৈছিল।
গাড়ীৰ ভিতৰত কেইবাজনো সৌখীন ছোৱালী। প্ৰতীক্ষাত সজীজনৰ
কাষত জোনালী বহিছিল। মিডিকীৰ মূৰটো উলিয়াই তাই হাত
জোকাৰিল, নমাস্ত দিলে। চকুৰ পচাৰতে গাড়ী এটা মিঠা
আবাজ কৰি ওলাই গ'ল ?

মই যোবাত পলম কৰা বুলি এটা মূহু আপত্তি কৰিছিল মিচেছ
চৌধুৰীয়ে। সন্মানিত আলহীবোৰক বিদায় দি মোক আগবঢ়ায়ে
নিছিল। এখন টেবিলত দুখন থাল আৰু কিবাকিবি বহুত দি
এফালে মিচেছ নিজে বহিছিল। মোক আনফালে বহিবলৈ ক'লে।
চৌধুৰীয়ে আলহীৰ লগতে খাইছিল।

“আপোনাৰ লগত বহিবলৈ ময়ে বাকী আছিলোঁ। আলহী
এজনক অকলে এৰি গৃহস্থই জানো খাব পাৰি ?”

মিঠা হাঁহি, অতি মধু ব্যৱহাৰ। খানো বাক ইয়াতকৈ আৰু কি
ভাল হ'ব পাৰে ? চৌধুৰীও ওচৰতে এখন চকীত বাহ কৈছিল।

“লাজ নকৰিব পাঠক। পাছে আমাৰ গৃহিনীয়ে আজি বৰ
উপাদেয় বন্ধা-বটা কৰিব পৰা নাই। অৱশ্যে সময়ো বৰ কম।
ভেওঁৰ গাত দোষ নাই।” চৌধুৰীৰ লগতে ৰোগ দি ইচ্ছনীয়েও

কলে—“চাওক বাক পাঠক। চিলঙৰ কথা। উঠোতেই আঠমান বাজিছে। কালি নিশা থিয়েটাৰ চোৱা বাবে শোৱাতো পলম হৈছিল। ইফালে বয়টোৱে মাংস লৈ আহিছে দহ বজাত। হ’ল বুলিনো মই চকুৰ পচাৰতে ভাল খানাটো তৈয়াৰ কৰি দিব পাৰোনে? মামীহঁতক আকৌ কাটাই কাটাই বাৰ বজাত ভাত লাগিবই। আহিব, খাব আৰু যাব। চেকেণ্ড এটাও হেনো অপচয় কৰিবলৈ উপায় নাই। গতিকে মোৰ কামো তেনে হ’বলৈ বাধ্য।

কাঁহীখনত মাংসৰ জোশ অলপ বাকি লৈ আঙুলি ছুটাৰে তাত কেইটামান ভাত লেটপেটাই মই শুনি আছো। মিচেছ, চৌধুৰীয়া অলপ বিৰক্তিতে কথাখিনি কৈছিল। মই মুখটো চাইছিলোঁ। নিজে বান্ধি বাটি খুৱাই, ঘড়ীমতে আলহী সোধপোচ কৰা এনে গুণী গৃহিণী কেইজনৰ ভাগ্যত ঘটে?

“এ. খাওক। চাই ব’ল দেখোন। মাংস দেখোন লৰাই নাই?”

মৰম মিহলি সৌজন্তৰ ভৎসনা শুনি কেনে ভাল লাগে? মাংস খাবলৈ বা খানা উপভোগৰ যি ক্ষুধা আৰু লালসা থাকে সি মোৰ পৰা কেতিয়াবাই বিদায় লৈছিল। অন্তত জোনালীক দেখাৰ পাছত মোৰ আৰু ভোকেই নাছিল। মোৰ যেন আৰু হৈ গৈছে। মোৰ বাবে যেন বৰিব লগীয়া, ভাবিব লগীয়া আৰু একাই নাই জগতত। হঠাতে চৌধুৰীয়ে কৈ উঠিল—

“আপুনি দেখোন হা না একাই নামাত। অন্ততঃ কিবা এটা মন্তব্য দিয়ক। নে আমাৰ মিচেছৰ লগত বহিবলৈ দিয়াত লাজতে মূৰ তুলিব পৰা নাই?” ছয়োজনেই হাঁহিছিল হিঃ হিঃ কৰি। ময়ো যোগ নিদি নোৱাৰিলোঁ। কিন্তু আন্তৰিকভাৱে হ’লে হাঁহিব পৰা নহ’ল। লাজ লাগিছিল সেইদৰে কোৱাৰ পাছতহে। হুধিলোঁ—

“বাক আপোনালোকে যে ‘মামী মামী’ কৰিছে কোন বাক তেওঁলোক?”

মিচেছ, চৌধুৰীয়া এটা মিচিকিয়া হাঁহি মাৰি কলে—

“উ আয় । আপুনি দোখান তেতিয়া কথা কোৱা দেখিলোঁ তেওঁৰ লগত । মায়হে বখাটা সোঁধা বুলি ভাবি আছিলোঁ তেওঁক কেনেকৈ জানে বুলি ।”

“ও সেইজনীয়ে তেনেহাল মামীয়েক ! আক মোমায়েক ?”

মোৰ কথাৰ উত্তৰ এইবাৰ চৌধুৰীয়ে দিলে—

“মোমাই বোলোতে মোৰ সম্পৰ্কীয় মোমাই হে । হোৱাঁ গাভীৰ ভিতৰত বহি আছিল । বাক কালি থিয়েটাৰ চাবলৈ গৈছিল নে নাই ?”

‘গৈছিলোঁ কিন্তু ছটামান দৃশ্য চায় গুচি আহিলোঁ ।

“এ কিয় ? নাটক খুব ভাল হৈছিল নহয় ? সেই যে নাযক দিগন্তৰ পাৰ্ট কৈছিল ? হেৰে মোমাই । নাম অনঙ্গ চৌধুৰী ।”
লগতে মিচচ্ চৌধুৰীয়েও কান্—

“পৰাই সন্ধিয়াও তেওঁলোকক চাহ খাবলৈ মাতিছিলোঁ । লগতে আক কেইবা গৰাকীও ছোৱালী আহিছিল ।”

“ছোৱালী ?”

“ছোৱালী মানে সেই অভিনয় কৰা ছোৱালীহ । তেওঁলোকৰ নহয় ।”

মোৰ কোঁতুহল নিবসন কৰি মিচচ্ আক গিৰিয়েক উভয়ে হাঁহিলে ।

“অৱশ্যে তেওঁৰ ছোৱালীও নোহোৱা নহয়—আছে, যদিও ।”
চৌধুৰীয়ে কিবা কবলৈ বিচাৰি নকলে আক অসমাপ্ত কৰিয়ে অন্ত কথা উলিয়ালে ।

আচ্ছা পাঠক কাইলৈ এপাক গুৱাহাটীলৈকে যাওঁ বলক । কি কয় ?”

মিচচ্ চৌধুৰীয়ে চামুচেৰে মোৰ কাঁহীত ক্ৰীম দি দিয়ে চৌধুৰীৰ কথাত মাত দিলে—

“এঃ সেইটো কথা আকোঁ সুধিব লাগিছেনে ? আহক বুলি কৈ গাভীত ভৰাই নিলেই হ’ল ।” মোৰ চকুলৈ চাই কলে—‘নহয় জানো ? আপুনি জানো আপত্তি কৰিব পাৰিব ।’

“নিশ্চয় নোৱাৰোঁ। অস্তুতঃ আপোনাৰ হাতেৰে এক প্লেট ক্ৰীম খোৱাৰ পাছত মই ইমান নিমখহাৰাম হ’ব নোৱাৰিম।”

একলগে আটাইকেইজনেই হাঁহি দিছিলোঁ।

[১৭]

গুৱাহাটী। নতুনকৈ সজা কুছমবুলীয়া সৰু পকীঘৰ এটা। যেন বিশ্বমাইট টাশাই কৰি দিছে। চাৰিফালে টিনপাতৰ বেৰ দিয়াত সোণৰ ঘড়ী এটাত কানিৰ ফিটা লগোৱা যেন লাগে। কেৰেক্ কাৰ সৰু এটা কৰি আমাৰ গাড়ীখন বৈ গৈছিল। লগে লগে নামি গ’ল মিচেচ্ চৌধুৰী আৰু গিৰিয়েক। চকুৰেই মোক ইঙ্গিত কৰিলে নামিবলৈ। ময়ো আদেশ পালন কৰিলোঁ।

কাঠৰ ভৰণাখন পাৰ হৈয়ে চকুত পৰিল দুয়ো কাষ ফুপনি। বৰ শুৱনী নহয় বিজী পৰিবেশ। কথাটো বৰ সজ্জতিপূৰ্ণও নহয় যেন লাগে, কিয় না টিনপাতৰ বেৰৰ ভিতৰত ফুপনি মানে বোৰ্খাৰ তলত থকা শুৱনী মুখৰ দৰে। বাৰান্দাত এটা ভূটীয়া কুকুৰ বান্ধি থোৱা আছিল। সি যেন শিকলি চিঙি আহি আমাক কাঠাৰ সম্ভাষণ জনাব খোজ্জ। বন্ধন তাৰ অসহ্য হৈ উঠিছে। মুক্ত হ’ব নোৱাৰাত ঘেং ঘেঙাই, দাঁত নিকটাই বিৰক্তিতে আমাকেই আদৰিছে।

কৰিড’বেদি আমি ভিতৰ সোমাই গৈছিলোঁ। মৃৎলাৰ (চৌধুৰীৰ কস্তা) হাত ধৰি মিচেচ্ চৌধুৰী আগত, তাৰ পাছত চৌধুৰী আৰু মই শেহত।

“আপুনি ইয়াতে বহক।” মোক এটা বৈঠকখানা দেখুৱাই দি চৌধুৰীহঁত একেবাৰে ভিতৰলৈ গ’ল।

মই চফা এখনতে বহিলোঁ। চ’ফা যদিও বৰ শেতেৰা লেতেৰা লাগিছিল। চাফা নাছিল। অনাদৰ অত্যাৱহাৰ যেন বিফিউজী ডিবোতাৰ

দৰে চ'কাবোৰ বিজী হৈ পৰিছিল। বেৰত বহুতো ফাটা আছিল। সেইবোৰৰ গাতো মকৰাই কৰ্ম-কুশলতাৰ নিদৰ্শন দাঙি ধৰিছে। কৈছ - চা, আমি ক্ষুদ্ৰ যদিও সৃষ্টিৰ কলা-শিল্পত কোনো দিনে পিছ পৰি বহি থকা নাই। কুলদানিত প্লাষ্টিকৰ ফুল পাত সজাই থোৱা আছে। তাৰ প্ৰতি খাজ খাপে ধূলি মাকটি পৰি অস্মাতা পাগৰী গাভৰুৰ মুখ যেন হৈ পৰিছে। টেবিল ক্লথ এখন আছে। সুন্দৰ বন বৰা, কিন্তু আওপুৰণি হোৱা বাবে চাৰিও কাষ দড়ি আৰু সূতা ওমি পৰিছে। হঠাতে মাজত সি ফাৰি ছিৰি গৈছে, আৰু তাকে চাৰিবনৈ ওপৰত এখন 'অইল ক্লথ' পাৰি ধোৱা আছে। ঘৰ অনুপাতে খিডিকীৰ পৰ্দাবোৰো দামী আৰু দেখনিষাৰ নহয়। মজিয়াত দলিচা এখন আছে। কিন্তু সি নথকা হ'লেও কোঠাটোৰ সৌন্দৰ্য্য মুঠেই নকমিলহেতেন। বৰং দৰিদ্ৰতাৰ ছবি এটা মনৰ পৰা আতৰিলহেঁতেন।

অলপ পাছত “বয়” এটা আহি মুখ ধুবলৈ পানী দি গ'ল। মই বাৰান্দাটোকে যাব খুজিলোঁ, তেনাত চৌধুৰীয়ে চিঞৰি ক'ল—

“হেয়। তেওঁক বাথৰুমাটা দেখুৱাই নিদিয় কিয়?”

অলপ পাছত বয় লৰি আহি ওচৰৰ কমটোৰ ছক খুলি দিলে। তাৰ পাছত আকৌ মিচছ চৌধুৰীয়ে কোৱা শুনিলোঁ—

“এয় ল'ৰা। মানুহজনক গামোচাখন জানো দিলি?”

এইবাৰ লৰ মাৰি আহি সি মোক গামোচা এখন দি থৈ গ'ল। মই হাত মুখ মচি আকৌ আগৰ দৰে বহিলোঁ। অলপ পাছতে চাহ আহিল, দুখন ডিচত অলপমান ভজা পাপৰ, আধাসিজা কণী, আৰু নিমকি বিন্দুট কেইডোখৰ মান। চৌধুৰীৰ বাবেও মোৰ লগতে চাহ দিয়া হৈছিল। দুয়ো বহি একে লগেই চাহ খালোঁ। কাৰো মুখত কথা নাই। যেন হাঁহি মুখৰ এই মানুহজনৰ গাটো কিবা এটা পৰিৱৰ্ত্তন, কিবা নিৰানন্দৰ পাতল আৱৰণ পৰিছে। পৰিস্থিতিৰ

লগঃ খাপ খোৱা নিবস শুকান প্ৰাণহীন কিবা যেন এটা ভাব
শেওঁৰো ভিতৰত। মই অলপ আচৰিত হৈছিলোঁ।

“ঘৰটো কাৰ ? আপোনাৰ কিবা হয় নেকি ?”

মোৰ কথা শুনি চৌধুৰীয়ে টেবিলৰ ওপৰত কিলাকুটিটা দি
জাৰ তলুৱাত থুওৱিটো থলে আৰু অলপ লাজ পোৱাৰ দৰেই
কবলৈ ধৰিলে।

“এৰা, মই আগতেই আপোনাক কব লাগিছিল। কিন্তু
নোকোৱাত দোষেই হৈছে। ধৰক এইখনো মোৰ সম্পৰ্কীয়
মোমাৰি এজনৰ ঘৰ। অবশ্যে ইয়াত মামীদেউতাই অকাল থাকে।”

বহুসংখ্যক ভাবে কথাৰ কলে আৰু আধাকোৱা সাধুৰ দৰে
সামৰিলে চৌধুৰীয়ে। মই অলপ উৎকণ্ঠা বোধ কৰিছিলোঁ।
কথাৰ যি ভালকৈ কোৱাৰ আৱশ্যক আছিল তাক চৌধুৰীয়েও
বুজিছিল। সেইদৰেই তেওঁ আকৌ কলে—

“বাক এইবাৰ কথা মই আপোনাক কম পাছত। “হেই
ল’ৰা ? এই ফালে। এইবোৰ লৈ য়াচোন।”

মনত বহুত প্ৰশ্ন হৈছিল। ‘মামীয়েক আছে, অথচ বয়স্কনক
এওঁলোক বহিৰাগত ব্যক্তিয়েই নিৰ্দেশ-আদেশ দিব লগা হৈছে। কাম
কৰা ল’ৰা এটা থকা স্বত্বেও বহুদিন মানুহ নথকাৰ দৰে সকলো
বিজ্ঞী আৰু পাৰিপাটা বিহীন। তেন্তে মামীয়েক ক’লা ?

তাৰ পাচত আমি নিজ নিজ কামত বজাৰলৈ বুলি ওলালোঁ।
চৌধুৰীৰ গাড়ীতে ছল্লো ৰাম।

এনেতে মিচেচ্ চৌধুৰী ওলালহি।

“ভাত ইয়াতে খাব লাগিব। দেৱী নকৰিব দেই।” মই অলপ
ইতস্ততঃ কৰিছিলোঁ। কিবা বুজিব পাৰি বুজিমতী চৌধুৰীয়ে
কলে—

“গৃহস্থই নোকোৱা বুলি আকৌ খং নকৰিব। মামী ‘বাথ’ কামতে
আছে। মোক খিড়িকীয়েদি কথাৰ কৈ পঠাইছে।”

লাহকৈ শলাগি থৈ আমি বাহিৰ ওলালোঁ। ভৰলুমুখৰ চ'কত হঠাতে ভেটা-ভেটি হৈ গ'ল মেধিৰ লগত। তেওঁ মোক হাত জোকাৰি মাতিশে গাড়ীৰ পৰা নামিবলৈ। শ্ৰীগুরু প্ৰেছত কেইটামান কিতাপৰ ব্লক কৰাই নিব লগা আছিল। অগত্যা মই নামিলোঁ। চৌধুৰীক কলৌ আগবাতিবলৈ। তেৱোঁ গ'ল।

প্ৰাগজ্যোতিষপুৰ বংশেজৰ আগেদি দক্ষিণৰ পাহাৰবোৰৰ কাষৰ কোনো নিৰ্জন কুঠীৰ এটাৰ ফালে আমি গৈ আছোঁ। মেধিৰ কথাৰ শেষ নাই। বৰ আগ্ৰহ নেদেখুৱাকৈয়ে কথাবোৰ মই শুনিছিলোঁ। তেওঁ মোক সেই কথাবোৰ কবলৈকেই যেন বহুদিন ধৰি অপেক্ষা কৰি আছিল। আজি কবলৈ পাই কি উৎসাহ।

“ওহ পাঠক। আপুনিতো এইবোৰ কথা নাজানে? আক জানিবই বা কেনেকৈ? আমি শুনি আচৰিত হৈছো যে গাঁওতো মানুহে এনে জঘন্য পৈশাচিক কামবোৰ মনে মনে কৰি আছে।”

মানুহেইতো কৰে সকলো জঘন্য কাম। গাঁও-চহৰ বুলি একা কথা নাই।” মই চুটি দাৰ্শনিক মন্তব্য এটা দি যাওঁ।

“পাছে মাল্য গাওঁবুঢ়াইওৰ কেচটো গৈ শেহত একোই নহ'ল। টকাই সকলো বুজিছে? সেই যে চন্দৰীৰ মৃত্যু। মশো বায়নে পানীৰ গিলাচত বিষ দিয়াটো সত্য। বিশেষকৈ ছুটা ডাঙৰ কাৰণত সি চন্দৰীক মৰাটো আৱশ্যক হৈ পৰিছিল।”

মোৰ ফালে ৰেখিয়ে চায়। মোৰ মন নিকষিগ্ন। সংসাৰত লোকে এইদৰেই নিজ প্ৰয়োজন সিদ্ধিৰ কাৰণে ভাল-বেয়া যত কাম কৰে। তাৰে কিছুমানৰ ফল হয়তো ভাল আৰু কিছুমানৰ ফল হয়তো বেয়া। কিন্তু এই ভাল-বেয়াৰ মূল্যাঙ্কনটোও সংসাৰী দৃষ্টিত হে কৰা হয়। প্ৰকৃততে ভাল কি বেয়াইবা কি তাক এটা নুহুই দি কোৱা বৰ টান।

এনে আৰামদায়ক গাড়ীত উঠিলে নিজৰ উদ্দেশ্যত লবিছে, আন জন আকৌ সেই গাড়ীৰ চকাৰ ওলত পৰিয়ে বজাজু হৈ চট কট,

কৰি বৰিছে। মেধিৰ এটা কথাও মোৰ মনৰ ভিতৰত দহোটা
ৰাখা ওলায়। তাৰে মাজত সোধে। কি ছুটা কাৰণ ?”

“গাওঁবুঢ়াৰ হাতত চন্দৰীৰ বোলে বহুত অলঙ্কাৰ জমা থৈছিল।
দুখৰ দিনত কেনেকৈ হেৰায় বা চোৰে নিয়ে এই ভয়াত থৈছিল ?
কিন্তু শেহত যেগিয়া বস্ত্ৰখিনি আনিবলৈ যায় তাইক কিলাইহে
নামাৰি খেদি দিয়ে। বৰং মাটিৰ টকা দিব লগীয়া হোবাত ওনোটাকৈ
কলঙ্ক দিয়া বুলি ঘোষণা কৰে।

“ও। মায়া অৱশ্যে সেইটো কথা জানিছিলোঁ। পিছে
আনটো।”

সিটো কথা আৰু মাৰাত্মক। তেওঁৰ বোল পো নাতি
এগোহালি।

‘হয় আছে বহুতো।’

“তাৰে চিৰ্পতি নোনা এজনে বোল চন্দৰীক বৰ দৌৰাত্মা
কৰিছিল। তাইৰ মৃত্যুৰ তিনিমাহ মান আগৰ কথা। তিখৰ গাৰা-
ৱানে যোৱা এদিন তাৰ মহ হাল বিচাৰি চন্দৰীহঁতৰ বাৰীত সোমায়।
হোনতে কলগছবোৰৰ মাজত কিবা মহমহনি শব্দ শুনি সি সেই
ফালেই মহ থকা বুলি আগবাঢ়ে। বাতি অলপ আন্ধাৰ হৈছিল।
ওচৰলৈ গৈ হাতৰ টিপ বাতিটো জ্বলাই যে দেখে বিবস্ত্ৰ আৰু বীভৎস
অবস্থাত চন্দৰী আৰু চিৰ্পতি। একাকাবেই তিখক ঘৰত আহি
কথাটো কয়। দুই চাৰিজন শুনি নিমিষতে চাৰিওফালে প্ৰচাৰ
কৰিলে। কিন্তু ভয়ত কোনও মুখ খুলি নকয়। এটোৱাৰ চন্দৰীও
ভয়ত ভক্তি সন্তান-সন্তৱ হৈছিল। গঞা লোক কিছুমানে কথাটো
গম নোপোৱা নহয়।

এদিন নিশা চিৰ্পতি বিৰজ দুয়ো তিখৰৰ ঘৰত হাজিৰ। তাৰ
দৈন্যদৈক ঘৰত নাছিল। দুখৰ আগত ডেগাৰ থিয়কৈ ধৰি চিৰ-
পতিয়ে কৈছিল যোৱা তিখৰৰ পৰাহে সেই কুংসাবোৰ বতনা হৈছে।
পত্নীক যদিহে সি গঞাৰ আগত অভিযোগ কৰি কয় তেন্তে তাৰ

জীৱন শেষ কৰি দিব। ভৱতে পেপুৱা লাগিছিল যদিও নিৰাপত্তাৰ বাবে কথাটো ছুই চাৰিজনক সি সকলোইও থৈছিল।

গতিকে পাছত গণ্যৰ লোকে অনুমান কৰিছিল যে সামাজিক কলঙ্কৰ ভয়তে হয়গে বুঢ়াই তেনে পাপ কামলৈ আগবাঢ়িছিল। কিন্তু পুলিচ পক্ষই শেষত মত দিলে যে চন্দৰীয়ে নিজে বিব খাই মৰিছে। মধ্যবৰ্তী এটা দাম্ৰ এনেকৈও ভাবিবলৈ অবকাশ হ'ল যে অপবাদ, অপযশৰ ভয়ত হয়গে চন্দৰীয়ে আত্মহত্যা কৰিছে।

“এ বাদ দিয়ক সেইবোৰ কথা। আন কিবা কথা আছে যদি উলিয়াওক হে।”

মোৰ আৰু সেইবোৰ অনুবন্ধে ধৈৰ্য্য নোহোৱা হৈছিল। সৃষ্টি পাতনিৰেপৰা সমুদ্ৰ এইবোৰ কথা চলি আহিছে। সাপে ভেকুলী খায়, ভেকুলীয়ে পৰুৱা খায় আৰু পৰুৱাইও তাতকৈ সৰু আৰু দুৰ্বল কিবা প্ৰাণী খায়। এই মৰা আৰু খোৱা প্ৰয়োজনৰ ভেটিত, খাদ্য খাদকৰ সম্বন্ধত ঝটিছে। গতিকে সবল লোকেও দুৰ্বলক অত্যাচাৰ কৰে, মাৰে খায়, তাতে আমাৰ কি আছে কব লগীয়া? চন্দৰী দুৰ্বল দেখি তাইয়া খাদ্য আৰু চিৰ্পতিহঁত খাদক আৰু যদি চন্দৰী বেছি সবল, ধনাঢ্য ব্যক্তি হ'লহেঁতেন তেন্তে তাৰে বা কত জন নিৰীহ ডেকা ল'ৰাক কামনাৰ লেলিহান শিখাৰ চণা পৰুৱা চেলেকা দি চেলেকি পেলালেহেঁতেন তাৰ কি ঠিক। গতিকে ইয়াৰ বিচাৰ অতি জটিল, অতি দুৰূহ। নাইবা এনেকৈও ভাবিব পাৰি অদৃষ্টৰ নিখন কোনও খণ্ডাব নোৱাৰে। মানুহে কথাত কয় যে জন্ম, মৃত্যু, বিবাহ এই তিনিটা কথা মানুহা নালাগে দেৱতায়ো নেকানে। ই ডাঙৰ অভিজ্ঞতাৰ কথা, মানৱ-সত্যতাৰ ইতিহাসত এই একোটা সৰু-সুৰা নীতি ঘটনৰ মূল্য নিৰূপণ কৰাই অসম্ভৱ।

বাৰে বাৰে মোৰ মনত পৰিব লাগিছে দেউতাৰ কথা। অদ্ভুত মানুহ দেউতা সেইজন। অদ্ভুত দুৰ্গৰ দৰে তেওঁৰ অন্তৰ মই মুঠই যেন বুকুৰ নোৱাৰিলোঁ। ত্যাজ্য কৰিলে, কিন্তু সামাজিক কাৰণত মই

যেতিয়া বিপন্ন ভেতিয়া তেওঁ হাতত লাঠি লৈ বগন্তলত উপস্থিত। নিজে মৰণোন্মুখ, মুমূৰ্ছ কিন্তু মোৰ সাহায্য বা শুভ্রাষা তেওঁ মুঠেই নিবিচাৰে। অথচ পুত্ৰৰ জীৱন বিপন্ন যেন দেখি সন্তুষ্ট হৈ তৎপৰ চিকিৎসা বিধান কৰিলে, হস্পিতালৈ নিলে, নগৰত আনি থৈ গ'ল। কিন্তু আকৌ যেতিয়া শুনিলে—মই সম্পূৰ্ণ আৰোগ্য তেওঁ মোৰ লগত আগৰ দৰেই সকলো যোগাযোগ ছিডি সম্পৰ্ক ত্যাগ কৰিলে। কি অপৰাধত যে মই দেউতাৰ ওচৰত ইমান অপৰাধী তাক আৰু ভাবি ওৱ নাপাওঁ। ভাবি ভাবি মাত্ৰ নিৰতিশয় বিশ্বয়, হতাশা আৰু গভীৰ বেজনাৰ হৃদয় ভৰি উঠে।

মেধিয়ে মোৰ চিন্তাক্লিষ্ট মুখ দেখি শুধিছিল—

“আপোনাৰ কি অসুখ হৈছে পাঠক। মুখখন যে ইমান শুকান আৰু ক'লা দেখিছা। কিমান বিপদ আৰু ৰোগশয্যাত থকাৰ সময়ত আপোনাক কেতিয়াও ইমান বিমৰ্ষ দেখা নাই।”

“ইয় অসুখতা সদায় আছেই। তথাপি দেউতাৰ কথাকে ভাবি মনও বৰ দুখ।”

“কিয়, তেওঁৰ সেই অসুখটো ভাল নাই পোবা জানো?”

“ভাল আৰু কত পায়, এনেযে বয়স হৈছে, তাতে নিম্ন ৰক্তচাপ।”

“এৰা মানুহ সুখ-সন্তোষে ভাগ্যত সাধি আহিবও লাগে। এনে নিৰ্ভীক সত্যবাদী, এনে পৰিশ্ৰমী, সৎযমী আৰু ছায় পৰাষণ লোক, অথচ জীৱনটো দুখাতই গ'ল।

তেনে হ'লে আপুনিভাগ্য মানে, নহয় মেধি? মই আবেগেৰে তেওঁৰ ডিঙিত সান্ধটি ধৰিলোঁ। চকুত মোৰ পানী আহিছিল। মোৰ আকস্মিক মানসিক পৰিবৰ্তন দেখি মেধি আচৰিত হৈ পৰিছিল।

“ছি: ছি: আপুনি দেখোন কান্দিছে? উ: আপোনাকতো মই কেতিয়াও ইমান দুৰ্বল দেখা নাছিলোঁ।” তেওঁ শাস্তনাৰ স্বৰত কৈছিল।

“দুৰ্বল, দুৰ্বল! মই অতি দুৰ্বল মেধি। সেই দুৰ্বলতাৰ বাবেই

আজি মোৰ এই বশা। অস্তৰ দুৰ্বল দেখিয়ে মই আজি প্ৰভাৱিত, সকলোৰে মৰমৰ পৰা, বিশ্বাসৰ পৰা বঞ্চিত। দুৰ্বলতা, কোমলতা, সহানুভূতি, সমবেদনা এই সকলোৰাৰে একেলগ হৈ ষড়যন্ত্ৰ কৰি মোক হত্যা কৰিছে। বাক যাওঁক সেইবোৰ। ওহ। সময় বহুত হ'ল। যাওঁ দেই। পাছত লগ পাম।”

অতি খৰখদাকৈ মই ঘূৰি আহিলোঁ। উভতি দেখোঁ মেথিয়ে মোৰ ফালেই থৰ হৈ চাই আছে। আশিৰ ভাঁজ এটাত তেওঁক নেদেখা হৈ পৰিলোঁ। চিটি বাছত উঠি গৈ প্ৰেছ পাওঁ যে তাৰ পৰা চৌধুৰী কেতিয়াবাই গৈছে। ব্লকৰ কামা বাকী। হ'লে পঠাই দিবলৈ কৈ মই নিমন্ত্ৰণৰ ঠাইলৈকে যোৱা ভাল দেখিলোঁ।

ৰিজা এখন ললোঁ। ঠাই বুজাই কোৱাত সি তিনি টকা দাবী কৰিলে। নামাতি তাতে উঠিলোঁ। ভৰ ছপৰীয়া ৰ'দত তিনি টকা একো কথা নহয়। মানুহ এটাৰ জীৱনটোৰ মূল্যতো তিনি টকা নহয়? পোডল খাৰোতে ৰিজাৱালাৰ ভৰিৰ সিৰ আটাইবোৰ টনটনীয়া হৈ উঠিছিল। মূৰৰ ঘাম তাৰ ভৰিৰে বৈ পৰিছিল। মুখলৈকে চাবই নোৱাৰি। প্ৰায় এঘণ্টামানৰ মূৰত ঘূৰি পকি সি মোক গৈ নমাই দিলে। সময় বাৰ বাজিছিল। চৌধুৰীহঁতে মোকেই অপেক্ষা কৰি আছিল। সোনকাল গাটো ধুই ললোঁ। কাপোৰ-কানি পিন্ধি সাজু হৈ ওলাও মান ভিতৰলৈ মাতিলেই।

ডাইনিং টেবিলত ভাত আমাৰ হৃজনৰ হৈ দিয়া হৈছিল। চৌধুৰী আক মোৰ। ডাঙৰ চুঁচ কাঁহীখনৰ কাষত পটল ভাজি, কণী এটুকুৰা আক পডিনা বটা এটপা, কাঁহীৰ চাৰিওফালে কেবাটিও বাটিত দাইল, মাছৰ ফ্ৰোল, মাংস তৰকাৰী আদি অনেক সামগ্ৰী। আমি খোৱা আৰম্ভ কৰিলোঁ। এবাৰ মিচেছ চৌধুৰী আহি প'ল। তেতিয়ালৈ ঘৰৰ গৃহিণীৰ সুখ দেখা নাই। ঘৰটোত এটা অশান্তিবোধ হৈ আছিল।

এনেতে হাতত এটা কাঁহৰ বাটি আক চামুচ লৈ অন্নপূৰ্ণাৰ দৰে তেওঁ হাজিৰ। অভাৱনীয় অতি দৈৱিক এই পৰিস্থিতি। চকুৱে

চক্ৰ পৰি বিশ্বয় বিশ্বাসিত হৈ পৰিছিল দৃষ্টি। সেয়া যে জ্যোৎস্না, নহয় মূৰ্তিমতী কবিতা। কিংবৰ্ত্তব্যবিমূঢ়া কবিতাৰ অৱস্থা ন যাযো ন ভস্তো হৈ পৰিছিল। চক্ৰ পতা নিমজ হৈ সন্ধিয়াৰ পত্নী পাহিৰ দৰে জাপ খাই তললৈ নামিছিল। মোৰো মানসিক অবস্থা ভাষাৰ বুজাৰ নোৱাৰোঁ। কল্পনাতীত এন এটা ঘটনাৰ বাবে মই মুঠেই সাজু নাছিলোঁ, বিব্রত হৈ পৰিলোঁ একবাৰে। চকুলৈ চোৱাৰ শক্তি মোৰো অস্তৰত নাছিল। ভাত খোৱা কাৰ্য্য আপোনা আপুনি বন্ধ হৈ গৈছিল। কাঁহিলৈ চাই তলমূৰ কৰি এনায় লাৰি-চাৰি আছিলোঁ পটলৰ টুকুৰা এটা। "ওচৰত সমুৰ টেঙাৰ জোলৰ বাটিটো চামুচাৰ সৈতে থৈ কবিতা নীৰৱ ওলাই গ'ল। ক'বলৈ একোকে ভাষা হয়তো বিচাৰি নাপাল। হয়তো আবেগৰ বিষম অবস্থাতোক কিছু স্বাভাবিক আৰু সংযত কৰাটো অৱশ্যক হৈ পৰিছিল। চৌধুৰীয়ে কবিতা নীৰৱ গুটি যোৰা দৃশ্য চাইছিল। কি ভাবিছিল নাজানো। কিন্তু কবিতাৰ হৈছে কি? নীলা উজ্জল চকুযুৰি আৰু মৰহা গোলাপ এপাহিৰ দৰে মুখাবয়ব দেখি মাত্ৰ কবিতা বুলি চিনা যায়। ডালিমৰ দৰে টুকুটীয়া গাল যেন শুকান বেদনা এটালৈ কপাল্পিত হৈছে। মুখত লাগি থকা স্ফৰ্ণক ঠাঁহিটি কপূৰৰ দৰে উৰি গৈ নোহোৱা হৈছে। তেন্তে এই কবিতা চৌধুৰীৰ কোনো সম্পৰ্কীয়া মামী? কবিতা আজি মৰহা ফুলৰ পাপৰি। জ্যোৎস্না আজি শুক্ল দ্বিতীয়াৰ ক্ষীণ আভা। কিন্তু কিয়? কিয়? কিয়?"

এইবাৰ আকৌ আহিল জ্যোৎস্না লগাত মিচেছ, চৌধুৰী। হাতত এটা ক্ৰীমৰ কাচৰ বাটি। ওচৰতে থিয় হোৱাৰ লগে লগে মিচেছ চৌধুৰীয়ে মোৰ পৰিচয়টো জ্যোৎস্নাক দিলে।

"এখেতেই আমাৰ 'মণিলেখা' প্ৰেছৰ মোনজাৰ। নাম শ্ৰীঅসীম পাঠক।"

স্নিগ্ধ নীৰৱ দৃষ্টিৰে চাই বাটিটো টেবিলত থলে আৰু পত্নীৰ লেবেলা মোলানৰ দৰে হাতৰ ঠাৰি লগ কৰি মোক নমস্কাৰ দিলে।

মূৰটো নত কৰি ময়ো গ্ৰহণ কৰিলোঁ সেই মমস্কাৰ। তাৰ পাচত মিচেচ্ চৌধুৰীয়ে জ্যোৎস্নালৈ আঙুলিয়াই কলে—

“আক এওঁ হ’ল আমাৰ মামী। মানে মানে মোমাইদেউ হ’ল এজন কৃতী কলা-শিল্পী। সদায় দূৰতে থাকে।”

মই মিচেচ্ চৌধুৰীৰ কথা কোৱাৰ ভঙ্গীলৈ ব’ লাগি চাইছিলোঁ। যুৱতীৰ গালৰ দাগ ওৰণিৰ ঢাকিবলৈ চেষ্টা কৰাৰ দৰে আছিল সেই লুকটাক। কৈছ অথচ অবজ ভাষা। “অশ্বখামা হত, কিন্তু ইতি গজ” হৈয়ে ব’ল।

ইতিমধ্যে জ্যোৎস্নাই টেঙাৰ জোলখিনি প্লেট ছুখনত লৰালৰিকৈ দিয়েই তাৰ পৰা আঁতৰ হৈছিল। মোৰ পৰিচয় জ্যোৎস্নাৰ কাৰণে আবশ্যক নাই, জ্যোৎস্নাও মোৰ অপৰিচিতা নহয়। টোপনি নহা মানুহক চিঞৰি জগোবাৰ চেষ্টা কৰা যেন হৈছিল আমাৰ পৰিচয়দান আৰু গ্ৰহণৰ কথাটো। যিয়ে চিনাকী কৰাই দিবলৈ গৈছে তেবে যে নিজে নাজানি বিনোদৰ পাত্ৰ হৈছে ভাবি অলপ হাঁহিও উঠিছে। কিন্তু যাৰ পৰিচয় মোৰ আবশ্যক আছিল সেই কথা অজানাই থাকি গ’ল। তথাপি স্পষ্টকৈ স্মৃতি লবলৈও তেতিয়া একো প্ৰয়োজন বোধ নকৰিলোঁ।

এই জ্যোৎস্নাই এদিন মনৰ ছৱাৰ মুকলি কৰি হৃদয়ৰ বেদিত আৰি লবলৈ হয়তো এটি উৎসৱ-মুখৰ দিনত মোৰ প্ৰতীক্ষাত বৈ আছিল। এই কবিতাই হযাতা ভগ্ন মনোৰথ হৈ বাৰ্থতাৰ স্মৃতি সহিব নোৱাৰি পিচদিনাই গাঁও এৰি নগৰ পাইছিল আৰু নিৰাশাৰ কঁৱলি আঁতৰাবলৈ কথা ছবি-গৃহৰ ফালে আগবাঢ়ি গৈছিল। হিয়া উজাৰি দিয়া পূজাৰ নৈবৃত্ত উপেক্ষা কৰি আজি ময়ো যেন বিস্ত-সৰ্বস্বাস্ত হৈ পূজাৰীৰ ওচৰত ভিক্ষাৰ জুলি পাতি অনাহুত ভাৱে উপস্থিত হৈছোঁ।

অতি নীৰৱ নিৰানন্দ আনুষ্ঠানিক ভোজন-পৰ্ব এটা এনেকৈয়ে শেষ হৈ গৈছিল। কবলৈ গলে মাছ আৰু মাংসৰ বাটিত হাত টুনলগোৱাকৈয়ে মোৰ খোৱা সমাপ্ত কৰিলোঁ। কবিতাৰ হাতেৰে দিয়া

টেঙাৰ জোলখিনিকে পি শেষ কৰিলোঁ। এৰা, উদৰাশ্বি নিৰাময়ৰ কাৰণে মোৰ আঙি টেঙাৰেই প্ৰয়োজন আছিল বেছি।

বৈঠকখানালৈ আহি দেখিলোঁ মৃহুলাৰ সতে খেলি আছে এটি শিশু, দৰ্শনতে অজুমান হয় কবিতাৰ কলি। এটি চুটি সৰু কবিতা। নামটি কি সোধাত কলে “সুৰভি”। ডেৰ বছৰ মান হয় বয়স। ঠুনক্-ঠানাক্ মাত, আধাকুটা জোনৰ দৰে হাঁহি।

ডেৰ বজা মানত আমি আহিবলৈ ওলালোঁ। জপমাৰ ওচৰলৈকে আহিলিলু কবিতা। ভূগীয়া কুকুৰটোৱে আগ ঠেং হুটা মেলি তাৰ মাজত মূৰটো পেলাই দি বৰ হতাশ ভাবে আমাৰ ফালে চাই আছিল। বিদায় পৰত মাকে সুৰভিক নমস্তে দিবলৈ কোৱাত চৌধুৰীলৈ হাত তুলি কলে দাদা নমস্তে, মিচছ্ চৌধুৰীহো—খুলি নমস্তে। তাৰ পাচত হাত নামি গ’ল। মুখখন ঘূৰাই মাকৰ চকুলৈ চালে। মাকে কলে দিয়া তেখেতকো নমস্তে দিব লাগে নহয়? সুৰভিয়ে অনিচ্ছাতো হাত আধাখিনি দাঙিয়ে কলে—‘ন-ম-স্তে’।

চৌধুৰী পৰিয়ালে হাঁহি দিছিল। গাশত টুকুৰিয়াই মৰম কৰিছিল। মই এৰা কৰিব নোৱাৰিলোঁ। মোৰ একো পৰিচয় নাই শিশুৰ ওচৰত। দাদা খুলি আদি কোনো সম্বোধনৰো মই অধিকাৰী নহওঁ। দ্বিগু সাক্ষাৎত শিশুৰ হাত নামি যোৱা দৰে মোৰো মনটো এনেয়ে দমি গৈছিল। এইক মৰম কৰিব খোজা হাত আপোনা আপুনি সজুচি হৈছিল। বাগিচাৰ ফুল এপাত হাত মেলি চিঙি তাইৰ হাতত দি কলোঁ—

“মইনা যাওঁ দেই।”

কবিতাই চকুলৈ চাইছিল। জুৰ শান্ত চাৱনি। অস্তৰ স্পৰ্শ কৰিব কৰা গভীৰতা। আমি গাভীত উঠিলোঁ। সুৰভিয়ে সৰু সৰু হাত দুয়োখন জোকাৰি জোকাৰি বিদায় দিছিল। কবিতাৰ চকুত মুঠেই জ্যোতি নাছিল। তেল নোহোৱা সলিতাৰ দৰে দুমাণ দুমাণ কৰিছিল।

লাচিত নগৰ পাব হৈ মণিপাৰাৰে আমাৰ গাড়ী আগ বাঢ়িছিল। নগাঁও বাটো এৰি চিলং ৰোডেৰ গাড়ী ওপৰলৈ উঠিবলৈ ধৰিলে। চৌধুৰীয়ে কথাটো আৰম্ভ কৰিলে।

“বুজিছে পাঠক। মানুহৰ সকলো থাকিও যে এদিন জীৱনটো অতি দীন আৰু বিকৃত হৈ পৰে তাক ভাবিলেও মনত কষ্ট বোধ হয়।” গাড়ীৰ ষ্টিয়েৰিং পকাই এটা ভাঁজ ঘূৰি তেওঁ অলপ নীৰৱ ব'ল। পাতনিতে মই বুজিছিলো চৌধুৰীয়ে অসমাপ্ত সাধুৰ বাকীচোৱা কোৱাৰ দায়িত্ব তেতিয়াও পাহৰা নাছিল। মই মাত্ৰ এটা শুনাৰ উৎসাহ ব্যঞ্জক দৃষ্টিৰে তেওঁলৈ চাইছিলো।

“এই যে দেখিলে জ্যোৎস্না মামী। নাৰী হিচাপে বি সম্পাদৰে তেওঁ বিভূষিত নাছিল। শাৰীৰিক সৌন্দৰ্য আৰু মানসিক শালিনতাৰে তেওঁ যেন এটি প্ৰতিমূৰ্ত্তি। কিন্তু তেওঁ আজি নাৰীৰ শ্ৰেষ্ঠ ধনকে হেৰুৱাই কাঙালিনী সাজিছে। খোৱা-পিন্ধা, ঘৰ-সন্ততি একোত তেওঁৰ কচি নাই, বতি নাই। পৰম উদাসী, সন্ন্যাসিনীৰ দৰে এটি জীৱন তেওঁ যাপন কৰিছে।

কিন্তু কিয়? এই প্ৰশ্নটো মোৰ মনত ক্ৰমে জটিলতাৰ পৰ জটিলতৰ কৰি বজ্জাই উৎকণ্ঠাহে বৃদ্ধি কৰিছিল। তথাপি মই শুধিব নোৱাৰোঁ। মাত্ৰ ধৈৰ্য্য ধৰিছোঁ। নিচেই চৌধুৰীৰ মুখতো কথা নাই। অনুমানতে ধৰিব পাৰি তেওঁ যেন জ্যোৎস্নাৰ কথাক ভাবি তন্ময় হৈ আছে। হঠাতে তেওঁ কৈ উঠিল—

“মাত্ৰ এগাঁজ, তাকো তেওঁ নিৰামিষ আহাৰহে কৰে জানে?”
“ভেন্তে আমাৰ কাৰণে ইমান আয়োজন আজি কিয়?” চৌধুৰীয়ে বৈদ্যুতিক কথাৰ স্নাত দি উঠে।

“সেইটো মোৰ বাবেই বুলি ধৰক। ভাবিছিলো মাহৰ জোল অকণ খুৱাবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰিম। বজ্জাৰ আদিও ময়ে কৰাইছিলো। কিন্তু সকলো মিচা হ'ল। দাইল, ভাজি আৰু নাৰীৰ অকণৰ বাহিৰে তেওঁ একোই পাতন্ত নললে।”

চৌধুৰীয়ে এটা দীঘল হুমুনীয়াহ্, পেলাইছিল। মাত্ৰাত কথা এষাৰ সুখি ভাবৰ ক্ৰমিক গতিটোত আঁৰ লগাই দিয়াৰ মোৰ ইচ্ছা নহ'ল। মিছেহ্, চৌধুৰীয়ে আকৌ কলে—

“আক এটা কথা শুনিবোঁ। দেউতাক ভূঞাই তেওঁক ঘৰলৈ লৈ যাম বুলি আহিছিল, কিন্তু জ্যোৎস্না মামীয়ে কি কলে জানে? কলে যে বিয়া দিয়া ছোৱালীৰ বাবে আই বোপাই আপোন নহয়। ভাই ককাইবোৰো গ্ৰন্থই হুঠে। বৰং বিয়া দিয়াৰ আগতেও বহুত ককায়েক ভায়েকে ভাবে যে ভনীয়েকবিলাক মিছা একোটা বোজা। অনৰ্থক চিন্তাৰ কাৰণ। তেনেস্থলত যি ছোৱালীয়ে বিয়াৰ পাচতো ককায়েক বোৱেকৰ মৰমক বাঞ্ছা কৰে তাই সৰি পৰা ফুলক আকৌ ঠাৰিত লগাই ভিতৰলৈ মৌ-ৰস আহিব বুলি নিশ্চল প্ৰয়াস কৰে। দেউতাক তেতিয়া কিছু টকা মাহে মাহে পঠোৱাৰ দিহা কৰিলে। কিন্তু কেই মাহ মানৰ পাছত সেই টকাও তেওঁ গ্ৰহণ কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰিলে। সেই কথাত দেউতাকে আঘাত পাই মাকে সৈতে আহি এদিন বুজালে। তাৰ উত্তৰত মামীয়ে বোল কৈছিল—পিতৃৰ পৰা মাসিক বেতন তেওঁ আশা নকৰে। তাতে বুঢ়া দেহা অস্থায়ী। যদি সন্তান বুলি কিবা উপকাৰ কৰিব খোজ তেন্তে স্বাধীন ভাবে মূৰটো স্তম্ভাবলৈ এডুখুৰি ঘৰ-মাটিৰ দিহা কৰি দিয়ক। সেই বুলি কৈ বিয়াৰ যৌতুকত দিয়া সমস্ত অলঙ্কাৰৰ টোপোলাটো আনি বাপেকৰ আগত থলে। তেতিয়া মাক দেউতাক দুয়োৰে চকুত পানী ওলাইছিল। তাৰপৰা উঠি গৈয়ে ছান্দমাৰীত থকা নিজৰ মাটি এটুকুৰাত ঘৰ এটি সজাৰ দিহা কৰিলে। এমাহতে ঘৰ হৈ উঠিল। মোক ক'লে যে পৰহি শুক্ৰবাৰে এই ঘৰ এৰি তেওঁ গুচি যাব।”

“কিন্তু তাত গৈ কৰিব কি, চলিব কিদৰে?” চৌধুৰীয়ে প্ৰশ্ন কৰিছিল। ততালিকে উত্তৰো দিছিল ঘৈণীয়েকে।

“সেইবাবে তেওঁৰ কোনো চিন্তা নাই। ইতিমধ্যে তেওঁ উইভিঃ

পাছ কৰি থৈছে। নহলেও মেট্ৰিক পাছ চোকা ছোৱালী যেতিয়া অন্ততঃ প্ৰাইমাৰীত এটি চাকৰি যোগাব হ'ব।”

চৌধুৰী পৰিয়ালে এইদৰে জ্যোৎস্না সম্পৰ্কে বহুত কথাই আলাচনা কৰিলে। মোৰ দৰে তৃতীয় ব্যক্তি এজন যে জ্ঞোতা হৈ নীৰবে আছে সেই কথা তেওলোকে পাহৰি গৈছিল। যি যেন তেওলোকৰ নিতান্ত ঘৰুৱা বা পাৰিবাৰিক বিষয়ৰ আলোচনাই আছিল। এনেতে মই এবাৰ কথা মুহুৰি নোবাৰিলোঁ।

“আপোনালোকৰ এই সম্পৰ্কীয় মোমায়েক জন বাক কোন? তেওঁ কি মানীয়েকক ভৰণ পোষণা নিদিয়?”

মোৰ প্ৰশ্ন শুনিহে উভয়ে আচৰিত আৰু লজ্জিত হোৱাৰ দৰে হ'ল। চৌধুৰীয়ে ঘৈণীয়েকৰ চকুলৈ চালে। মিচছ চৌধুৰীয়ে কলে—

“সেই যে কালি আমাৰ ঘৰলৈ ‘ডিনাৰ’ খাবলৈ আহিছিল— অভিনতা অনঙ্গ চৌধুৰী।”

‘অনঙ্গ চৌধুৰী?’ মই আচৰিত হৈ চকু থিৰ কৰিলোঁ। মুখৰ পৰা নামটো জোৰেৰে উচ্চাৰিত হৈ ওলাইছিল।

“কিন্তু আভাৰাণীহে তেওঁৰ পত্নী বুলিছিল।” মই স্মিলিলোঁ, “হয়। আভাৰ লগত তেওঁৰ লাভ মোৰজ, কোৰ্ট মেৰেজ আৰু জ্যোৎস্নাৰ লগত হৈছিল বৈদিক বিবাহ। জ্যোৎস্না হ'ল প্ৰাচীনা আৰু আভাৰাণী তেওঁৰ আধুনিক পত্নী। আধুনিকাক পোৱাৰ পাছত প্ৰাচীনা অচল আৰু অনাদৃত হৈ পৰিছে।”

মেঘবোৰে শত্ৰু সৈন্যৰদৰে পাহাৰৰ টিলাবোৰ ঘেৰাও কৰিছিল। যেন অনুৰৰ দলে বুৱেৰৰ ৰাজ্যহে আক্ৰমণ কৰিছে। কোন পূৰ্ব মেঘ কোন উত্তৰ মেঘ তাৰ একো চিন-ডিন নোহোৱা হৈছিল। বিৰহিণীয়ে বিৰহী প্ৰেমিকৰ সংবাদ আৰ্শী মিছা বুলি ভাবিয়ে ধাৰাসাৰে চকুৰ পানী টুকিবলৈ ধৰিলে। চিপ্ চিপ্ জিপ্ জিপ্ পানীৰ মাজেদি গৈ আমাৰ গাড়ী চিলং পাইছিল।

থাকি থাকি মনটো কেড়িয়াবা আপোনা আপুনি গধুৰ হৈ পৰে।
কিবা যেন ছ.সংবাদ এটা পাইছোঁ, কিবা যেন ছংস্প এটা দেখিছোঁ—
এনেকুৱা অকাৰণ আতঙ্কত মন শিহঁৰি উঠে। কবিতাৰ কথাবোৰ
মনৰ তলিৰ পৰা মুঠই আঁতৰাব পৰা নাছিলোঁ। টিন পাতৰ বেৰৰ
মাজত থকা ধুনীয়া ফুলবোৰৰ দৰে, অপঠিত সুন্দৰ কাব্য দৰে আৰু
অনাস্থিত পুষ্পৰেণুৰ দৰেই আছিল কবিতাৰ জীৱন। ৭ৰ ৰাতি
বিছনাত পৰি সেই কথাকে ভাবিছিলোঁ, সেইবোৰ দৃশ্যকে দেখিছিলোঁ
চকুৰ আগত। নিশা কবিতাৰ স্বপ্নকে দেখিছিলোঁ। ওচৰত থিয় হৈ
শুকান মুখেৰে কবিতাই কৈছে—

“সময়ত যি দান গ্ৰহণ কৰা নহ’ল—সময়ত তাক ডানো খুজিও
পোৱা যায় ?”

মই কাৰো দান প্ৰত্যাখ্যান কৰা নাই আৰু কাৰো ওচৰত দান
দিয়া বুলি হাতে পতা নাই। - অথচ এইবোৰ দেখা কি ? হয়তো
মনৰ ভ্ৰান্তি, হয়তো অৱচেতন মনৰ সেইবোৰ স্বাপ্নিক অভিব্যক্তি।
পুৱা সাৰ পাই আগৰ দৰেই গতানুগতিক জীৱন-ধাৰা আৰম্ভ
কৰি দিওঁ।

সময় সাত বাজিছে। ৰাঙ্কনি ল’ৰাটোৱে চাহ দি গ’ল। অলপ
গৈয়ে সি ঘূৰি আহি ক’লে—

“বাবু কালি ৰাতি থিয়েটাৰ নহ’ল। কিয়ে জলস্থল কাও !
পাৰ্টিৰ মানুহৰ মাজত কিবা মহামৰি লাগি গৈছিল।”

“তইতো কালি যোৱা নাছিলি ? এইবোৰ শুনিলি ক’ত ?” মই
আচৰিত হৈ স্তম্ভিলোঁ। সি ক’লে যে মানুহবোৰে নেৰা-নেপেৰাকৈ
ধৰাত কালি শেষ শিশা বুলি ছুটা খ কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল। সিও
চেকেণ্ড্ খ চাবলৈ গৈছিল। পাছত ৰুতা-নাটিকা চলি থকা

অৱস্থাতে লাগি গ'ল হৈ চৈ। দৰ্শকাৰে টিকটৰ পইচা বিচাৰি
তাল-ফাল লগাই দিছিল। শেহত মেনেজাৰে পিছদিনা পইচা ঘূৰাই
দিয়া হ'ব বোলাতাহ শাস্ত হৈ সকল। ওলাই যায়।

ঘটনাটো কি হৈছিল জানিবলৈ মনটো অলপ খুতখুতাইছিল।
সুধিলোঁ - “ওই বাক একো নাজাননে ভিতৰত কিহৰ মৰামৰি হৈছিল।
সি মুখখন সেমেনা-সেমনি কৰিলে। পাছত তলমূৰ কৈ ক'লে--

“মানুহ কেইজনমানে বাট'ত কোৱা কুই কৰা শুনিছিলোঁ যে
অনিকন্ধৰ ভাণ্ডোৰা জনে বোল উৰাক বেয়া বাবচাৰ কৰিছিল আৰু
মেনেজাৰে দেখি ছায়াৰে মৰিয়ায়।”

খোৰতে সি সামৰিব খুজিছিল। মায়া তাক বৰ জোৰ কৰিবৰ
ইচ্ছা নাছিল। এনেতে হঠাৎ চৌধুৰী মোৰ কোঠালৈ সোমাই
আহিছিল। অতি ব্যস্ত আৰু উৎকণ্ঠিত ভাব। কাণৰ কাষত
লাহকৈ কলেহি--

“আভা মামী বোলে নিকদ্দেশ। ওচাৰ পাজাৰ ক'তো নাপাই,
এই মাত্ৰ মোৰ তাত আহি অনঙ্গ মোমায়ে খবৰ দি গ'ল।”

মই অৰাক হৈ তেওঁৰ মুখলৈ চাই বুলোঁ। চৌধুৰীয়ে কলে--

“ওলাওক। মই গাড়ী লৈ আহিছো। পাৰোঁ যদি কিবা সহায়
কৰি দিওঁ।”

যন্ত্ৰ চালিতৰ দৰেই ময়ো গাত সাজ এটা লগাই লৈ পাছে পাছে
গলোঁ। ইফালে সিফালে চাৰিওফালে গাড়ী উঠা নমাকৈ গতি
কৰিবলৈ ধৰিলে।

“ধানাত খবৰ দিয়া হৈছিল নে?”

“সেইবোৰ তেওঁ লগে লগেই কৰিছে।” চৌধুৰীয়ে উত্তৰ দিয়ে।

“তেওঁ ট্ৰেনপৰ্ট বা কোনো টেক্সি গুৱাহাটীলৈও গুচি
যাব পাৰে।”

“নাই সেই কৰা নাই। কিয়নো মোমায়ে কৈছে যে বাতি
পুৰাও হুপুৰাও অৱস্থাত থিহুনাৰ পৰা উঠি তেওঁ বাহিৰলৈ আহে।

মোমায়ে ভাবিলে যে ভৰি ধুবলৈকে হয়তো ওলাইছে, কিয়নো কোঠাটোৰ লগতে বাথৰুম আদি নাছিল। পাছত পলম হোৱা দেখি সন্দেহ কৰি যে আহি চায় মামী বাহিৰতো কতো নাই। লগতে জানিব পাৰিলোঁ যে নিশা তেওঁলোকৰ মাজত কাজিয়াও কিবা লাগিছিল।”

হঠাতে মোৰ মনতে কিবা এটা বিজুলীয়াই গ'ল। মই তৎক্ষণাৎ চৌধুৰীক গাড়ী ধুবলৈ কলোঁ। কলোঁ যে বিডন প্ৰপাতৰ ফালে গাড়ী চলাওক। মোৰ মুখলৈ চাই তেওঁ সুধিলে—

“কিবা গম পাইছে নেকি?”

‘নহয় কথা আছে।’ ময়ো ইঙ্গিততে কলোঁ। গাড়ী সেই ফালে ধাবলৈ ধৰিলে। মই সুধিলোঁ—

“আপুনি ঘটনাৰ বিষয় কিবা জানে নেকি?”

“হয় অলপ শুনিলোঁ,”

“কি কাজিয়া হৈছিল বাক?”

“হেমাঙ্গী আৰু ৰেখা বোলা ছোৱালী দুজনীও মোমায়েৰ গাড়ীত আহিছিল। তেওঁলোকে দুয়োকে আমাৰ ঘৰত নমাই থৈ গৈছে। সিহঁতৰ মুখেই পৰিবাৰৰ দ্বাৰা কথাটো অলপ বুজ পালোঁ।

গাড়ীৰ গতি অলপ কমাই দি চৌধুৰীয়ে কথাটো আৰম্ভ কৰিলে।

“কালি নিশা “চেকেণ্ড ষ্ট”ৰ সময়ত, সময় প্ৰায় দহ মান হ'ব। মূঠা নাটিকা আৰম্ভ হৈছে। এনেতে মাজতে ইলেকট্ৰিক বিজুতিৰ বাবে কিছু সময় ষ্ট'বন্ধ ৰাখিব লগীয়া হ'ল। পোন্ধৰ কি বিশ মিনিট সময় হ'ব। হঠাত কাৰেণ্ট আহিল। উষা ওলাব লাগে, শোঁ ঘৰত উষা নাই। মোনজাৰে (অৰ্থাৎ মোমায়ে) দেখিলে যে ভাত অনিচ্ছাও নাই। তেওঁ তৎক্ষণাৎ ইউৰিনেলৰ ফালে যায় আৰু গৈয়ে দেখিলে যে সেই মুহূৰ্ত্তে অনিচ্ছাই মামীৰ গাৰ পৰা হাত এৰি দি মুখ ধুৱাইছে। দুয়োজনে অপ্ৰস্তুত হৈ পৰিছিল। মামী ভাগৰত কোপাইছিল, সিজনো ভয়ত কঁপিছিল। খঙৰ ভয়ত মোমায়ে

তাক জোতাৰ গুৰীয়াইছিল। লাখি চৰ ভুকু খায় সি তাৰ পৰা পলাই যায়।

তাৰ পিছত মামীয়ে সঁহাই সঁহাই কৈছিল—

“মোৰ কোনো দোষ নাই। বিবজ্জই মোক বেইজ্জং কৰিব খুজিছিল। বলীয়ে বল কৰিলে কি উপায় আছ ?”

আক কিবা কবলৈ খোজোতে মোমায়ে তেওঁৰ গালতো প্ৰচণ্ড চৰ সোধাই দিলে। তেতিয়ালৈ ভাৱৰীয়া ল'ৰা-ছোৱালী বেছি ভাগই গৈ সেইখিনি পাইছিল। মোমায়ে অধৈৰ্য্য হৈ মামীক বজ্জতো গালি-শপনি কৰিছিল। অতীত জীৱনৰ বোল বজ্জতো বিবা কেলেঙ্কাৰিৰ কথা তেওঁ জানিও ক্ষমা কৰি আছিল। সেইবোৰ সদৰি কৰি কৈ দি তেওঁক অনেক তিৰস্কাৰ কৰিছিল। মামীয়ে তাৰ কোনো প্ৰতিবাদ নকৰি নীৰৱে কান্দিয়ে থাকিল।

“থিয়েটাৰ কৰা আক নহ'ল। ৰাতি সকলোৱে নিজ নিজ ঠাইত গৈ শুই থাকিল। পাছত ৰাতিপুৱাই এই ঘটনা।”

চৌধুৰীয়ে কাহিনী শেষ কৰিছিল। বিবজ্জ। সেই নবাধম বিবি, গুটি। কাল শনিৰ দৰে সি জোনালীৰ জীৱনৰ প্ৰতি খোজতে বিজ্জাট জন্মাবলৈ চেষ্টা কৰিছে। মুখৰ পৰা ওলাই যোৱা ভেকুলীৰ দৰে জোনালীক বিবজ্জ-সৰ্পই দ-বাম খেদি লৈ ফুৰিছে। ছল পালেই সি এটা খোঁট নমৰাকৈ থকা নাই। জোনালীৰ জীৱনৰ গোটেইবোৰ ছবি এটাৰ পাছত এটা কৈ মনত পৰি যাবলৈ ধৰিলে। এনেতে চৌধুৰীয়ে চিঞৰি উঠিল।

“সৌ জনী, সৌ জনী। নহয়নে ৰাক সৌ জনী আভা মামী ?” নিজৰাৰ ওচৰৰ ওখ শিল এটাত মাৰ্শ্বলৰ দৰে জোনালী থিয় হৈ আছিল। গাভী তাতেই ৰাখি আমি তুমি তাইৰ ওচৰলৈকে চপলিয়াই গৈছিলোঁ। ঠিক যেন তললৈ জাপ দি পৰিবলৈ উত্তত্ত হৈছে। মই চিঞৰিলোঁ জোনালী। জোনালী ॥ একে লগেই চৌধুৰীও চিঞৰিলে—আভা মামী।

কোনো শব্দৰ প্ৰতি সহাবি নিদি জপতকৈ পৰি গ'ল। লগে লগে সকলো শেষ। দৈৱৰ নিৰ্বন্ধ। এদিন এটা পৰিবেশত জোনালীক মৃত্যু-মুখৰ পৰা বচাব পাৰিছিলোঁ, আজি আন এটা পৰিস্থিতিত তাইৰ ঐচ্ছিক মৃত্যু নিজ চকুৰেই দেখিলোঁ। পুৰণি প্ৰবাদ এটালৈ মনত পৰিল—

সাপে খায়, জুয়ে পোৰে যদি মৰে জলে,

এই তিনিজন মৰে নিজ কম ফলে।

আকৌ ভাবিলোঁ জোনালীয়ে আত্মহত্যা কৰিলে, তাইকতো সাপে খোৱা নাই, জুয়ে পোৱা নাই আকৌ পানীত ডুবিও মৰাতো ই নহয়। মনৰ ভিতৰত কোনোবাই সৰুকৈ কলে—‘তাইক কাল সৰ্পই খেদি লৈ ফুৰিছে, মনৰ জ্বলা জুইত তাই দহিছে পুৰিছে আৰু কৰ্মফল হেতুকে তাই পানীত জাপ দিয়ে তাই মৰিল।’

সেই শিলটোৰ ওপৰত এখন বঙা কাপোৰ নিচানৰ দৰে উৰি আছিল। আমি গৈ তাত উপস্থিত হলোঁ। দেখিলোঁ বঙীণ শাৰী এটুকুৰা শিলৰ ওপৰত থৈ আন শিল এটাৰ হেঁচি ৰখা হৈছে। কাপোৰৰ চুকটো লাহকৈ শিলৰ চেপাৰ পৰা টানি উলিয়ালোঁ। চিয়াহিৰে তাত লিখা আছিল—অভিনয় কৰি আৰু বাস্তৱ জীৱনৰ অভিনয়তো এই বেদনাদায়ক তিক্ত অভিজ্ঞতা লাভ কৰিলোঁ। নাৰী সদায় পুৰুষৰ খেলাৰ পুতলা। কাৰো খেলাত কোনো বাধা হ’লেই সম্বৰ্ধ। স্বাৰ্থে স্বাৰ্থে সংঘাত। পুতলাৰ তাত কোনো হাত নাই, মাত নাই। এটি জৰ্জৰিত পুতলাৰ বিদায়—

—অভিনেত্ৰী আভাৰালী।

আমি বিমৰ্ষ মনে উভতি আহিছিলোঁ। চৌধুৰীয়ে স্থমিছিল—মই কিয় জোনালী জোনালী কৈ চিঞৰিলোঁ, খুব সংক্ষেপে কৈছিলোঁ যে তাইক মই আগৰে পৰা চিনি পাইছিলোঁ; তাইৰ আচল নাম জোনালীহে আছিল। চৌধুৰীক বিদায় দি মই জলস, অৱসৰ দেখুটো বিছনাত পেলাই দিছিলোঁ। কেৰাচন্টাও এইদৰে কটাই দিছিলোঁ। বাৰ মান বজাভহে প্ৰেছৰ ফালে পাক এটি মাৰিলোঁ।

এখনটা মান কাম কৰাৰ পিছত পিয়ন এজন আহি দি গ'ল এখন টেলিগ্রাম। নিকদ্বিগ্ন চিন্তেই খুলি চালোঁ। গুৱাহাটীৰ পৰা মেধিয় মাতিছে। তাত কোৱা হৈছে যে দেউতাৰ টান, অতি শীঘ্ৰে মই যাব লাগে।

চিঠিখন জেপত ভৰাই লাহেকৈ ওলাই আহিলোঁ। প্ৰেছৰ মানুহক কাম কিছুমান বুজাই দি থৈ আহিলোঁ। চৌধুৰীৰ তালৈ যাবলৈ আৰু মন নহ'ল। ৰাকনি ল'ৰাটোৰ হাতত চিঠি এটুকুৰা লিখি কৈ থৈ আহিলোঁ। আটো বজাৰ ট্ৰিপতে ট্ৰেনপোৰ্ট গাড়ীত উঠা হৈছিল।

আগদিনানে গুৱাহাটীৰ পৰা আহিলোঁ, মেধিকো তাত লগ পোৱা হৈছিল, অথচ দেউতাৰ কোনো অসুখৰ খবৰ পোৱা নহ'ল। আজি হঠাতে আকোঁ টেলিগ্রাম কয়? আৰু মোক মাতিছেও গুৱাহাটীলৈ। আকাশ পাতাল ভাবি ভাবিষে গৈ আহিলোঁ। কিজানি দেউতাক হস্পিটালত আনিছে, কিজানি গুৱাহাটীৰ ঘৰতে আহি আছে। আৰু হয়তো গাঁওত থাকিলেও থাকিব পাৰে। কিন্তু মই এতিয়া যাম কলৈ? মনত ভাবিলোঁ, প্ৰথমতে গৈ মেধিক লগ খৰাটোৱাৰ উচিত হ'ব। যিহেতু তেওঁ টেলিগ্রাম কৰিছে, সকলো কথা হেৰেঁ জানিব।

সন্ধিয়াৰ লাগ লাগে গুৱাহাটী আহি পালোঁ। গাড়ীৰ পৰা নামিয়ে ৰিহ্মা এখনত উঠিলোঁ। সময় সাত বাজিছিল। প্ৰায় ৪৫ মিনিট মান যোৱাৰ পাছত মেধিৰ ঘৰ পালোঁগৈ। চোতালতে আৰাধীখনত দীঘল দি মেধিয়ে জুৰ লৈছিল। মোক দেখিয় হাতত ধৰি টানি লৈ গ'ল আৰু আৰাধীখনত বহুৱাই দি নিজে ভিতৰ সোমাল। কাৰাৰ স্মৃতি কথা নাই। শাবলী নিশাৰ পাতল বতাহ এজাটিয়ে গা স্পৰ্শ লগাইছিল। দূৰৰ পৰা ধোৱালি ফুলৰ মূহ গন্ধ এটিও আহি নাকত লাগিছিল।

“দেউতাকৰ খবৰ কি? তেওঁ আছে ক'ত?” একে উশাহতে বই

যেখিক স্মৃতিছিলোঁ। ভিতৰৰ পৰা চকী এখন উলিয়াই তেওঁ কামত বহিল আৰু ক'বলৈ ধৰিলে—

“আজি ছপৰীয়া এঘাৰ মান বজাত শান্তিৰাম নামৰ এজন মানুহ আমাৰ অফিচলৈ গৈ আপোনাক বিচাৰিছিল। মই তেওঁক এবাৰ আপোনাৰ অনুখত 'হিম্পিটাশত' দেখিছিলোঁ। ওলাই গৈ কথা সোধাত কলে যে আপোনাৰ দেউতাৰ অনুখ টান। তেওঁ বোলে আপোনাৰ ঠিকনা নেজানে, গতিকে ময়ে টেলিগ্ৰামখন কৰি দিলোঁ। দেউতাক ক'ব আছে বুলি সোধাত মানুহজনে কৈছিল যে ইয়াতে নিজৰ মূৰত আছে তেওঁলোক আজি কেবাদিনা।

“অনুখ কোন ধৰণৰ একো সোণা নাছিল নে?” মই স্মৃতিলোঁ।

মানুহজনে তেতিয়া কলে যে গুৱাহাটীলৈ অহা সময়ত বিশেষ একো অনুখ নাছিল। এদিন দুদিনতে তেওঁ গাঁওলৈ ঘূৰি যোৱা কথা আছিল। কিন্তু তিনিদিনৰ পাছতো গৈ যেতিয়া ঘৰ নোলাল তেতিয়া সেই মানুহজনে বিচাৰি আহে, আৰু আজি দেখে যে বিছনাত নিথ'ব হৈ পৰি আছে।

“তাৰ পিছত সি কি কৰিলে?” মই চকীৰ পৰা উঠি যাবলৈ উদ্ধত হলোঁ। মেধিয়ে কলে—

“বৰ ময়ো গৈছা। মইতো আপোনাকে অপেক্ষা কৰি আছোঁ।”

বিস্মাৱালাটোক বিদায় দিয়া নাছিলোঁ। ছফো গৈ আকৌ বিজ্ঞানখনতে উঠিলোঁ। মেধিয়ে প্ৰশ্নটোৰ উত্তৰ দি গ'ল।

“মানুহজন বৰ সবল আৰু হোজা যদিও কামত কিন্তু বৰ হিচাপী আৰু অতি বিশ্বাসী লোক যেন লাগিল। তেওঁ কলে যে পৰি থকা দেখিয়ায় একে কোৰে ডাঃ শৰ্মাৰ তালৈ যায় আৰু তেওঁক লৈ আহে। তেওঁৰ চিকিৎসাত কিছু হেনো ভালো পাইছিল। কিন্তু মানুহজনে এটা নতুন বিপদত পৰিছে।”

মই বৰ বিশ্বাস্যেৰে তেওঁৰ মুখলৈ চালোঁ। তেতিয়া তেওঁ কলে যে যোৱাকালিৰ পৰা হেনো তেওঁ ঔষধ-পথা একোকে নাখায় আৰু

কোনো কথা নকয়। মামুহজনে বৰ পীড়া পীড়ি কৰাত বোলে খঙেৰে সকলোবোৰ ঔষধ দলিয়াই পেলাইছে। শেষত নিকপায় হৈ আপোনাক বিচাৰি আহে। কিন্তু ইয়াতে নথকা বুলি জনাও মোকেই টেলিগ্রামৰ দায়িত্ব লবলৈ অমুনয় কৰিছিল। গতিকে তেনেকৈ চিৰিয়াচ বুলি মই হ'লে ধৰিলোবা নাই। নে কি কয়?”

মেধিয়া বাকৰিটো তেনেকৈ শেষ কৰিছিল আৰু নিজৰ ধাৰণা এটা প্ৰকাশ কৰিছিল। কিন্তু মই হলে ভালকৈ উপলব্ধি কৰিব পাৰিলোঁ যে কথাটো কিমান গুৰুতৰ। দেউতাৰ কথা আন নিৰানব্বৈ জনৰ লগত এক নহয়। গতিকে মোৰ অন্তৰ আতঙ্কত কঁপি উঠিছিল। মনতে ক'লো—“হৃদয়, ধৈৰ্য্য ধৰ। অধীৰ নহবি। একে একে তই সকলোবোৰ হেৰুৱাই আহিছ, এইবাৰ তোৰ শেষ শাস্তনাৰ স্তল—ভীৰনৰ শেষ পৰিচয়কো হেৰুৱাব লাগিব।”

বিক্ৰা গৈ ঘৰৰ নঙলা পাইছিল। মেধিক নামিবলৈ ইচ্ছিত কৰি বিজ্ঞাৱালাক বিদায় দিলোঁ। পোনে পোনেই কৃষ্ণচূড়'ৰ তলৰ বাটেদি ঘৰ পালোঁ। দেখিলোঁ তেতিয়া ঘৰত লাঠিটৰ সংযোগ কৰা হৈছিল। সকালো ফালে পোহৰ হৈ আছে। চোতালত মাও দিলোঁ—

“শান্তি কা”

শান্তিকাই ভিতৰৰ পৰা উধাতু খাই লৰি আহিল। মোৰ হাতখন টানি নি বুকুত সান্ধি লৈ তেওঁ ছক্ ছক্ বৰে কান্দিবলৈ ধৰিলে। মোৰ যেন মূৰ্দ্ধা ফুটি জীউ বাহিৰ হৈ গৈছিল। লগে লগেই ঘৰ সোমাই একেবাৰে বিছনাৰ কাষ পালোঁ।

দেউতাই গাক দুটা বেৰত আঙুজাই তাতে হেলনীয়াকৈ বহি হাতত এখন কিতাপ লৈ পঢ়ি আছে। আমাৰ প্ৰতি কোনো ক্ৰন্দন নাই। মই পোনে-পোনেই গৈ তেওঁৰ ভৰিত মূৰটো থৈ দেৱা জনালোঁ। মনে মনে ক'লোঁ—“ভগৱান দেউতাক আৰোগ্য কৰা। অনেকপৰ তেনেকৈয়ে থাকিলোঁ। মূৰ তুলিবৰ ইচ্ছা নহ'ল। চকুৰ পানী আপোনা আপুনি ওলাইছিল। সেই পানীৰে পিড়-চৰণ

ধোৱা হৈছিল। এনেতে অশুভৰ কৰিলোঁ মোৰ মূৰত দেউতাৰ হাত পৰিছে। লগে লগে শুনিলোঁ—

“ভগৱান! ভগৱান! সৰ্ব্বমঙ্গলায়।”

মই খবু মবু কৈ উঠি দেউতাৰ মুখলৈ চালোঁ। হেওঁৰ ছুচুৰে ছুধাৰা পানী বৈ আহি গালৰে বাগৰি গৈছে। দৃষ্টি যেন অশুভীক্ষু, অতি গভীৰ। ছুহাশুৰে কিতাপখন বুথু হৈ আছে। মই চকুপানী মচি দি দেউতা দেউতা বুলি মাতিলোঁ। শান্তিকাইও চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু দেউতাই আমাৰ কথাটো অলপো কাণসাৰ নকৰিলে। আমাৰ আবেদন-নিবেদনৰ কোনো ফলেই যেন নফলিল।

আধা চেতন আধা অচেতন অবস্থাত মই বিচনাত চলি পৰিলোঁ। খুৰ নিজান-নিতাল শূন্য মণ্ডলত যেন মোৰ মন পথাটো ডৌকা কোৱাই কৰবালৈ যাব খুজিছে, য'ত ছুখ-তাপ, মায়ামোহ নাই সেই ৰাজ্যলৈ। গৈ আছে গৈ আছে—যেন শেষ নাই সেই যাত্ৰাৰ। এনেতে মোৰ কৰ্ম কুঁহৰত পৃথিৱীৰ পৰা ভাহি অহা এটা চিনাকী হুৰ ৰিনি ৰিনি কৈ বাজি উঠিল—

ঐকান্তিক মহা মুনি যত   নিবৰ্ত্তিয়া বিধি নিষেধত

নিগুণ ভাবত স্থিতি ছয়া নিৰন্তৰে।

জানি পুৰুষাৰ্থ সাৰ তত্ত্ব   কৃষ্ণ কথাযুত সাগৰত

কথনে মথান সদায় ৰমণ কৰে ॥

এই ঘোষণা ফাকি নিশ্চয় কোনো কীৰ্ত্তন ঘৰত পাঠ কৰিছে। আমাৰ থকা ঠাইৰ ওচৰত এটা কীৰ্ত্তন ঘৰ আছিল। এই কথাটো ভবাৰ লগে লগে যেন মই সাৰ পাঠ উঠিলোঁ। মেধিয়ে হাতত ধৰি কব লাগিছে—“হেৰি পাঠক! আপুনিচান বেনেখন কৰে। ই এটা সাধাৰণ জাগতিক ৰীতি। ইয়ালৈ অহা কোনো লোক আঙুলি নোঘোৱাকৈ আছে কৰ্ত্তক? ও। তেতিয়াহ'লে আমি ছুখ কৰোঁ, শোক কৰোঁ—যদি হে কোনো থাকে আৰু কোনো জনহে যাব লগা হয়।”

শান্তিকাই সিখন হাতত ধৰি কান্দিব লাগিছে—“অ বাপুৰুণ । দেউতাৰ যি হ’ল হ’ল । তই বাক কিয় এনেকুৱা কৰ । ধৈৰ্য্য ধৰ । আজিৰ পৰা যে তয়ে মোৰ দেউতা হ’লি । নহলে মই কৰোঁ কি ? যাওঁ কলৈ ? তই ইমান নিৰ্দ্দয় নহ’বি অ মোৰ বোপা দেউতা ।”

মোৰ কি হৈছিল, মই কি কৰিছিলোঁ যেন একাকৈ বৃজিব নোবাৰাঁ । দেউতা স্বৰ্গী হ’ল, বুকুত এখন নাম ঘোষা সাৱটি লৈ আছে । মই তেওঁৰ ভৰি পথানৰ ফালে বাগৰি পৰি আছোঁ । মেধি আৰু শান্তিকাই দুখন হাতত ধৰি মোক বহুৱাই দিল । স্থিৰ হৈ বহি মই গোটেই পৰিবৰ্শাটো এবাৰ ভালকৈ বৃদ্ধি চোৱাৰ চেষ্টা কৰিলোঁ ।

ওচৰৰ কীৰ্ত্তন ঘৰৰ পৰা গঙ্গগলীয়া মাৰ্গেৰে গোবা ঘোষা একাকি আহি কাণত পৰিল । ইয়াৰ আগত যেন সম্পানত এই ঘোষাকে মই শুনি আছিলোঁ । পাঠকে গাইছে—

কৃষ্ণ যশে ধৌত চিত্ত জয়া সমাস্ত ক্ৰেশক তৰি পুণ্

কৃষ্ণদাস কৃষ্ণ চৰণ মূল নেৰয় ।

সবলে-সম্পূৰ্ণ নিজ গৃহ পথিক সকলে পায় পুণ্

হু.খ এডাই যেন সিটা গৃহ নছাডয় ॥

হিন্দুৰ বিশ্বাস—ঈশ্বৰ ভক্তি জীৱনৰ মূল, ঈশ্বৰৰ ওচৰত আত্মাৰ নিজ আশয় । এই যে নানা জন্ম, নানা যোনি ভ্ৰমণ আৰু বৃথা পথভ্ৰম, ইয়াৰ পৰিসমাপ্তি আৰু শান্তি হয় ঈশ্বৰ প্ৰাপ্তি । যদি সঁচাকৈ সোয হয় তেন্তে মোৰ দেউতায়ো চৰম শান্তি লাভ কৰিছে । পাৰ্থিব দুঃখ-দৈন্ত, মায়া-মোহ আৰু মিছা ঠাঁহাকাৰ তেওঁক স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰ । কিন্তু আমাৰ শাস্ত্ৰই কয় যে পিতা-মাতাই আদি গুৰু । মাতা স্বৰ্গতকৈও গৰীয়সী, আৰু পিতা হ’ল স্বৰ্গ, ধৰ্ম্ম, তপ, জপ সকলো । পিতাৰ প্ৰীতি হোৱা সকলো দেৱতা প্ৰীত হয় । তেন্তে সেই পিতাৰ প্ৰীতি মই কৰিলোঁ কি ? তেওঁৰ যে মই কেৱল অপ্ৰীতি সাধনক কৰিলোঁ । মৃত্যুৰ আগ মুহূৰ্ত্তলৈকে যে তেওঁ মোৰ

নাম নললে, ঘোপা বুলি এবাৰ মৰমৰ হাত নামাভিলে, এনেকি ওচৰলৈ অহাতো চকু মেলিয়ে নাচালে। ই জানো কম ক্ষম্য বিদাৰক। এই আঘাত জানো কম মৰ্মাত্মিক ॥

বৰষুণৰ পানী পৰাদি মোৰ চকুৰ পৰা পানী সৰিছিল। সি মোৰ অন্তৰ্দাহী উষ্ণ প্ৰশ্ৰৱণ। ক্ষোভিত পিতৃৰ প্ৰতি ব্যৰ্থ অভিলাষ পুত্ৰৰ সি ভক্তি তৰ্পণ। জীৱনৰ অব্যক্ত বেদনা-ৰান্ধিৰ সেই আছিল শাস্তি প্ৰকাশন।

দেউতাৰ হাতৰ নাম-ঘোৰাৰ মাজত এখন কাগজ পাইছিলো। সি আছিল এখন ইচ্ছাপত্ৰ বা জীৱনৰ এটি চুটি দৰ্শন। তাত লিখা আছিল—

“মানৱ তৃষ্ণাৰ অন্ত নাই। তৃষ্ণাৰ অনন্ত ৰূপ। অনন্ত মায়া। নিশু ঘূৰা-বন্ধ কোনোৱে তৃষ্ণাৰ হাত এবাৰ নোৱাৰে। তৃষ্ণাতে উপজি জীৱ তৃষ্ণাতে মাৰ। কোনো কালে তৃষ্ণাৰ নিবৃত্তি নাই। অসমৰ্থ যুগুৰু বুদ্ধৰ অন্তৰতো তৃষ্ণাৰ বীজ সুপ্ত হৈ থাকে। সহস্ৰযুগী তৃষ্ণাৰ পাছত যি লৰা-ধপৰা তাৰে নাম সংসাৰ। তৃষ্ণাৰ নিবৃত্তি হ'ল সংসাৰ থাকিব নোৱাৰে।

পুত্ৰ-কন্যা আদিৰ সংসাৰ বন্ধন জাগতিক তৃষ্ণাৰে পৰিণাম। জলত আঘাত কৰিলে বৃন্দ-বৃন্দ উঠে। পুত্ৰ-কন্যা, বংশ-পৰিয়াল বুলি গৰ্ব কৰাৰ কোনো অৰ্থ নাই। সকলো জল বৃন্দ-বৃন্দ।

এই অস্থায়ী অলীক বস্তুৰ বাবে নিৰাপত্তাৰ ব্যৱস্থা বা উচ্ছা-পত্ৰ কৰি যোৱাও নিবৰ্ধক। শৰীৰটোৱে যেতিয়া মোৰ নহয়, এই শৰীৰৰ লগত্ৰ সৰ্ব্বদা থকা ধন বস্তু-মাটিবাৰী সকলো অস্থায়ী সামগ্ৰীতো মোৰ অধিকাৰ নাই। শৰীৰ থকাত তাৰ প্ৰয়োজনৰ বাবেই সেইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল, মোৰ পাছতো কোনো শৰীৰধাৰীয়ে সেইবোৰ তাৰ প্ৰয়োজনত লগাব।

সাংসাৰিক সঙ্কলিত মোৰ এজন পুত্ৰ আছে। তাৰ লগত মোৰ আবেগিক আৰু ৰাসমিক সঙ্কলিত ত্যাগ কৰিছোঁ। সেই অৰ্থত সি

মোৰ ভাজ্য পুত্ৰ। তাৰ সেৱা-শুশ্ৰূষা বা পিতৃ হিচাপ সি মোৰ প্ৰতি দেখুৱাবলগীয়া মৰম নাইবা কৰিবলগীয়া কৰ্তব্যৰ পৰা মই তাক মুক্ত কৰি দিছো। কিন্তু তাৰ ওপৰত মোৰ কোনো ক্ৰোধ বা ক্ষোভ নাই। পিতৃ হৈ পুত্ৰৰ ব্যক্তি স্বাধীনতাত হস্তক্ষেপ কৰা বুলি সি যেন কোনো দিনে আক্ষেপ নকৰে। পিতৃৰ অধিকাৰ মই শুদ্ধ মানোৱাৰ পৰিহাৰ কৰিছো। কিন্তু মোৰ দেহোপাৰ্জিত সকলো পাৰ্থিৱ বস্তুৰ অধিকাৰৰ পৰা পুত্ৰক বঞ্চিত কৰা কথা মই নাভাবোঁ। ইচ্ছা কৰিলে সেইবোৰ তাৰ কামত লগাব পাৰে।”

চকুৰ পানীৰ সেই হস্তাক্ষৰ পঢ়িছিলোঁ। পঢ়ি বেথাৰ জ্বালাত অভিভূত হৈছিলোঁ। চিঠিৰ প্ৰতি ছত্ৰাত যেন বিৰক্তি আৰু সংসাৰ নিৰ্লিপ্ত ভাব মিহলি হৈ আছে। কিন্তু সেই সংসাৰ বৈবাগ্য ভাবৰ মূলত যেন অকৃতজ্ঞ পুত্ৰৰ ব্যবহাৰ সা নিষ্ঠুৰ আঘাত— এই ভাবৰ স্পষ্ট উপলক্ষি আছে। অজ্ঞাত আৰু অজ্ঞানিত কিবা দোষৰ বাবেও যদি পিতৃৰ ওচৰত ক্ষমা নাপালোঁ তেন্তে তেওঁৰ উপাৰ্জনৰ উত্তৰাধিকাৰী হওঁ কেনেকৈ? অন্তৰত বিদ্ৰোহৰ দাবানল জ্বলিছিল। অবুজ বেদনাই কলিজাটো আঁটি আঁটি ধৰিছিল। নেলাগে সম্পত্তি, নেলাগে পিতৃদত্ত বৈভৱ। পিতৃৰ বস্তুৰ সকলো পুত্ৰই সুখে সংসাৰ তৰা নাই।

কিন্তু তথাপি তেওঁ মোৰ পিতৃ, তেওঁ মোৰ জন্মদাতা জনক। তেওঁ অবিহনে কি মই এইখন পৃথিৱী দেখিলাঁহঁতেন? স্বৰ্গ যদি আছে, পৰলোক, পৰজন্ম যদি কিবা আছে তেন্তে তাতো পিতাৰ আত্মাই এদিন স্তম্ভবিব লাগিব যে পিতৃভক্ত যোগ্য পুত্ৰই তেওঁৰ চৰণত মূৰ থৈ শতবাৰ প্ৰণাম কৰি কৈছে

পিতা স্বৰ্গ পিতা ধৰ্ম

পিতাহি পৰমসুখঃ ।

পিতৰি ক্ৰীতিমাপন্নো

প্ৰিয়ান্তে সৰ্ব্ব দেৱতাঃ ॥

